

Политически изследвания

Дитер Зегерт

Дилеми на едновременната трансформация на политиката и икономиката в Източно-централна Европа между 1989 и 2008 г.

Антоний Тодоров

Институционално-културен комплекс или за връзката между политически институции и културна среда

Петя Георгиева

Реформи в избирателните системи:
тенденции, фактори, актьори

Дебати:

Българската политическа
култура

Редакционна колегия

Георги Карасимеонов, главен редактор, СУ “Св. Климент Охридски”
Антоний Годоров, зам. главен редактор, Нов български университет
Любов Минчева, редактор, СУ “Св. Климент Охридски”
Анна Кръстева, редактор, Нов български университет

Секретари

Милен Любенов
Петя Георгиева

Редакционен съвет

Александър Томов, СУ “Св. Климент Охридски”
Васил Пенев, СУ “Св. Климент Охридски”
Добрин Канев, Нов български университет
Горан Горанов, СУ “Св. Климент Охридски”
Георги Янков, Университет за национално и световно стопанство
Мария Пиргова, СУ “Св. Климент Охридски”
Димитър Иванов, СУ “Св. Климент Охридски”
Емил Константинов, БАН
Ингрид Шикова, СУ “Св. Климент Охридски”
Милена Стефанова, СУ “Св. Климент Охридски”
Милан Миланов, Югозападен университет “Неофит Рилски”
Момчил Баджаков, Нов български университет
Николай Найденов, СУ “Св. Климент Охридски”
Огнян Минчев, СУ “Св. Климент Охридски”
Петър-Емил Митев, СУ “Св. Климент Охридски”
Татяна Буруджиева, СУ “Св. Климент Охридски”
Годор Танев, СУ “Св. Климент Охридски”
Татяна Дронзина, СУ “Св. Климент Охридски”
Трендафил Митев, Университет за национално и световно стопанство
Филип Узунов, Великотърновски университет “Св. Св. Кирил и Методий”

Издание на Българската асоциация за политически науки и Института за политически и правни изследвания

С любезното съдействие на Фондация “Фридрих Еберт”, Регионално бюро, София

Художник: Надежда Ляхова
Издателство и печат: НИК 1 ЕООД, www.rknik.com
За контакти:
e-mail: ipls@dir.bg

ISSN 0861-4830

Политически изследвания

Българска асоциация за политически науки

брой 1-2 / 2009

Съдържание

Политическа теория

Дитер Сегерт

Дилеми на едновременната трансформация на политиката и икономиката в Източно-централна Европа между 1989 и 2008 г.....3

Антоний Тодоров

Институционално-културен комплекс или за връзката между политически институции и културна среда.....17

Петя Георгиева

Реформи в избирателните системи: тенденции, фактори, актьори.....37

Дебати

Българската политическа култура.....67

Кръгла маса

Политическите партии във функционирането на демокрацията в България.....87

Политически нализи: избори в България 2009: анализи

Анна Кръстева

Образи и послания на избори 2009.....105

Добрин Канев

Българските евроизбори 2009.....127

Ирена Тодорова

Европейски избори 2009: предизборната надпревара.....141

Рецензии и анотации.....153

Political Studies

Bulgarian Political Science Association

Number 1-2 / 2009

Contents

Political Theory

Dieter Segert

Dilemmas of the simultaneous transformation of politics and economics in East-Central Europe between 1989 and 2008.....3

Antoni Todorov

Institutional and cultural coherence or about the relation between political institutions and cultural environment.....17

Petia Georgieva

Reforms in the electoral systems: trends, factors, actors.....37

Debates

Bulgarian political culture.....67

Round table

Political parties within the functioning of the democracy in Bulgaria.....87

Political analyses: 2009 elections in Bulgaria

Anna Krasteva

Images and messages of 2009 elections.....105

Dobrin Kanev

Bulgarian EP elections 2009.....127

Irena Todorova

European elections 2009: the competition.....141

Reviews and Abstracts.....153

ДИЛЕМИ НА ЕДНОВРЕМЕННАТА ТРАНСФОРМАЦИЯ НА ПОЛИТИКАТА И ИКОНОМИКАТА В ИЗТОЧНО- ЦЕНТРАЛНА ЕВРОПА МЕЖДУ 1989 И 2008 Г.¹

ДИТЕР СЕГЕРТ

Основни принципи на смяната на системата в Източно-централна Европа

В периода, предшествващ голямата смяна на системата в Източна Европа, неусетно се промениха ценностите: за много хора „социализъм“ вече звучеше старомодно, докато „капитализъм“ беше вълната на бъдещето. В очите на част от елита и обикновеното население социализмът — според стар полски виц — беше просто дълъг обходен маршрут от капитализма към капитализма.

След 1989 г. смяна на системата се случи поне на три нива². Първо, икономиката беше драстично денационализирана. Второ, достъпът до политическото управление беше плурализиран. И последният, трети, преход беше в сферата на социалната политика. След оттеглянето на държавата от икономиката, авторитарната социална държава на късния социализъм загуби финансирането си и беше заменена от друга система за социална сигурност.

Но дори в момента на своята победа моделът за тези процеси, Западът, също се оказа в процес на трансформация. Тогава Изтокът се превърна във важна лаборатория за преустройството на капиталистическия ред.

Радикалното пренареждане на системата донесе със себе си също и значително преразпределение на националното богатство. Обособиха се печеливши и губещи. Оформи се класа на частните предприемачи. Социалните изследователи започнаха да следят отблизо тази „смяна на елита“. (Best 1997; Steiner, Tamas 2005)

Развиха се взаимоотношения между процеса на икономическо реструктуриране, смяната на политическата система и трансформацията на социалната система. Клаус Офе (Claus Offe 1991/94) и Йон Елстер (Jon Elster 1991) предвидиха началото на смяната на системата, която нарекоха „дилеми на едновременността“. Предположението им може да бъде

сведено до следното: В Западна Европа преходът към капиталистическа пазарна икономика и парламентарна демокрация се е случил бавно и последователно. В Източна Европа обаче резултатите на тази промяна в една сфера ще блокират промените в други области. Голямата група на губещите от икономическите реформи ще използват политическата си власт като граждани на изборите, за да отстранят от власт тези групи на елита, които са въвели икономическите реформи. Или, казано по друг начин: Офе е предвиждал бунт на губещите от системата. Стигна ли се някога до такъв бунт? Върна ли се някой към стария ред, блокирани ли бяха реформите? И ако не, то защо?³

Днес, близо две десетилетия след 1989 г., е постигнат консенсус, че многобройните трансформации на обществата от Източно-централна Европа, смените на системата, най-накрая са завършили. Общоприето стана схващането, че приемането на тези държави в ЕС през 2004 г. е отбелязало приключването на тройната смяна на системата. Например Корнай (Kornai (2006: 225) говори за „невиждан пример за успех“.

Неочаквана нестабилност. Следприсъединителната криза след 2005 г.

Скоро след присъединяването си към ЕС четирите източноцентралноевропейски страни започват да се сблъскват с неочаквано сериозни проблеми. В Унгария изтича вътрешно изказване на министър-председателя Ф. Дюрчани, което разкрива, че той е лъгал по време на предизборната кампания и подтиква съпартийците си да показват повече реализъм и честност. Опозицията определя речта му като „реч-лъжа“. Има демонстрации, а също и насилие. Окупирано е радиото и са издигнати барикади. Според медийни съобщения стотици хора са ранени. Опозицията (Fidesz), под ръководството на В. Орбан, се опитва да свали правителството чрез улични действия и пристъпва към бойкот на парламента.

В Чешката република става невъзможно да се сформира стабилно правителство половин година след парламентарните избори през юни 2006 г. Двата политически лагера държат точно по половината от местата и победителят в изборите първоначално не успява да сформира правителство. Това става възможно едва след промяната — според слухове, купуването — на двама депутати от Социалдемократическата партия и

преминаването им към буржоазния лагер. Въпреки това политическата нестабилност си остава. През 2007 г. двама министри подават оставки⁴. През лятото на 2008 г. се надига конфликт в най-силната правителствена партия, което довежда до напускането на двама нейни депутати и всъщност струва на коалицията мнозинството ѝ. Дали това е причината за предсрочни избори, остава неизяснено.

В Словакия Словашката национална партия (SNS), радикална дясна партия, насаждаща омраза към ромите и страх от унгарските словаци, е в управлението от последните избори на есента на 2006 г. Това води до постоянни проблеми с връзките със съседна Унгария. Основната партия в правителството, СМЕР (SMER — SD), е публично разкритикувана от Партията на европейските социалисти (PES) и условното ѝ членство е прекратено за периода от ноември 2007 г. до февруари 2008 г.⁵

В Полша партия с многозначителното име „Закон и справедливост“ (PiS) управлява от есента на 2005 г. до октомври 2007 г. Тя иска да основе „Четвърта република“⁶ и води борба срещу корупцията посредством, поне отчасти, съмнително законни средства. За тази цел тя се коалира с две популистки движения, включително радикално дясната „Лига на полските семейства“ (LPR). Тази ситуация довежда до почти постоянна правителствена криза и до предсрочни избори през октомври 2007 г.

Толкова за политическите кризи в четирите източноцентралноевропейски страни. Може да бъде допълнено, че в последващите избори в тези страни нито едно правителство не е преизбрано. Атила Аг описва тези проблеми и открити конфликти като „следприсъединителна криза“, термин, който бива подхванат от общественения дебат. (Bgh 2005; Ehrke 2006: 1; Steinke 2007)

Временни ли са тези кризи или имат по-сериозен характер? По мое мнение те не са настъпили случайно. Въз основа на анализа ми върху развитието на политическите партии в Източна Европа развих тезата, че тази политическа нестабилност се основава на процес на отчуждаване между политическите класи и гражданите, което на свой ред подкопавва функционирането на представителната демокрация. Нека изложа три довода:

1) В тези страни партиите се ползват с изключително слабо доверие. Има сравнително ниско доверие към институциите. Доверието

към политическите партии се колебае около крайната средна стойност за региона, която е седем процента (т.е. осемдесет и два процента нямат доверие в партиите)⁷. Полезно е да се направи сравнение със ситуацията в ЕС-15. В тези страни стойностите са петнадесет процента през 2003 г., т.е. двойно на тези в Източна Европа⁸. Ако четирите страни бъдат разгледани по-обстойно, особено много изпъква ситуацията в Полша в началото на 2004 г. Партиите са получили доверието само на три процента от анкетираните. Само осем процента са имали доверие в парламента. Това е отражение на острата правителствена криза: през 2004 г., когато управляващият посткомунистически Съюз на демократичната левица (SLD) току-що се е разпаднал и претърпява огромна загуба на влияние. През 2001 г. той печели четиридесет и един процента от вота, докато на изборите през 2005 г. получава едва единадесет процента. В останалите страни институциите на представителната демокрация се представят почти по същия начин. В Чехия числата са десет процента за партиите и единадесет - за парламента. В Словакия стойностите са девет и деветнадесет процента. Единствено Унгария показва по-висок резултат (тринадесет и двадесет и девет процента). Междувременно обаче стойностите за Унгария също намаляват поради продължителната политическа криза и в момента отговарят на „източноцентралноевропейския стандарт“⁹.

2) Желанието за участие на населението е много ниско. Това може да бъде измерено чрез броя на членовете на партиите и на процента гласували в изборите. Броят членове на тези партии по принцип е много малък с няколко изключения, по-специално все още съществуващите партии-наследници и малкото „квазиисторически“ партии (които в голямата си част се появяват от монолитните партии на държавния социализъм)¹⁰. Що се отнася до участието на гласоподавателите, тенденцията сочи относително ниски нива. Полша се откроява и тук. Нейните петдесет и четири процента гласували в последните парламентарни избори през 2007 г. предизвикват такова голямо внимание само на фона на скромните четиридесет и един процента от предишните избори. Но в Словакия също само петдесет и пет процента от електората гласуват през 2006 г. В Унгария и Чехия процентът все още е бил около шестдесет и пет.

3) Всички страни показват нарастваща тенденция към популистка

политика¹¹. В основата си популистката политика е паразитно поведение от страна на политиците, изправени пред този вид отчуждение, тъй като тя се смята за доказан начин за скъсяване на разстоянието между политическата класа и населението. Въпросът, който трябва да бъде разгледан, е дали това е преходно явление, или по-скоро е симптом на по-дълбока криза на представителната демокрация.

Анализът ми на стабилността на партийните системи¹² и нарушаването на връзките между политическата класа и населението, което той разкрива, ме е довел до два възможни извода. От една страна, получените данни ме карат да се съмнявам дали „консолидацията на демокрацията“, забелязана от много наблюдатели, наистина се е случила. От друга страна, това определено може да доведе до въпроси относно господстващата теория за демокрацията. Например ползата от класификацията на държавите, направена във „Freedom House Rankings“ може би трябва да бъде преразгледана. В „Nations in Transit“ от 2006—2008 г. всичките четири страни постоянно се включват сред консолидираните демокрации¹³. Кризите, настъпили след 2005 г., определено пораждат съмнения относно тази класификация.

Теорията за демокрацията не предвижда една демокрация да бъде деконсолидирана впоследствие. Това предположение се основава на опита от миналото на Западна Европа, където такова обратно развитие липсва. Ваймарската република не е била консолидирана демокрация при разпадането си. В Италия новата партийна система се развива след 1992 г., но конституционният ред остава стабилен. Би изглеждало, че в тази теоретична и опитна рамка нестабилността на самата национална структура, както в случая с Белгия, е единствената допустима причина за деконсолидирането на една консолидирана „стара демокрация“ въз основа на доминиращите политически теории.

**Консолидация на демокрацията в Източно-централна Европа?
Признаци на задълбочаваща се нестабилност и общи проблеми на
демократичния строй**

И така, временно или постоянно явление са очевидните признаци на криза в Източно-централна Европа от 2005 г. насам? Според мен вече описаното отчуждение между политика и общество в демокрациите в страните от Източно-централна Европа и затаеният популизъм директ-

но сочат към отговора. Как и защо е настъпило това отчуждение? Защо признаците на кризата се появяват веднага след присъединяването към ЕС?

Отправната точка на моето тълкуване на въпроса е, че отчуждението между политици и население е настъпило в резултат на излъганите очаквания, възложени на смяната на системата от социализъм към капитализъм¹⁴. За да разберем по-добре тези процеси, трябва да пресъздадем историята на смяната на системата, като започнем с кризата на старата система. Нужно е да се върнем три или дори четири десетилетия назад. Веднага след 1989 г. се разпространява надежда, че смяната на системата би могла да донесе по-голямо благополучие за цялото население. Това е резултат на съревнованието между двете системи през предишните две десетилетия. Още в началото на 60-те години на ХХ в. държавният социализъм се отдава на надпревара с тогавашния западен капитализъм на благоденствието и на свой ред развива един вид „авторитарен държавен модел на благоденствие”. Хубавият живот няма да бъде отлаган повече за комунистическото бъдеще, а ще бъде усетен в най-близко време. Дитрих Стариц въвежда термина „консуматорски социализъм” (Staritz 1996). Тази промяна в модела придава на европейския държавен социализъм частична легитимност само за известно време. Затова и през 80-те години той изпада в криза: поради неспособността да изпълни социалните си ангажименти. Промяната към успешния западен модел през 1989—1990 г. се свързва с надеждата да се постигне същата цел, но с нови средства. Действителността е различна и социалната основа на смяната на системата остава смесена.

Този резултат е повлиян от новата фаза на световния капитализъм, която вече е започнала през 80-те години, едновременно с кризата на държавния социализъм в Източна Европа. Старият капитализъм на благоденствието също е навлязъл в криза. По този начин населението на Източна Европа се стреми към модел за успех, който вече напуска родното си място. Самата Източна Европа е превърната в лаборатория за особено бързо и стихийно внедряване на тази основна тенденция. Първоначалните надежди на източноевропейците, че ще могат да възприемат модел, обещаващ да свърже икономическата ефективност със свободата и социалното равенство, са обречени още в зародиш.

Толкова за историческите предпоставки за тази фрустрация. Но

защо тя става толкова политически осезаема веднага след присъединяването на тези страни към ЕС? Моето обяснение е следното: в отворената ситуация на смяна на системата хората очевидно са имали относително висок праг на толерантност към фрустрация. Само малка част от тях свързват очакването за по-хубав живот с мита за някаква бъдеща страна на чудесата. Повечето хора осъзнават, че за това ще бъде необходимо време. Но след десет или двадесет години дори това реалистично настроено мнозинство осъзнава, че сегашното незадоволително положение може и да се задържи. Щом осъзнават, че нито социалната им трансформация, нито включването им към западния лагер водят до промяна, те изгубват търпение.

Въпреки това трябва да се има предвид, че след 1989 г. тези надежди невинаги са носели разочарование. Съществува и голяма група от хора, които се възползват от смяната на системата. В този контекст основният проблем е бездната между печеливши и губещи. Петнадесет години след 1989 г. се обособява постоянно социално разделение. Това противопоставяне проличава все по-добре с времето. (Ehrke 2004: 6f; Lang 2002: 5-6; Maiwald/Hengstenberg 2005: 3) Това води до проблема за справедливостта, който е отразен също и в проучвания на общественото мнение. Йорг Якобс забелязва това в едно проучване от 2000 г. (Jacobs 2004: 201). (Таблица 1)

*Таблица 1: Възприемане на промените в социалния статус на семействата (2000г. спрямо периода преди 1989г.)**

	Полша	Чехия	Словакия	Унгария
Възприемано влошаване	54,5	31,4	59,2	62,4
Без промяна	15,3	26,6	24,5	21,4
Възприемано подобрене	30,2	42,0	16,3	16,2

** В проценти. В това проучване Якобс изследва седем общества. Четирите от Източно-централна Европа плюс Източна Германия, Румъния и България.*

С изключение на Чехия десет години след началото на прехода трите страни преживяват социален упадък¹⁵.

Нови проучвания от 2007 г. като цяло потвърждават тази тенденция.

Таблица 2: Икономическо положение на домакинствата (2007 г. спрямо 1988 г.)¹⁶

Държава	Относително подобрене	Относително влошаване
Полша	22,4	55,9
Чешка република	25,6	45,3
Словакия	18,9	57,2
Унгария	12,4	65,2

В проценти.

Към това трябва да се прибави и вече споменатата бездна между политическата класа и населението. Връзката с политиката тук е, че социалното разделение се простира през обществото между политическата класа и мнозинството от електората. Повтарящите се корупционни скандали, свързани с политиците, изваждат наяве тази бездна пред очите на гласоподавателите¹⁷.

В тази ситуация популизмът се явява инструмент, който символично свързва печелившите и губещите, залавяйки се за убеждения и предразсъдъци, споделени и от двете групи: национални митове, скептицизъм към ЕС и т.н. Но тенденцията към социален популизъм също се увеличава¹⁸.

Това дава поглед върху обществата в Източно-централна Европа, които непрекъснато и в нарастваща степен се разделят на бедни и богати. Политическата сфера все повече изоставя отговорността си да се занимава със социалната несигурност и социалния упадък на голяма част от населението със съмнителната надежда, че икономическото подобрене в една част от страната и за една група от населението един ден ще бъде в полза на всички.

И така, изглежда, че в Източно-централна Европа „дилемата на едновременността”, предизвикала толкова опасения в началото на 90-те години, все още е възможно да разгърне разрушителния си потенциал. Въпреки това опасността от „контрареволюция” на губещите, от смяната на системата не идва под формата на общо отхвърляне на демократичното развитие и възстановяване на „комунизма”, а по-скоро като политическа апатия, същностна нестабилност на представителната демокрация и, тясно свързано с това, под формата на вълна от популистка политика.

Алтернативи за политическото бъдеще на Източно-централна Европа.

Да се правят прогнози винаги е било рисковано начинание. С оглед на собствената си неспособност да правят прогнози за края на източно европейския държавен социализъм, Клаус фон Байме и други социални изследователи гледат на начинания от този вид много скептично (Веуме 1994, ch. 1). И все пак, според мен, при определени условия е възможно да бъде направена прогноза за бъдещето. Но човек трябва да си дава сметка за собствените си предразсъдъци, които винаги влияят на това как описва предимствата и недостатъците на възможните бъдещи варианти. Разбира се, дали тези прогнози могат да се сбъднат, се определя най-малко от всичко от когнитивните способности или волята на учения. Това зависи единствено от конфронтирането на практика на тези възможни алтернативи в рамките на цялото общество и на политическата система.

След като изложих резервите си относно собствените ми наклонности по отношение на определени политически пристрастия, бих искал да завърша с очертаване на следното възможно бъдеще за посткомунистическите общества от Източно-централна Европа: Или доминиращият характер на представителните демокрации в региона — т.е. неравенството между политическия и икономическия елит на тези страни и мнозинството от населението — ще се развие много по-осезаемо, отколкото досега, или ще просъществува един по-ясен синтез между политическа свобода и социално пригаждане. В първия от тези два случая е възможно във възприятията на важни части от населението тази форма на демократично управление скоро да стане практически неразличима от предишната диктатура. Лесно е да се предвиди какви политически конфронтации би предизвикало това. По мое мнение само във втория случай е възможно да се осигури социален мир във въпросните общества. Но за да се осъществи втората възможност, Източно-централна Европа трябва да възстанови онези институции, които на Запад укрепват социалното равновесие, като например организации, представляващи интересите на т. нар. „икономически зависими работници”, на организациите на потребителите, организации, представляващи интересите на малките и средните предприятия, обществена сфера, независима от интересите на големите политически и икономически актьори, както и силни, въз-

родени леви партии. Сама по себе си политическата воля не е достатъчна. Необходима е промяна в институциите. Това е единственият начин силите, проповядващи социална структура, основана на солидарността, да заемат по-силни позиции на политическата арена, като в същото време запазят политическите свободи, които са си извоювали. Освен това обаче такава трансформация изисква не само институционални промени и политически решения във всяка една от страните, но със сигурност и трансформация на международния режим. Все пак начинът, по който Източна Европа беше обвързана с процеса на икономическа глобализация в миналото, също зависеше от тези процеси на международно ниво. В крайна сметка резултатите от настоящата световна финансова криза биха могли да говорят в полза на едно по-социално ориентирано развитие в Източно-централна Европа. Каква роля би могъл да изиграе отново ЕС в този процес е все още въпрос, който остава отворен, както и още много други.

Бележки:

¹Настоящата статия има за основа тезите, развити в две мои лекции; една в София, в Червената къща, през юли 2008 и друга - в Пекин през ноември 2008. Терминът „Източно-централна Европа“ в тази статия обозначава региона, в който се намират следните четири държави: Полша, Чешката и Словашката републики и Унгария.

²Към тях трябва да се добави и четвърто ниво, а именно разпадането на многоетническите държави в региона. От седем държавите стават двадесет. Източно-централна Европа е засегната в малка степен, само чрез разпадането на Чехословакия. Военните конфликти, породени от реструктурирането на националните рамки, особено в Югославия, не се случват в тези страни. В резултат на това тази „четвърта“ смяна на системата няма да бъде разглеждана тук.

³Този вид несбъждане на прогноза е бил обсъждан многократно, напр. от Von Weuer (2004:13) и Merkel (2007: 426 ff.). Моето собствено тълкуване е представено по-долу в това есе.

⁴Това са Иржи Чунек, председател на Народната партия и вицепремиер, и Дана Кухтова от Зелената партия, които подават оставки през есента на 2007 след продължителни конфликти. Кухтова е заместена от друг член на Зелената партия. През април 2008 Иржи Чунек се връща в правителството, след като е оправдан по обвинения в корупция.

⁵Вж. отчета за дейността на ПЕС, декември 2006: „По-силна ПЕС за по-прогресивна Европа“, намерена в Интернет на 14.11.2007: http://www.pes.org/downloads/ReportActivities20042006_FINAL_DE.pdf. Това решение е отменено от Президиума на ПЕС през февруари 2008. (Намерено в Интернет на 4.10.2008 в <http://www.europeanforum.net/news/513>.)

⁶„Третата република“ е демокрацията, основана от част от опозицията и комунистическите реформатори на „Кръглата маса“ през 1989. Тогава PiS иска да я замени с „Четвъртата република“ като обвинява предишните елити в егоизъм и зрелищни провали в борбата им срещу комунизма.

⁷Евробарометър за страните кандидатки, пролет 2004. Първи резултати, стр. 5
[http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/cceb/2004/cceb_2004.1_first_anx.pdf]

⁸Стандартен Евробарометър 60: Пълен доклад и Приложения, февруари 2004, стр. 14
[http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb60/eb60_de.pdf]

⁹Cf. Резултатите от „Евробарометър за страните кандидатки, 2004 (пролет)“. Първи резултати.” (вж. бел. 10). Резултатите от проучването в Полша показват ниски стойности и до днес (cf. Евробарометър 65 до 67): парламентът има единадесет и петнадесет процента, а партиите — седем и девет. В Унгария доверието към институциите, т.е. партиите преди изборите през 2006 значително се увеличава (Евробарометър 65/ нач. на 2006) от ок. петнадесет до ок. тридесет процента. Но по-късно стойностите се „нормализират“ и падат до Източно-централноевропейския стандарт. В нач. на 2008 (Евробарометър 69, резюме на доклада за страните, стр. 3) е отбелязано, че доверието към парламента е паднало до петнадесет процента. Така доверието в партиите вече е достигнало „обичайните“ ниски източноевропейски нива. В момента Унгария е на последно място сред тези страни. За Чешката република разполагаме само с данни от Евробарометър 67 (нач. на 2007), които показват ниски съответно двадесет и четиринадесет процента. В Словакия повишаване на доверието има в периода на изборите през есента на 2006 (вж. Евробарометър 67), парламентът се радва на изключително високо ниво на доверие (нараснало е от двадесет и седем до тридесет и девет процента) и шестнадесет процента са имали доверие в партиите (преди изборите са били само десет процента). Cf. Евробарометър 65 до 69: http://ec.europa.eu/public_opinion/standard_en.htm. (прочетен на 6.10.2008)

¹⁰Демонстрирайки този добре известен факт, ще се ограничи до броя членове на полските партии: Двете партии с корени в държавния социализъм имат 120 000 (PSL: Полска народна партия) и 80 000 (SLD: Демократичен ляв съюз) членове. Въпреки че една нова полска партия, „Samobrona RP” (Самоотбрана на Република Полша), твърди, че има 100 000 членове, реално е невъзможно да се разграничи партийното членство и това в профсъюз със същото име и така партийното членство би трябвало да е много по-ниско от обявеното. Двете новосформирани партии с най-голям брой членове са далеч по-малобройни, а именно “PiS” (Закон и справедливост) с 6000 и “PO” (Гражданска платформа) с 15 000. По отношение на броя членове другите нови партии стоят много по-ниско от тези, свързани с държавния социализъм. “LPR” (Лига на полските семейства), като друга парламентарна партия, има 20 000 членове. (Вж. цифрите в Aleks Szczerbiak: “Social Poland” defeats “Liberal Poland”? The September-October 2005 Polish Parliamentary and Presidential Elections, Sussex European Institute Working Paper No 86 / May 2006/, стр. 116.)

¹¹В този контекст съм говорил донякъде неточно за „всепартиен популизъм” (по отношение на изборите за чешката Камара на депутатите през 2002). Вж. Segert 2005.

¹²Cf. особено въведението (Segert 2008) на сборник, изготвен съвместно с E. Vos за партийните системи в Източна Европа.

¹³Cf. “democracy score rankings” от 2006 до 2008 в таблицата “year-to-year ranking”: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=437&year=2008> (прочетен на 6.10.2008).

¹⁴Напоследък тези фрустрации се отбелязват многократно от внимателни наблюдатели на развитието на Централна и Източна Европа. Cf. Kornai 2006:235; и особено Verend (2007: 270), който е написал: „Повечето хора в региона обаче се смятат за огорчени и разочаровани. [...] Носталгия по изгубената сигурност и по-егалитарно общество заляха големи маси от обществото.” В своите статии Kornai и Verend са изброили и някои важни сведения за истинското социално развитие на населението, на което се основават тези фрустрации. Ще се позовавам на тези данни, без да ги повтарям.

¹⁵Cf. също изследването на Kligman и Szeliñyi от 2000, публикувано през 2002 (стр. 72, табл. 2.3). То използва сравнителни въпроси, но по-различна операционализация, т.е. задава

въпроса дали семейството на анкетираните се справя по-добре, малко по-добре, по-зле или малко по-зле. Последните две оценки се споделят от между петдесет и четири процента (Унгария) и шестдесет и два процента (Словакия). Полша се намира в средата, а Чешката република не е включена в проучването.

¹⁶Данни от Transition Reports 2007 на ЕБВР, представени от Фабрицио Коричели във Виена, публикувани в статията „Pessimismus führt zu Reformstillstand“ в Die Presse, 29.11.2007, стр. 25.

¹⁷През 2005 в Полша тази нагласа е една от решителните причини за падането на предишните управляващи от SLD (Съюза на демократичната левица) и за възхода на новата управляваща партия „Закон и справедливост“ (PiS). В проучване на CBOS от август 2005 тридесет и осем процента от анкетираните казват, че биха гласували за партията, която може основателно да заяви, че политиците ѝ не са корумпирани. Сред гласувалите за PiS това съответства на петдесет и два процента от потенциалните гласоподаватели. (Szczerbiak 2006: 17) В останалите три страни също са съществували повтарящи се скандали за корупция.

¹⁸За изборите за полския Сейм през 2005, вж. Szczerbiak 2006.

Библиография:

Attila Ágh (2005): *Institutional Design and Regional Capacity-Building in the Post-Accession Period*. Budapest: Hungarian Centre for Democracy Studies.

Beyer, Jürgen (2004): *Vom Sozialismus zu Demokratie und Marktwirtschaft – Systemtransformation als Governance-Problem*. (Unpublished manuscript)

Berend, Ivan T. (2007): „Social shock in transforming Central and Eastern Europe“, *Communist and Post-Communist Studies* 40: 3 (2007), 269-280.

Best, Heinrich (ed.) (1997): *Elite Research in Eastern Europe*. Opladen: Leske + Budrich.

Beyme, Klaus von (1994): *Systemwechsel in Osteuropa*. Frankfurt (M.): Suhrkamp.

Ehrke, Michael (2004): *Das neue Europa. Ökonomie und Gesellschaft des postkommunistischen Kapitalismus*. Bonn FES, September 2004.

Ehrke, Michael (2006): *Ungarische Unruhen – ein Symptom der zentraleuropäischen Beitrittskrise?* Bonn, Internationale Politikanalyse.

Elster, Jon (1991): „The Necessity and Impossibility of Simultaneous Political and Economic Reforms,“ in: Ploszajski, Piotr (ed.): *Philosophy of Social Choice*. Warsaw: IFiS Publishers, 309-316.

Jacobs, Jörg (2004): *Tücken der Demokratie. Antisystemeinstellungen und ihre Determinanten in sieben post-kommunistischen Transformationsländern*. Wiesbaden: VS-Verlag.

Kligman, Gail/ Ivan Szelényi (in collaboration with Christy Glass and Janette Kawachi) (2002): *Poverty and Social Structure in Transitional Societies*. Max Planck-Institut für Bildungsforschung, Berlin, Second draft, June 2002.

Kornai, Janos (2006): "The Great Transformation of Central Europe. Success and Disappointment." In: *Economics of Transition* vol. 14, Nr. 2, 207-244.

Lang, Kai-Olaf (2002): "Die Slowakei nach den Wahlen". Berlin: SWP-Aktuell 46, November 2002.

Maiwald, Johanna / Peter Hengstenberg (2005): "Polen vor den Wahlen: ein neues Parlament, ein neuer Prsident?" FES: Politikinformation Osteuropa, September 2005.

Merkel, Wolfgang (2007): "Gegen alle Theorie? Die Konsolidierung der Demokratie in Ostmitteleuropa", in: *Politische Vierteljahreshefte* 48. Jg., N. 3, 413-433.

Offe, Claus (1991): "Das Dilemma der Gleichzeitigkeit. Demokratisierung und Marktwirtschaft in Osteuropa." In: *Merkur* (45) N. 4, 279-292.

Offe, Claus (1994): "Das Dilemma der Gleichzeitigkeit. Demokratisierung, Marktwirtschaft und Territorialpolitik in Osteuropa." In: Offe, Der Tunnel am Ende des Lichts. Frankfurt: Campus 1994, 57-80 (revised version of his contribution from 1991).

Segert, Dieter (1997): "Parteien und Parteiensysteme in der Konsolidierung der Demokratien Osteuropas," in W. Merkel/E. Sandschneider: *Systemwechsel 3. Parteien im Transformationsprozeß*. Opladen: Leske + Budrich, 57-100.

Segert, Dieter (2005): "Die post-sozialistische Instabilität als Grundlage für eine populistische Versuchung in Parlament und Regierung: der tschechische Allparteienpopulismus," in: Steffen-Frölich/Rensmann (2005), 191-208.

Segert, Dieter (2008): "Parteien und Transformation in Osteuropa nach dem Ende des bergangsjahrzehnts," in: Ellen Bos/Dieter Segert (eds.): *Osteuropäische Demokratien als Trendsetter? Parteien und Parteiensysteme nach dem Ende des bergangsjahrzehnts*, Opladen: Barbara Budrich, 11-32.

Staritz, Dietrich (1996): *Geschichte der DDR* (new edition). Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

Steiner, Helmut and Pal Tams (ed.) (2005): *The business elites of East-Central Europe*. Berlin: Trafo-Publ.

Steinke, Peter (2007): "Labor Osteuropa," in: *Frankfurter Rundschau*, 3/1/2007, 27.

Szczerbiak Aleks (2006): “Social Poland” defeats ‘Liberal Poland’? The September-October 2005 Polish Parliamentary and Presidential Elections”. Sussex European Institut (SEI) Working Paper No 86 /May 2006/.

ИНСТИТУЦИОНАЛНО-КУЛТУРЕН КОМПЛЕКС ИЛИ ЗА ВРЪЗКАТА МЕЖДУ ПОЛИТИЧЕСКИ ИНСТИТУ- ЦИИ И КУЛТУРНА СРЕДА

АНТОНИЙ ТОДОРОВ

Въпросът „що е политика“ има различни измерения: академично и гражданско. Историята на дефинициите на политическото е дълга и тук не е мястото да я изяснявам. Мога да отбележа по-общо, че съществуват два типа подходи към политиката, които я разглеждат като предимно консенсуална дейност насочена към общото благо, или като предимно конфликтна дейност насочена към разрешаването на социалните конфликти. Едно съдържателно обобщение на различните подходи в дефинирането на политиката е направил Георги Карасимеонов в книгата си „Политика и политически институции“ (Карасимеонов 2005: 16-19). Академичните дефиниции имат дълга история, но общото между тях е, че политиката има за основна функция създаването и поддържането на обществената цялост. Тази функция трябва да се разглежда системно и не може да съществува на равнището на индивидуалното участие в политиката. На равнището на индивида участието в политиката, в обществения живот като цяло, се основава на разбираня и представи за това, какво е политиката, какво е значението на индивидуалното участие в нея. Тези разбираня и представи са едновременно наследен опит от предишните поколения (политическа култура), усвоен опит и натрупани знания за ориентиране в политическия живот (гражданска компетентност) и интериоризирани политически ценности, самосъзнание за това, какво е важно в обществения живот, кое е правилно и кое не (ценностни йерархии).

Тук понятието за политическа култура ще се разглежда по-тясно, не като синоним на политически ориентации, нагласи и ценности, отделени от рационалните елементи на политиката, а като натрупан политически опит, който е усвоен и интериоризиран, за да се превърне в мотивация на поведението. Наследеният политически опит или, накратко, политическата култура, е източник на ориентации и разбираня, на умения, навици и способности, на инструменти и капацитети за действие в поли-

тическия и изобщо в социалния живот. Усвояването на наследения опит чрез механизмите на политическата социализация обогатява „наследството“ със собствен опит, с нови знания, умения, усвоени практики и инструменти за политическо действие, превръща се в определена гражданска компетентност, позволяваща ориентирането в политическия живот, разбирането му и избора на различни индивидуални и колективни стратегии на поведение в политиката.

Политическата теория разграничава два подхода към политическите явления: културалисткия и рационалисткия. Подходът на политическата култура като политическа обяснителна теория често се противопоставя на подхода на рационалния избор, разглеждащ политиката като пазар, в който участниците вземат решенията си рационално и на основата на преценката за възможните ползи и загуби от един или друг избор. Политическата култура търси по-скоро социологически обяснения в политическото поведение на индивидите и социалните групи, обяснения, основани на споделяните ценности и представи, включително на емоции и нерационални мотивации. Това противопоставяне, според Тодор Танев, може да се обясни с „младенческата възраст“ на политическата наука, поради което той предлага в мащабното си изследване „Политическата култура“ синтетичен подход, при който самата политическа култура е резултат от сложен културен избор, а чистата рационалност винаги се допълва от една културна рационалност (Танев 2001: 18-19).

Въведено през 1965 г. от Гейбриел Алмънд, понятието политическа култура е станало оттогава насетне една от основните категории на политическата наука. Самото понятие култура е амбивалентно, обект на многобройни академични спорове и имащо различни дефиниции и интерпретации. Често смесваме понятията култура, цивилизация и нрави, в зависимост дали националната философска традиция е немска, английска или френска (Георгиев, 2000: 46). В референтното си изследване „Гражданската култура“ Г. Алмонд и С. Върба дефинират три „чисти“ типа политически култури: патриархална или енорийска (parochial), поданическа (subjective) и участваща (participant). Те се основават на сравнението, което осъществяват между пет национални политически системи (САЩ, Великобритания, Германия, Италия и Мексико)(Алмънд, Върба 1998). Националните политически култури са най-често смесица от трите, в различни съотношения.

Понятието за институционално-културен комплекс

„Всяко общество подхранва политическия ред, който отразява неговия характер”, отбелязва в книгата си „Политическа социология” френският политолог Жак Лагроа (Lagroye 2003: 3). Това твърдение несъмнено е в същото поле на разбиране за връзката между политика и култура, която намираме още у Монтескьо, който обръща внимание на значението на обществените нрави за разбирането на политическите институции. Същото виждаме и у Токвил, когато разсъждава за това, кои са действителните ограничения пред опасността за тиранията в англо-американското общество от 30-те години на XIX в. Културната среда на политическите институции несъмнено е важна, за да разберем съдържанието на самите институции, тяхната ефективност.

Политиката има културни детерминанти, ако под последното разбираме един цялостен комплекс от разпространени идеи, възгледи, вярвания, но също и навици и практики на живот в общество. Но връзката не е еднозначна и е важно да приемаме и обратното — определени политически институции са в състояние да повлияят на културните характеристики на едно общество, да променят неговите разпространени разбирания, навици и социални практики. Аренд Липхарт в известната си работа „Модел на демокрация” обосновава тезата за съгласуване, сходство (*congruence*) между политическа структура и политическа култура (Lijphardt 1999).

Смятам, че е необходимо да се въведе нова категория, описваща именно това взаимодействие (а не еднозначна детерминация). Струва ми се, че употребата на „институционално-културен комплекс” в случая е оправдана¹. Става дума за резултата от взаимодействието на един културно-исторически и на един институционално-политически процес в дадено общество, пораждащо комплекс от разпространени идеи, вярвания, навици и практики, правила и норми, материални структури, които в своята цялост формират общата политико-културна среда на индивидуалното и колективното социално действие. Това понятие изглежда близко до използваното в марксистката парадигма понятие за социална структура. Социалната структура е комплексен резултат от дейността на предишните поколения, „заварена действителност”, съществени страни на цялостната обществена организация, дефинирани

най-вече чрез различните места и роли на индивидите и социалните групи в цялостната обществена конструкция. Тези различия, наследени като даденост от всяко ново поколение, са най-вече от гледна точка на достъпа до ресурси и стратегически топоси на социалната система, позволяващи на индивидите и групите да имат различни възможности да влияят на общите дела. Социалните структури са резултат от социалната дейност, но същевременно и нейни детерминанти, обективни граници. Институционално-културният комплекс не обхваща всички резултати от предишната социална дейност и не се отнася най-вече до различията в стратегическите ресурси на индивидите и социалните групи. Той е общата среда, в която се изработват идеите, практиките и навиците на политическото поведение. Разбира се, това не означава, че индивидите и социалните групи имат едни и същи ресурси, като например социална компетентност или това, което Робърт Патнам нарича „социален капитал” (Putnam 2000)², но всички действат в една и съща среда, един и същ институционално-културен комплекс, който задава различни възможности и стимулира по различен начин гражданската и политическата активност. Институционално-културният комплекс има едновременно структурни и функционални измерения, той е част от „заварената действителност”, детерминант на политическото поведение, но същевременно негова среда, която зависи и се променя от това поведение. Този комплекс насочва основно вниманието на изследователя не към социалните неравенства и техните основания и произход, колкото към тясната връзка между институционално-нормативните и социално-културните измерения на политическото участие.

Институционално-културният комплекс може да се свърже и с понятието за хабитус на Пиер Бурдийо³. Хабитус е източникът, присъщият на практиките разум, система от трайни и преносими нагласи, схеми на разбиране, оценка и действие, продукт на изживения от индивида опит, който по някакъв начин го кондиционира, приспособява към съществуващата система на господство и подчинение (Nordmann, 2006 : 24). Хабитусът позволява на индивидите да инкорпорират социалния ред, да го приемат като част от себе си, да му се подчиняват дори когато очевидно този ред не ги устройва. Институционално-културният комплекс включва хабитуса, защото включва политическата култура — онези трайни нагласи, които карат хората да се ориентират в политическия ред, да

се възползват от възможностите му дори когато той не ги устройва. Но хабитусът отвежда към интериоризацията на наследената система от господство, в термините на Бурдийо това е парадоксалният механизъм на примиряване с несправедливостта, приемане на подчиненото положение, защото именно поради него съответните индивиди не могат да излязат извън него, да формулират своето недоволство, да представят исканията си като политически. Институционално-културният комплекс е по-широка категория, среда на индивидуалното и групово политическо действие, среда със своите ограничения, но проницаема, зависеща от действието, податлива на промени, свързани с действието.

Институционално-културният комплекс ни позволява да разберем какво е значението на политиката в дадено общество. Разпространеното разбиране за политиката е важна характеристика на всяко модерно общество, отвеждаща към съдържанието на неговия институционално-културен комплекс. Тази категория е свързана и с легитимността на политическото господство. Всъщност легитимност има не само господството, но цялата политическа система, защото самото господство се осъществява само в някаква по-цялостна система на политически отношения и взаимодействия. Макс Вебер, както е известно, дефинира легитимността като характеристика на господството, която го прави приемливо за управляваните (Вебер 1992). Легитимността е качество на политическата система, чието съдържание отвежда към доброволното приемане от страна на управляваните на нейните институции (система от правила и норми), на произтичащите от това разделения на ролите и задължения за индивида и групите. Институционално-културният комплекс непременно съдържа и легитимността на политическата система, защото тя определя доколко е значима, т.е. приемлива и изисквана, гражданската инициатива и индивидуалното политическо действие.

Тук се налага и едно последно разграничение — между институционално-културен комплекс и политическа система. Политическата система е основна категория на политическата наука и на политическата социология и има своята дълга история⁴. В порядъка на работна дефиниция политическата система ще разглеждаме като организирана цялост от политически институции (норми, правила), автономни политически актьори (индивидуални и групови), политически вярвания и идеологии и политически отношения (най-вече между управляващите

и управляваните). Институционално-културният комплекс трябва да се разглежда като такава страна на политическата система, която изразява нормативно-културното измерение на всяка една от посочените четири съвкупности от елементи. Това означава да разглеждаме политическите институции като резултат от исторически и културен процес, да анализираме политическите актьори като кристализация на един сравнително продължителен политически процес на диверсификация и противопоставяне, на организация и идентификация. Това означава да си представяме политическите идеологии и вярвания не отделени, а изцяло вплетени в една по-цялостна мрежа от разбирания, схващания, убеждения, обяснения, нагласи, ценности, вярвания, предразположения, които са резултат от сложен историко-културен процес. И най-сетне, това означава да разбираме политическите отношения като механизъм на социално конструиране на реалността, на взаимодействие, в което се пораждат разбиранията за ролята на актьорите, на тяхната идентичност, на тяхното по-цялостно място в системата от политически отношения.

Най-сетне, институционално-културният комплекс може да се съпостави с политическия режим. Политическият режим отвежда към мрежата от политически институции (норми, правила, организация), чрез които държавата упражнява властта си върху политическото тяло. Това е формата на управление, форма, която винаги е съществена, защото опира до типа на упражняването на властта. Следователно политическият режим се отнася предимно до политическите институции, но съдържа също така и онова, което наричат политически нрави, трайни нагласи и навици, установили се практики, свързани с властването, властовото разпореждане, упражняването на властта. Политическият режим също така е свързан и със стила на властване. Институционално-културният комплекс съдържа политическия режим именно като резултат от историко-културен процес. Тук интересът на изследователя не е просто към мрежата от институции, а към исторически възникналата и стабилизиращата се мрежа от институции на управлението.

Институционално-културният комплекс е начин да се погледне на политиката като на исторически процес, породил определено състояние на политическото взаимодействие, което е едновременно рамка и среда на политическото действие, но и негов фактор и стимул. Това понятие ни позволява да проблематизираме основанията и ограниченията, мо-

тивациите и границите на индивидуалното и колективното политическо действие, т.е. да търсим отговора на въпроса как се дефинира политическото участие.

Институционално-културният комплекс е резултат и от съвкупността от процеси, които наричаме с общата категория „модернизация“. Това е понятие, което е предмет на многобройни изследвания в различни области: философия, социология, антропология, история, политология, теология. Тук нямам за цел да го дефинирам прецизно, а да посоча онова негово съдържание, което ще приема с оглед на изследването на условията на политическото участие. Затова ще се позова най-вече на Юрген Хабермас във философски план, но също така на Жак Лагроа, Филип Бро, Ив Делoa и Стивън Кинг в плана на политическата наука и най-вече на теорията за модерната държава. Във „Философският дискурс на модерността“ Хабермас я дефинира като рационализация и отвореност към бъдещето (Хабермас 1999: 1-6). Тази рационализация води до скъсване със средновековната догматика, но най-вече оспорва институционалния ред на феодалната система, при която, както казва Хабермас в друг свой текст, „Структурни изменения на публичността“, противопоставянето на публично и частно загубва своята задължителност (Хабермас, 1995: 57). Нещо повече, модерното време е белязано едновременно от отделянето на автономна публична сфера и на автономна частна сфера — сфера на „гражданското общество“, като противопоставяща се на държавата автентична област на частната автономия (Хабермас, 1995: 66). В „Политическа социология“ Жак Лагроа развива елементите на появата на моделната държава, чиито първи модели виждаме в края на XV век в Западна Европа: след края на Стогодишната война във Франция и появата на централизираното кралство под управлението на дома Валоа; след края на испанската Реконкиста и обединението на Кастилия и Леон в кралство Испания; след края на Войната на двете рози в Англия и обединението на кралството под властта на Тюдорите (Lagoue, 1992 : 58-59). Същата теза споделят Филип Бро в „Да мислим държавата“ (Braud, 1997 : 106-108) и Ив Делoa в „Историческа социология на политическото“ (Déloy, 1997 : 36-38) — модерната държава се налага като новата форма на политическа организация на автономната публична сфера, отделена все по-ясно от частната сфера и поставяща се над частните разделения и различия.

Модернизацията в плана на политическото е по същество процес на разграничаване и обособяване на публичната сфера (държавата) и на частната сфера (гражданското общество). Това разграничение създава нови условия на политическото участие, което вече трябва да се разбира не толкова в античния му смисъл, през призмата на самата природа на гражданина, определяна чрез понятието за граждански дълг, а много повече като съзнателен избор, усилие да се прескочи от сферата на частното в сферата на публичното. Както всъщност обяснява Бенжамен Констан в знаменитата си реч от 1819 г. „За свободата на древните сравнена със свободата на модерните народи”, истинската модерна свобода е личната (частната) свобода, а политическата свобода е само нейната гаранция, за разлика от древността, където личната свобода е изцяло претопена в публичната (Констан, 2002: 208, 219). Модерното време започва с разграничаването на личната (частната) сфера от публичната (политическата), а заедно с това и с появата на ролята на гражданина — автономния политически субект, който е прекрачил в границите на публичното, т.е. политическото действие.

Модернизацията е същевременно и масовизация, както в плана на икономиката, така и в плана на политиката. Масовизацията е другото лице на демократизацията, така както я описва Токвил в „Демокрацията в Америка”. Според него демократичният феномен се състои именно в навлизането на масовия гражданин в политическия процес, масовото участие в политиката. „Великата демократична революция”, за която Токвил говори в самото начало на знаменитото си произведение, е всъщност едно световно разпространение на „равенството в условията”, онази основа на демокрацията, която позволява всички граждани да имат равна политическа компетентност (Токвил, 1995: 39). Модерното общество е масовото общество (обществото на равенството на възможностите), което всъщност предполага и масовото участие в политиката. Но модернизацията не поражда непременно активен гражданин, субект, който почти автоматично чувства задължение за участие. Масовото общество може да произведе просто една „масова консумация” на „политическите продукти”. В този случай индивидът е пасивен субект, дори той почти не е субект на политиката, а много повече неин обект, част от управляваното мнозинство.

Институционално-културният комплекс има разновидности имен-

но от гледна точка на индивидуалното отношение към политиката и политическото участие. Както и на институционално-културните рамки на това участие. Има модерни общества, където политическото участие е резултат от масова политизация, която се основава на нарастващ интерес към политиката, нарастваща гражданска ангажираност и оттам — нарастваща политическа мобилизация. Това общо взето е очакваната обща тенденция на модернизацията и демократизацията, включително на българското общество след Освобождението. Но политизацията може да има и друг механизъм — чрез онова, което наричаме политическа манипулация, която инструментализира масовото участие в политиката, прави го по същество манипулирано участие. Разграничаването на волевото от манипулираното участие в политиката е важно, за да разберем характера на различните политически общности, съдържанието на различните институционално-културни комплекси. Последното разграничение позволява също така да отговорим на въпроса дали политизацията е универсално проявление на модернизацията и на създаването на масово общество. Също така да отговорим на въпроса дали политизацията се отнася до всички политически системи или само до демократичните. Разграничаването на тези два основни типа политизация (волева и манипулирана) позволява да заключим, че политизация може да съществува във всички политически системи, но преобладаващият ѝ тип зависи от характера на институционално-културния комплекс.

Категорията институционално-културен комплекс позволява да анализираме действителните политически режими не единствено през призмата на класификацията им според приета обща схема, а именно като реални, т.е. най-често от смесен тип, съдържащи елементи от различните „идеални типове” политически режими. Така например можем да приемем достоверността на такива квалификации на реалните политически режими като „тоталитарна демокрация” (по Якоб Талмон)⁵, „демократичен цезаризъм” (за режима на Наполеон Бонапарт), „популистка демокрация” (подобно на „тиранията на мнозинството” на Токвил за режима на Хуан Перон в Аржентина). Както и да проблематизираме „представителното управление” като смесица на демократични принципи и елементи на олигархия. Така политическото участие няма да бъде непременно смятано за нормативно изискване единствено на демокрациите, въпреки че такова изискване произтича донякъде от са-

мата теория за народния суверенитет. Парадоксално, но модерният политически консерватизъм, а не само либералната традиция на народния суверенитет, също съдържа изискването за участие. Да не говорим, че не можем да си представим модерните тоталитарни режими без масово участие, макар господстващата форма на политизация при тях да е манипулираната (инструментализираната) мобилизация.

Връзката между политическата система и културата е съществена. Институциите имат иманентна връзка с културните отлагания, едновременно вътрешни и външни. Ето защо политиката може да се разглежда като институционално-културен комплекс, като специфично взаимодействие на наследения, натрупания опит (който може да бъде мобилизиран, използван) и създадените институции, които не произтичат непосредствено от този опит, често са заимствани отвън, наложени от обстоятелствата или от конюнктурата, приложени дори и произволно. Политическите общества (или изобщо обществата) се различават по характеристиките на този институционално-културен комплекс.

Двама френски политически философи, Жан-Мари Донегани и Марк Садун, в книгата си „Какво е политиката?“ разграничават унитаристката и плуралистката концепция за политиката, като свързват тези два възгледа респективно с републиканизма и либерализма (и двете понятия тук са във философски, а не в партийнополитически смисъл). Унитаристката концепция смята полиса за по-важен от обществото, съответно гражданинът има по-важно значение от индивида. Либералната концепция, обратно, смята, че публичното благо не може да противоречи на частното благо, както и че полисът не може да прониква до вътрешния свят на индивида (Donegani, Sadoun 2007 : 49-50). Институционално-културният комплекс съдържа тази дихотомия, съотношението между републиканизъм и либерализъм в концепцията за полиса е важна негова характеристика. Това можем да определим като „идеология на полиса“ — комплекс от идеи, споделяни от мнозинството граждани, за отношението между индивида и гражданина, между публичната и частната сфера.

Ролята на политическия режим

Един от основните въпроси на политическата теория е доколко ти-

път на политическия режим определя модусите на политическото участие и разбирането за политиката. Очевидно е, че политическият режим задава определени рамки както на позволеното и непозволеното политическо действие, така и на смисъла на едно и също политическо действие. Един уличен протест има различни значения, смисли и рискове при авторитарния и при демократичния режим. Гласуването на редовните избори има един смисъл в ситуацията на еднопартийна тоталитарна демокрация, съвсем друг смисъл в ситуацията на многопартийна либерална демокрация.

Предполага се, че трябва да съществува тясна връзка между едно разбиране за политиката и реалните възможности за практикуване на гражданско политическо участие. Абстрактното разбиране за политиката не е възможно за масовия гражданин без практическа възможност за някакъв, дори и най-минимален, опит в политическо участие. При липсата на средства за масова информация, които да разпространяват определени разбирания и информации за политическия живот, при липсата на мрежа от посредници, чрез които политическите послания и идеи достигат до една масова публика, при липсата на повтарящи се практики на гражданско участие в политическите дейности (дискусии за политика на публични места, събрания, гласуване, срещи с избраници, убеждаване на други граждани и т.н.) е трудно да си представим процеса на изработване на политически разбирания. Следователно наличието на форми на ангажиране на гражданите в политически дейности е условие за изработването на представи за политиката (дори и тези форми да са резултат от масова политическа мобилизация по инициатива на властта). Можем да допуснем, че в ситуация, когато няма почти никакво политическо участие, каналите за получаване на представа за политическия живот могат да се сведат единствено до масовото образование, до усвояването на историята на политическия живот, включително на чужди държави. Това би било усвояване на политика като нещо чуждо или чуждестранно, опит, свършено различен от собствения. Това е най-често ситуацията в общества, които „откриват политиката”, като например българското общество след Освобождението.

Съществуват разбирания, според които политика съществува единствено и само в демократични режими, а в недемократичните съществуват единствено форми на властване и господство. Основанията

за такова разбиране са, че при недемократичните политически режими липсват предпоставките за масово гражданско участие в политическия живот, което да е доброволно, автономно и свободно. Според тази гледна точка авторитарните и тоталитарните режими не се характеризират с политика, защото при тях едно от основните политически измерения — политическата борба, сблъсъкът на различни интереси и търсенето на начини за решаването на политическите конфликти — е потиснато и не се проявява при липсата на демокрация. Смятам обаче, че такъв подход е нормативно обременен, защото свързва присъствието или липсата на политика с наличието на точно определен тип политически режим — либералната демокрация или античната демокрация (режими, които могат да се квалифицират в термините на класификацията на Аристотел като „добри”, т.е. основаващи се на общото благо). Тогава остава да решим какъв термин (или категория) трябва да използваме за процеси, аналогични на политическите, в недемократичните режими. Мисля, че това няма да има полезен резултат, и приемам, че политиката съществува независимо от политическия режим, различават се само някои от нейните модуси, като например формите и методите на гражданското участие в политиката.

Все пак демокрациите притежават най-развита палитра от форми на участие на политиката — вероятно по този показател можем да използваме своеобразна скала на оценка на политическите режими от гледна точка на гражданското участие в политическия процес. Тук обаче е нужно да приемем малко по-различна от обичайната класификация на режимите.

Аристотел употребява шест категории на политическите режими в зависимост от целта на управлението (общото благо или частните интереси на управляващите) и от характеристиките на управляващия център (едноличен, групов или масов). Така и до днес употребяваме категориите монархия, аристокрацията и полития (демокрация в днешните разбирания), както и тирания, олигархия и охлокрация (демокрация в термините на Аристотел). Историята на политическите идеи впоследствие изработва нови класификации: в просвещенската философия най-честите категории на политическите режими са деспотизъм, монархия и република (при Монтезкьо например). През XX век ще се наложи друга класификация: авторитаризъм, тоталитаризъм и демокрация (при Хана

Аренд например). Успоредно с тези политико-философски класификации се развива мрежа от други класификации на политическата социология, където политическите режими се определят в зависимост от повече измерения на сравнението. Това позволява въвеждането на повече категории режими и тяхното нюансиране, особено когато говорим за представителното управление. Много изследователи на представителното управление го дефинират като специфична комбинация на демокрация (либерална и представителна) и на олигархия (демократична). (Manin 1996 : 15) По същия начин се квалифицират и комунистическите политически режими от съветски тип в Централна и Източна Европа след 1956 г., дефинирани различно като посттоталитаризъм, неоавторитаризъм и т.н. Нуждата от нюанси в дефинирането на политическите режими произтича от удивителното съвпадение на някои политически стилове и практики при сравнението на режими, които теоретично дефинираме като противоположни (в това отношение възможността да се анализира опитът на режимите на нацистите в Германия от 1933 до 1945, на фашистите в Италия от 1922 до 1943 или на болшевиките в СССР от 1929 до 1956 като „тоталитарна демокрация” е несъмнено парадоксална, но изглежда плодотворна при търсенето на сравнителни измерения на различните политически режими).

Това съображение е важно за разбирането и квалифицирането на различните политически режими в България след Освобождението с оглед на общата рамка, която те задават на гражданското участие и на разбирането за политиката. Най-общата квалификация на политическите режими в България следва общоприетата хронология на историческия процес, където годините 1879, 1944 и 1989 са основни репери, разграничаващи началната ограничена демокрация⁶, комунистическото управление и съвременния демократичен режим. Но тази класификация също подлежи на нюансиране, именно поради вътрешната еволюция на тези типове политически режими. Разграничението на периода на ограничена представителна демокрация може да се направи във връзка с развитието на политическото участие преди и след 1918 г., но допълнителни нюанси могат да се направят и в рамките на тези два подпериода. Същото се отнася и до комунистическия режим — начинът на властване, формите на масова политическа мобилизация са различни до 1956 г. и след това, публичността е различна след 1985 г., времето на „перестройката”, и

преди това. Периодът на демократично развитие след 1989 г. също подлежи на разделяния, макар с оглед на сравнително късото историческо време от 20 години това да не е съвсем оправдано, още повече че няма съществени изменения в политическия режим.

Съвременната либерална демокрация като форма на представителното управление също се класифицира много по-нюансирано заради натрупания вече огромен опит от нейното съществуване и приложение като форма на политически режим в различни общества и при различни социални и културни условия след края на Втората световна война. В изследователската литература съществуват няколко нормативни категории по отношение на определението за това, що е демокрация. Обичайно изискванията към един политически режим, за да бъде определен той като демократичен, включват следните предпоставки, ако се позова на Айрис Марион Ъънг в нейното капитално изследване за връзката между равенството и демокрацията (Young 2000: 11):

- политическо равенство на гражданите;
- съществуване на публичност (наличие на публично пространство)
- механизми на представителство (на интересите, на социалните групи, на гражданите)
- самоопределение (на идентичностите, на групите и индивидите).

Тези характеристики трябва да са налични във всяка съвременна политическа организация, за да можем да я характеризираме като демократична. Тези общи характеристики, присъщи на всяка съвременна демокрация, не изчерпват съдържанието на този тип политически режим. Демокрациите се различават по не по-малко други характеристики, които също са съществени за тяхното функциониране и повечето от които са свързани с формите и модусите на политическото участие.

Мнозина изследователи посочват, че политическите общности се различават по механизмите на включване и изключване на индивидите. Но понятията включване и изключване губят обаче всякакъв смисъл, ако се използват за назоваване на всички проблеми, свързани със социалните конфликти и несправедливостта. Включеността в нашия контекст предполага участие в процеса на вземане на решения, т.е. в политиката. Демократичният идеал обичайно изисква такова политическо включва-

не (Young 2000: 13). Разбира се, съществуват и други виждания за значението на политическото включване като критерий на демокрацията, но при всички случаи можем да приемем, че минималното включване е *conditio sine qua non* на демокрацията, независимо от нейната разновидност. Включването в политическия процес е проява на политическото равенство на гражданите, което не би имало никакъв смисъл, ако гражданите не са същевременно и участници в политическия процес, дори на минимално равнище.

От гледна точка на типа на включеност на гражданите цитираната Айрис Марион Йънг дефинира два модела на демокрация: агрегираща и делиберираща (Young 2000: 18). Агрегиращата демокрация се основава на съвкупността от политически предпочитания, като най-разпространеното и най-силно отстояваното е всъщност от значение. Така всеки има право да изразява предпочитанията си, но се взема предвид едно от тях — споделяното или приеманото от мнозинството и зад което стои най-добре организираната част от обществото. Проблемът тук е, че предпочитанията се взимат като даденост, а не като резултат от процес на взаимодействие на гражданите. Идеята за публичност в случая е ограничена, защото публичността се ражда и съществува във взаимодействието. Тук рационалността на политическото действие е индивидуална, а не колективна (Young 2000: 20).

Делибериращата демокрация се основава на откритата дискусия и на убеждаването на другите, т.е. на промяната на предварителните предпочитания. Нормативните идеали на делибериращата демокрация са включването, политическото равенство, разумността (което означава най-вече готовността да се чуят и други аргументи). Тук публичността е от особено значение. Публиката в този смисъл е „множество от различни индивидуални и колективни опити, истории, привързаности, идеали, интереси и цели, които се съпоставят едно с друго на дискусия по колективни проблеми в рамките на обща мрежа от процедури”. Тази форма (модел) на демокрация е делиберираща, защото не само регистрира различните идеи, но и ги трансформира (Young 2000: 25-26).

Устойчивата форма на демократичния режим в България, независимо дали говорим за първата ѝ, ограничена фаза, или за съвременната ѝ фаза след 1989 г., е агрегираща демокрация. В политическата култура на българското общество липсва опит и ценности, които да подхранят

делиберативна демокрация. Причините са разнообразни, но донякъде свързани и със социално-демографските и социално-професионалните характеристики на българското общество, липсата на продължителна градска култура и на практики на публично общуване. В много по-голяма степен са били практикувани такива форми на политическа комуникация, които са се основавали на ясното разграничение на ролите на лидерите (ораторите, водачите, елита) и аудиторията (слушателите, народа). В мащабното си изследване за българската политическа култура Пламен Георгиев дефинира господстващия тип като „собствено-българска верноподаническа култура” (Георгиев, 2000: 191). Тя се затвърждава най-вече от авторитарните практики въпреки формално демократичния политически режим след Освобождението. Така господстващата култура формира навици на изчакване, очакване, надежди към правителството и властта, а не култура на гражданска активност и гражданско участие. Пламен Георгиев изтъква, че елементите на участващата българска култура за били силно ограничени с разгрома на Априлското въстание от 1876 г., когато основни обекти на репресията са именно политически активните българи. Все пак това донякъде може да се компенсира от завръщането в страната след Освобождението на изучили се в чужбина българи (особено тези, идващи от Франция, Швейцария, Германия и Австрия), носители на познания за друг политически опит. Това, разбира се, съвсем не е очевидно, защото повечето от тези българи не участват в политически дейности в страните, където се учат. Изключенията са най-вече в средите на марксистите като Д. Благоев и Я. Сакъзов.

Съставна част от „идеологията на полиса” е разбирането на ролята и съдържанието на гражданското общество. Съзнанието за гражданското общество е важен елемент в разбирането за политиката. В теоретичните изследвания на политиката темата за гражданското общество е стара. Най-често сред модерните автори се позовават на Антоний Грамши и на неговото разбиране за гражданското общество. В „Затворнически тетрадки” (1923—1927 г.) той пише: „Онова, което засега можем да направим, е да установим две големи надстроечни равнища: едното може да бъде наречено „гражданско общество”, което е съвкупността от организациите, обикновено наричани „частни”, и „политическото общество” или „държавата”... те съответстват на функцията на „хегемонията”, която доминиращата група упражнява върху цялото общество, и

функцията на „прякото господство”, което се упражнява от държавата и „съдебната” власт” (Gramsci 1983: 247)⁷.

Джийн Коен и Ендрю Арато в референтната си книга „Гражданското общество и политическата теория” се опират на разбирането на Хабермас, което разграничава системата и жизнения свят (Cohen, Arato 1992). Системата включва държавата (властта) и икономиката (парите). Жизненият свят (lifeworld) включва гражданското общество (асоциативните дейности). В тези три сфери съществуват различни типове координация на дейностите. Системите са анонимни, докато гражданското общество се структурира чрез комуникативното взаимодействие (Young 2000:158-159). Съществуването и функционирането на гражданското общество предполага публичност, публична сфера на взаимодействие на индивидите. Нанси Фрейзър смята, че публичната сфера винаги има тенденцията да бъде доминирана от привилегированите групи. Оттук има нужда да се говори не за една, а за различни публични сфери, за множество публичности. Публичната сфера е първичната връзка между хората и властта. Затова качеството ѝ зависи от способността ѝ да бъде пространство за опозиция и отговорност и за влияние върху политиките (Fraser 1992& 111-112; Young 2000 : 170-173).

Институционално-културният комплекс се характеризира с определена организация на публичността и, следователно, с определено място и функции на гражданското общество. Не съществува еднообразен модел на отношение между политическо и гражданско общество, което е другият, колективният, израз на отношението между гражданина и индивида в термините на Жан-Мари Донегани и Марк Садун (Donegani, Sadoun 2007). Въпросът не е дали изобщо съществува гражданско общество, както често такъв въпрос се задава по отношение на България след 1989 г., а какъв тип гражданско общество (организирана частна сфера на публичност) се изгражда, кои са доминиращите в него актьори (привилегировани групи) и какви принципи господстват в тази „частна публичност”.

Бележки:

⁷Понятието „комплекс” е многозначно, отвежда към психоанализата и други дисциплини. Използването му тук е в смисъл на структурна цялост от елементи, единство на културни и институционални елементи на политиката.

²Дебатът по въпроса е широк — виж например Field, J. *Social Capital*, London: Routledge, 2003; Fine, B. *Social Capital Versus Social Theory: Political Economy and Social Science at the Turn of the Millennium*, London: Routledge, 2000; Smith, M. K. „Social capital”, the encyclopedia of informal education, 2007, www.infed.org/biblio/social_capital.htm.

³Le Sens pratique, 1980.

⁴Една от първите работи в тази връзка е публикуваната през 1953 г. книга на Дейвид Ийстън: Easton, David, *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. 1993.

⁵Talmon, J., *The Origins of Totalitarian Democracy*, 1952.

⁶Използвам израза „ограничена демокрация” най-вече поради липсата до 1945 г. на действително всеобщо изборително право в България, включващо жените, както и поради нестабилността на режима на представителна демокрация, прекъсван нееднократно от държавни преврати (1882, 1923, 1934 и 1944), остри политически сблъсъци, имащи характера на граждански войни (1923—1925; 1941—1944), и авторитарни управления (1887—1894, 1923—1929, 1934—1944).

⁷Затворнически тетрадки, Тетрадка 12.

Литература:

- Алмонд Г., Върба С. *Гражданската култура*. София, Галико, 1998.
- Вебер М. *Социология на господството. Социология на религията*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 1992.
- Георгиев, Пл. *Българската политическа култура*. София, К&М, 2000.
- Карасимеонов Г. *Политика и политически институции*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2005.
- Констан, Б. *Курс по конституционна политика. Том 1. За свободата при модерните народи*. София, Кама, 2002.
- Танев Т. *Политическата култура*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2001.
- Токвил Ал. дьо. *За демокрацията в Америка. Първа част*. София, Избор, 1995.
- Хабермас Ю. *Философският дискурс на модерността*. Плевен, ЕА, 1999.
- Хабермас, Ю. *Структурни изменения на публичността*. София, Център за изследване на демокрацията, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 1995.
- Braud, Ph. *Penser l'État*. Éditions du Seuil, 1997.
- Cohen, J., Arato, A., *Civil Society and Political Theory*. Cambridge, MIT Press, 1992
- Deloy, Y. *Sociologie historique du politique*. Paris, La Découverte,

1997.

Donegani J.-M., Sadoun M. Qu'est-ce que la politique? Gallimard, 2007.

Fraser, N. „Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy”. In: Habermas and the Public Sphere (Craig Calhoun, ed.). Cambridge, MA: MIT Press. 1992, 109-142.

Gramsci A., Textes. Paris, Éditions sociales, 1983.

Lagroye J. Sociologie politique, P.1992.

Lagroye J. Barthe, Yannick ; Briquet, Jean-Louis ; Dobry, Michel et al. (sous la direction de) La politisation. Paris : Belin, 2003.

Lijphart A. Patterns of democracy. New Haven: Yale University Press, 1999.

Manin B. Principes du gouvernement représentatif. Paris, Flammarion, 1996.

Nordmann, Ch. Bourdieu / Rancière. Paris, Ed. Amsterdam, 2006.

Putnam, R. D. Bowling Alone. The collapse and revival of American community, New York: Simon and Schuster, 2000.

Young, I. M. Inclusion and Democracy. Oxford, N.Y., Oxford university press, 2000.

РЕФОРМИ В ИЗБИРАТЕЛНИТЕ СИСТЕМИ: ТЕНДЕНЦИИ, ФАКТОРИ, АКТЬОРИ

ПЕТЯ ГЕОРГИЕВА

Целта на настоящата статия е да представи аналитичен обзор на реформите в изборните системи, проведени през последните десетилетия в европейските и някои неевропейски демокрации. Обект на интерес са промените в изборните правила, факторите, които ги пораждат, както и представянето на основните концепции за поведението на политическите актьори. Утвърдените демокрации от ЕС рядко променят изборното си законодателство поради консолидираната институционална рамка, която не е толкова гъвкава за бързи и радикални реформи и поради това (Pilet 2005: 398). Промените, там където те се провеждат, засягат само някои аспекти на изборното им законодателство. Само Италия е пример за радикални промени в изборната ѝ система през последните 15 години.

Реформите на изборната система могат да засегнат различни аспекти — промени във величината на изборните райони, промяна на нивото на прага на представителност (законов или ефективен), промяна на математическата формула за определяне на квотата, промяна в броя на нивата на приписване на мандати, промяна на типа изборна бюлетина. Нововъведенията може да са безкрайни, тъй като „по принцип броят на самите изборни системи е безкраен”. (Lijphart 1994: 1. Промените в изборните системи през последните години сочат тенденция към възприемане на смесени изборни системи — въвеждане на пропорционални елементи в мажоритарни системи или на мажоритарни в традиционно пропорционални страни. (Reynolds, Ellis 2005: 21) Италианският референдум от 1993 г., довел до въвеждането на смесена изборна система, бележи началото на серия подобни промени в изборните системи другаде. Повече от 26 страни преминават към смесени изборни системи чрез въвеждането на пропорционални елементи.

Сред различните определения за изборна система тук се основаваме на предложената от гръцкия политолог Танасис Диамантопулос „тясна” дефиниция, според която изборната система *stricto sensu* е

Таблица 1: Промени в избирателните системи (Ibid.: 24)

Стара избирателна система	Нова избирателна система			
	Мажоритарна	Смесена	Пропорционална	Други
Мажоритарна	Бермуди	Лесото	Ирак	Йордания
	Фиджи	Монако	Руанда	Афганистан
	Монтесарат	Нова Зеландия	Сиера Леоне	
	Папуа Нова Гвинея	Филипини	Южна Африка	
	Монголия	Тайланд	Молдова	
		Руска федерация		
Смесена		Мексико	Македония	
			Хърватска	
Пропорционална	Мадагаскар	Боливия		
		Италия		
		Венецуела		
Други		Япония		

“математическата формула и другите технически условия (праг на представителност, нива на приписване на мандати, разделението на избирателните окръзи и т.н.), които пряко определят трансформирането на гласовете в ефективни мандати” (Diamantopoulos 2004 : 14).

Изследванията на избирателните системи са основен дял в политологичните анализи. Класификацията на модалностите на избор, влиянието им върху поведението на избирателите, на партиите и на кандидатите, както и ефектът, който оказват върху структурирането на партийната система, са обект на многобройни изследвания¹. Интересът се обяснява с факта, че избирателните правила оказват пряко влияние върху шансовете на кандидатите и партиите да спечелят мандати (Blais, Massicotte 2002: 40-69). Избирателната система може да стимулира или да попречи на фрагментацията на партийната система, на развитието на партии,

които изразяват интересите на по-широки или на по-тесни обществени групи. При осъществяването на този обзорен анализ се базираме на специализирани в електоралните системи източници и на класическата политологична литература в областта на електоралните изследвания. (Duverger 1950; Duverger 1951; Rae 1967; Lijphart, Grofman 1986; Taagepera and Shugart 1989).

В анализите на изборителните системи се открояват две изследователски течения. Първото се интересува от класификациите на безкрайните варианти на изборителни системи, а второто от влиянието на изборителните системи върху различни аспекти на политическия живот като партийната система, брой ефективни партии, електорално поведение на изборителите и стратегиите на различните кандидати². Изборителната система е не само “вид катализатор на представителната демокрация, който позволява трансмутацията на гласовете в депутатски места” (Hastings M. 1986: 22-29), но е и важен фактор за ориентиране на вота на гражданите. Класици като Сартори, Якобс и Липсет отделят изборителната система като независим фактор, който играе решаваща роля за структурирането на партийната система (Sartori 1976 : 150 ; Duverger 1950 ; Duverger 1951). Дизайнът на изборителната система може да играе ключова роля в стратегиите за мениджмънт на конфликти (Reynolds, Ellis 2005: 3).

Промените на изборителните системи са обект на изследователски интерес в две направления. Първото се интересува от условията, при които дадена изборителна система е подложена на промяна и цели да отговори на въпроса как се стига до нейната реформа в точно определен момент. Най-често сочените причини са настъпили промени в партийната система, смяна на съотношението на силите между партиите, състояния на криза на доверие на гражданите към управляващите, съчетано с корупционни скандали, „блокиране” на системата при чести коалиционни управления, когато едни и същи партии остават в управлението (Pilet 2005). Второто направление анализира стратегиите на политическите актьори при реформа на изборителната система. Основното обяснение, което се вписва в школата на Rational Choice е, че актьорите подкрепят онези изборителни правила, които им носят увеличаване на дела спечелени мандати, на гласове или на потенциал за влизане в коалиции. Този тип обяснение търпи критики, както ще видим *infra*.

„За” и „против” различните видове избирателни системи

През 50-те години на 20 век Морис Дюверже формулира станалите прословути „законали” според които пропорционалните избирателни системи водят до многопартийност, а мажоритарните — до дупартийност (Duverger 1973: 410). Това наред с критиките поражда богата традиция на анализи и изследвания на предимствата и недостатъците на различните избирателни системи. Тук ще припомним най-общо основните аргументи за предимствата и недостатъците на трите основни вида избирателни системи — мажоритарна, пропорционална и смесена.

Привържениците на системите с пропорционална насоченост подчертават справедливостта, представителството, което те се стремят да осигурят (Diamatopoulos 2004: 169). Тези системи позволяват на малките партии и на малцинствените групи да бъдат представени в парламента. Коалиционните управления, които често са резултат на пропорционалните системи, се характеризират с „вътрешен контрол”. Привържениците на тези системи критикуват мажоритарните системи за изключването на „малцинствата”, както и за „авторитаризма” на еднопартийните правителства. Пропорционалните системи обаче рядко съществуват в чист вид, а тяхната пропорционалност зависи от следните фактори: избирателен праг³ — законово установен или „ефективен”; прилагания математически метод⁴; величината на избирателните окръзи⁵; нивата на разпределяне на мандати⁶, и по-специално употребата на излишъците при по-горните нива на разпределение. Съществуващата партийна система — брой и значимост на политическите партии, също може да окаже влияние върху степента на пропорционалност.

Мажоритарните избирателни системи са сред най-старите избирателни системи. За техните привърженици целта на представителната демокрация е съставянето на правителство, а не на парламент по точно подобие на обществото. Мажоритарните системи водят до стабилно управление и придават истински смисъл на демокрацията, тъй като позволяват ясен избор на управленски политики. Правителствата при мажоритарните системи са пряко избрани, а не са резултат на непредвидими следизборни компромиси, както е при пропорционалните. Това ги прави отговорни (accountable) пред избирателите.

Съществуват множество вариации на избирателните системи с

Таблица 2: Политически предимства на избирателните системи

Вид избирателна система	Тип представителство	Тип мандатоносител
Пропорционално представителство	Теория на „представителство - огледало” на обществото; Аритметично равенство на всеки подаден глас Гласуване по убеждение Структурирана програма в национален мащаб чрез „опозиция на идеи”	Роля на изразител на своите избиратели Независимост на избраника по отношение на териториалната база, но подчиненост на секторни или програмни интереси Рекрутиране с доминантата на национално ниво
Мажоритарна избирателна система	Теория на победата: „първият печели поста”; Гласовете на загубилите са представени от спечелилите; Вот на ефикасност; Дефинирана програма от императива на управляващо мнозинство	Роля на медиатор Принцип на териториална идентификация Рекрутиране с доминантата на местно ниво

Източник: Ihl 2000: 52

мажоритарна насоченост. Най-популярните са британската плурална система — позната като First-past-the-post⁷, и прилаганата във Франция мажоритарна система в два тура. Най-често цитираните предимства на британската система са простотата, традицията, поддържането на тесни връзки на мандатоносителя с избирателите. Въпреки това нито една от нововъзникналите демокрации, както и нито една от страните, които реформират своите избирателни системи, не се ориентират към прилагането на този тип избирателна система (Diamantopoulos 2004: 127). Сравненията на мажоритарните системи в два тура с плуралните по-

казва, че при първите избирателите трябва да гласуват стратегически, за което им е нужна комплексна информация и което се случва рядко на практика (Сох 1997: 137). Мажоритарните системи в два тура пораждат по-голям брой партии от плуралните. При липсата на стратегически вот се отслабва партийната консолидация, тъй като и малки партии могат да получат значителен брой гласове на първия тур. Мажоритарните системи в два тура позволяват представителство за по-голям брой партии, но водят и до по-голяма диспропорция между получени гласове и мандати (Lijphart 1994: 96). При тях често се сформират многопартийните правителства за разлика от плуралните системи, където правителствата са еднопартийни. Във Великобритания поради уестминстърската мажоритарна избирателна система либералите, въпреки добрите си електорални резултати, не получават съответното представителство. Това подкопава доверието в системата и води до предложения за нейното реформиране (Bell 2008: 370).

Таблица 3: Видове „чисти“ мажоритарни системи – без представителство за малцинствата

С относително мнозинство – плурални (First-past-the-post - FPTP)	С абсолютно мнозинство	С относително и абсолютно мнозинство (plurality-majority systems)
Великобритания, бившите ѝ колонии, Индия, Канада и др.	Техники за постигането му: - Системи в два тура, като вторият тур е запазен за двете партии, постигнали най-добри резултати: Беларус; Мали; Украйна до 1998 г.; - Алтернативен вот: Австралия; ⁸ - Системи със съюзени партии – Франция 1951, 1956	Системи в два тура, като вторият е отворен за повече от две партии. Прототип: Франция при Петата Република (с изключение на 1986 г.)

Източник: Diamantopoulos 2004: 143.

В книгата си „Mixed Member Electoral Systems? The Best of Both Words”, Шугарт и Уатенберг открито пледират за смесените изборителни системи. Според тях, ако 19 век е векът на мажоритарните системи, голямата реформа на 20 век — въвеждането на пропорционалните системи, то 21 век ще се характеризира с разпространяването на смесените изборителни системи (Shugart, Wattenberg 2001: 1). Дълго Германия е единственият пример за смесена изборителна система. Вълната от промени към този смесен тип започва през 90-те години, когато Италия изоставя пропорционалното представителство. Нова Зеландия през 1993 г. минава от чистата мажоритарна уестимстърска система към смесена изборителна система, Япония също възприема смесен тип система.

За Шугарт и Уатенберг компромисните смесени изборителни системи (mixed-member electoral systems⁹) съчетават най-доброто от мажоритарната и пропорционалната и предоставят на изборителите възможността да изборят своя местен представител, като в същото време съдържат елементи на пропорционална представителност. Според други предимствата на смесените системи не бива да бъдат преувеличавани, тъй като тези системи могат да възпроизведат не само предимствата, но и недостатъците на мажоритарните системи в мажоритарната си част и недостатъците на пропорционалните системи в пропорционалната си част.

Паралелните изборителни системи са вид смесени системи, при които мандатите се разпределят с пропорционални и мажоритарни техники, но при които не се държи сметка за местата, получени по първата система за определяне броя на местата по втората система — т.е. пропорционалната част не служи за компенсиране на диспропорционалността. Над двадесет страни използват паралелната изборителна система, която е сред основните тенденции по света през последните две десетилетия.

Не съществува изборителна система, която „обективно” да е по-съвършена от другите, която е за предпочитане и която би могла бъде приложена и да сработи навсякъде и всякога, независимо от обстоятелствата, традициите и местните нагласи (Reynolds, Ellis 2005: 167). Освен това рядко изборителните системи се срещат в техния „чист” вид, в действителност те представляват сложен континуум от разновидности.

Таблица 4: Страни, които използват смесена избирателна система

Държава	Брой мандати, избирани по пропорционална система	Брой мандати по мажоритарна система	Вид мажоритарна система	Общ брой места
Албания	40 (29%)	100 (71%)	FPTP	140
Боливия	62 (48%)	68 (52%)	FPTP	130
Венецуела	65 (39%)	100 (61%)	FPTP	165
Германия	299 (50%)	299 (50%)	FPTP	598
Италия	155 (25%)	475 (75%)	FPTP	630
Лесото	40 (33%)	80 (67%)	FPTP	120
Мексико	200 (40%)	300 (60%)	FPTP	500
Нова Зеландия	55 (46%)	65 (54%)	FPTP	120
Унгария	210 (54%)	176 (46%)	FPTP	386

Източник: Reynolds, Ellis 2005: 91

Фактори и актьори на избирателните реформи

Изследванията на избирателните системи подчертават силата на инерцията им. Институциите трудно се поддават на промени и често е необходимо някакво критично (травматично) събитие, което да породи съществена институционална промяна. Такъв е случаят на падането на т.нар. комунистически режими в края на 80-те години, довели да създаването на нов институционален ред (Bielasiak 2006: 4). Промените в избирателните системи през последните десетилетия се дължат или на процеси на демократизация, или на политическа криза и управленческа криза в утвърдените демокрации. Подобна криза възниква, когато правителството е считано за нелегитимно, ако неговото мнозинство се основава на по-малко гласове от тези, получени от опозицията, какъвто е случаят на две правителства в Нова Зеландия. Друг пример за криза, предизвикала реформа в избирателната система, е свързана с политическата корупция, както е в Япония и Италия. Тези фактори обаче не са

Таблица 5: Страни използващи паралелни избирателни системи

Държава	Брой мандати по пропорционална система	Брой мандати по мажоритарна система	Вид мажоритарна система	Общ брой места
Андора	14 (50%)	14 (50%)	PBV ¹⁰	28
Армения	56 (43%)	75 (57%)	FPTP	131
Азербайджан	25 (20%)	100 (80%)	TRS ¹¹	125
Грузия	150 (64%)	85 (36%)	TRS	235
Гвинея	76 (67%)	38 (33%)	FPTP	116
Казахстан	10 (13%)	67 (87%)	TRS	77
Република Корея	56 (19%)	243 (81%)	FPTP	299
Литва	70 (50%)	71 (50%)	TRS	141
Монако	8 (33%)	16 (67%)	BV ¹²	24
Пакистан	70 (20%)	272 (80%)	FPTP	342
Русия	225 (50%)	225 (50%)	FPTP	450
Сенегал	55 (46%)	65 (54%)		120
Сейшели	9 (36%)	25 (64%)	FPTP	34
Таджикистан	22 (35%)	41 (65%)	TRS	63
Тайван	49 (22%)	176 (78%)	SNTV ¹³	225
Тайланд	100 (20%)	400 (80%)	FPTP	500
Тимор-Лесте	75 (85%)	13 (15%)	FPTP	88
Тунис	152 (80%)	37 (20%)	PBV	89
Украйна	225 (50%)	225 (50%)	FPTP	450
Филипини	52 (20%)	208 (80%)	FPTP	260
Япония	180 (37,5%)	300(62,5%)	FPTP	480

Източник: Reynolds, Ellis 2005: 112.

достатъчни за генерирането на избирателни реформи. Нужно е постигането на консенсус между различните политически сили. Там, където

избирателната система е закрепена в конституцията, е необходим дълъг политически процес за промяна на основния закон.

Стабилността на избирателното законодателство се дължи на серия фактори като това, че политическите елити не познават всички възможни съществуващи алтернативи. Освен това съществуващата избирателна система е удобна и благоприятна за партиите в управлението и системата. Промяната на избирателната система крие непредвидими последици и политиците се опасяват от нежелателни обществени реакции или политически сътресения (Reeve, Ware 1992: 10). Несигурността за бъдещите позиции и електорати на съществуващите политически актьори води до стратегически действия за минимизиране на риска. Таагепера и Шугарт добавят към тези аргументи силата на инерцията и навика, които също допринасят за стабилността на избирателните системи. (Таагепера, Shugart 1989: 218.) Сравнителните анализи обаче показват, че избирателните системи рядко са избрани свободно и че техният избор рядко отговаря на историческите и социалните условия на дадена страна. Дизайнът на избирателна система в новите демокрации може да е плод на незнание от страна на политиците, или пък обратно — може политиците при прехода да си послужат със своите познания, за да прокарат своите собствени интереси, което може да има дълготрайни негативни последици за демократичното развитие¹⁴.

Според „изборното инженерство“ най-добрият начин да се осигури оцеляването на съществуващите политически актьори е по-скоро въвеждането на пропорционални избирателни системи, отколкото на носещите висок риск за изключване и загуби мажоритарни системи (Bielasiak 2006; Colomer 2005: 1-21). От тази гледна точка Русия е интересен случай. Смесената избирателна система дава по-големи шансове на малки партии и „неидеологически“ кандидати, явяващи се в малки географски райони. (Анохина, Мелешкина 2007: 15). Според анализа на Н. В. Анохина и Е. Ю. Мелешкина въвеждането на пропорционалната система за федералните избори през 2007 г., както и забраната за сформирание на предизборни коалиции целят да попречат на подронването на влиянието на партиите във властта. Те позволяват на управляващите кръгове да концентрират ресурси и да държат под контрол опозиционни партии. Така въвеждането на пропорционалната система за федералните избори в Русия може се разглежда като пример за стратегически ход за запазва-

не на статуквото.

В началото на вълната на демократизация в Централна и Източна Европа повечето страни от зоната се ориентират към пропорционалните изборни системи. Това се обяснява с факта, че при силната политическа поляризация и все още неконсолидираните политически партии пропорционалните системи позволяват представителство на различни политически сили, като и по този начин намаляват напрежението и позволяват консолидиране на партийните структури (De Waele 2000 : 89). Лийпхарт дори препоръчва като фактор за демократичната консолидация пропорционалната система като по-подходяща за изразяване на различни интереси при силно разделени общества, какъвто е случаят на посткомунистическите страни (Lijphart 1991).

Изборът на пропорционалните системи в ЦИЕ в началото на демократизацията търпи и други тълкувания именно през призмата на стратегическия избор на бившите комунистически елити предвид несигурността на евентуалните резултати от мажоритарна система (Bielasiak 2006). Пример за това са дългите дебати по новия изборен закон между посткомунистическата партия и Солидарност през 1991 г. в Полша. Първата се обявява за въвеждане на пропорционална изборна система, а Солидарност, произлезлите от него политически формации и президентът Лех Валенса са за смесена. Освен това анализите показват, че използването на мажоритарна и смесена изборна система в посткомунистическите страни имат неочакван от гледна точка на „класическите“ представи ефект — водят до силно фрагментирани резултати, а не до двупартийност.

В изследването на връзката между политическото представителство и етническите конфликти в новите демокрации от Източна Европа и бившия Съветски съюз пък С. Алонсо и Р. Руиз-Руфино показват, че научната литература надценява ролята на пропорционалните изборни системи за включване на етническите малцинства (Alonso, Rufino 2007: 237-267). Според класическите концепции въвеждането на пропорционална изборна система увеличава шансовете за парламентарно представителство на етническите организации. Обаче етническите малцинства не са хомогенни в социален план, а на места разполагат с повече от една политическа организация. Често те са разделени и на радикална и умерена фракции. Парламентарното представителство осигурява пред-

ставителство на най-силната организация, която обикновено е умерена и се вписва в системата, но не и на цялата етническа група. Това може да доведе до радикализация на крайните фракции. Оказва се, че за ЦИЕ мажоритарният вот, а не пропорционалният, позволява по-значително представителство на етническите групи. Прилагането на смесена изборителна система също дава по-висока степен на представителност на етническите групи от пропорционалните системи. Ако етническата група е концентрирана в една географска област и обхваната от една етническа партия, по-добро представителство на етническото малцинство би било постигнато при мажоритарна изборителна система (Ibid. : 240).

Актьори на изборителните реформи

Промяната на правилата на изборителната система е част от институционалните отговори на утвърдените политически партии, когато се сблъскат със значителни електорални промени или изживяват кризи на партияната система, свързани с износване в управлението или с появата на нови актьори — като зелени или крайно десни партии (Mair, Müller, Plasser 2004: 13). Промени в изборителното законодателство се инициират, за да бъде възпрепятствано засилването на парламентарното представителство на някои политически сили. Пример за това е приетият през 1951 г. изборителен закон във Франция, позволяващ създаване на предизборни картели от партии („apparentement”)¹⁵. Целта е да се спре възходът на две политически течения, считани за опасни за Четвъртата Република — голисти и комунисти. Системата постига целите си — в 41 окръга комунисти и голисти не получават парламентарно представителство въпреки електоралната си тежест (Martin 1997 : 102).

Промяната на изборителната система често е анализирана като решение, взето от политическите актьори с цел увеличаване на дела на спечелените от тях мандати. К. Беноа предлага модел за стратегическа реформа на изборителната система на базата на електоралните реформи в Унгария и Полша (Benoit 2004 : 363-389). Моделът разграничава пет фази: (1) партиите се запознават и разбират проекта за изборителна реформа; (2) партиите преценяват предлаганите планове за реформа на базата на аритметични симулации; (3) партиите подкрепят или не подкрепят проекта за реформа според това дали това ще доведе до увели-

чаване на дела им от спечелени места; (4) партиите заемат определена позиция по предлаганата електорална реформа; (5) при получаване на нова информация партиите променят вече заетата от тях позиция.

Този модел предполага, че партиите, които инициират електоралната реформа, са в управлението сами или като част от коалиция. Освен това е нужно мнозинството от партиите да счита, че електоралната реформа ще им донесе увеличаване на местата в парламента. Обикновено на реформите се противопоставят малките коалиционни партньори, ако реформата би довела до загуба на влияние. Това е вярно за серия изборителни реформи, но не изчерпва всички случаи на нововъведения. В страни като Италия и Нова Зеландия дебатът по изборителната реформа е инициран от управляващите партии, но провеждането се решава от гражданите на референдуми. Както подчертава Г. Рахат, „изборителната реформа не трябва да се свежда до един опростенчески модел, в който няколко фактора, произтичащи от логични и добре дефинирани причини, показват стабилни и дихотомични модели на поведение” (Rahat 2004: 461).

В Австрия двете големи партии — Социалистическата (СПЦ) и Християндемократическата народна партия (ЦДР), се стремят да подобрят имиджа си чрез промени в изборното законодателство през 1992 г. въпреки съпротивата на малките опозиционни партии (Müller, Plasser, Ulram 2004: 169). Критиките за прекаленото концентриране на власт в двете формации се засилват по време на голямата коалиция, която те сформират в периода 1986 — 2000 г. С промените броя на многомандатните окръзи се увеличава от 9 на 43 и се засилва преференциалният вот. Двете основни партии се надяват, че така подадените за тях гласове ще се увеличат, тъй като те разполагат с най-много подходящи кандидати за персонализирани предизборни кампании. Резултатите обаче не дават очакваните резултати и макар системата да остава по-благоприятна за големите партии, общият ефект е увеличаване на нивото на пропорционалност (Ibidem).

Ирландия е пример, който показва, че не е достатъчна волята на един от най-влиятелните политически актьори — партията Фиана Фейл, за да се стигне до промяна на изборителната система на прост трансферирем вот (STV). Системата е приета заедно с Конституцията на референдум през 1937 г. (Murphy 2008: 208). Фиана Фейл на два пъти

се опитва да проведе промяна, но среща отпора на гражданите на два референдума по въпроса. На референдума от 1959 г. 52% от избирателите, а на този през 1968 г. 61% от се обявяват срещу премахването на пропорционалната система¹⁶. Основните критики към системата са, че избирателят има волята да избира между различни кандидати на една и съща партия, което поражда силна вътрешнопартийна конкуренция, особено сред кандидатите на Фиана Фейл. Вследствие победителите са свръхактивни на местно ниво в ущърб на националните политики с цел да си осигурят преизбиране. Това водело до „локализъм” в управлението и до липсата на дългосрочни политически визии (Ibidem). Привържениците на системата изтъкват, че възможността избирателят да посочва своя кандидат е предимство и че политическите партии са единни и дисциплинирани в парламента. През 2002 г. реформата е изоставена.

Социологическата перспектива показва, че не бива да се преувеличава значението на промяната в избирателната система като инструмент в ръцете на утвърдените политически играчи за постигане на стратегически цели. При политическа криза промяната на избирателната система може само временно да попречи на появата на нов „електорален ред”. Пиер Мартен анализира връзката между състоянието на партийната система и „електоралното преподреждане” (*réalignement électoral*), породено от криза на съществуващия електорален ред. При отслабена партийна система, при слаби връзки между избиратели и партии и при ниска легитимност на политическите елити системата е по-податлива на „електорално преподреждане” (Martin 2000: 17; 85). Така появата на нов актьор не може да бъде обяснена само с избирателна институционална рамка, нито пък да бъде възпрепятствана чрез промяна на избирателните правила. Пример за това е еволюцията на Националния фронт във Франция. Въвеждането на пропорционалната избирателна система за парламентарните и регионалните избори през 1986 г. е само един от елементите, които водят до „институционализирането” на крайно дясната партия¹⁷. Връщането към мажоритарния вот не води до отслабване на влиянието на Националния фронт сред електората, въпреки че не позволява той да бъде парламентарно представен. От 80-те години във френското изборно законодателство се въвежда пропорционалното представителство на различни нива¹⁸. Това води не до запазване на статуквото, а до отваряне на политическата арена за нови актьори като Зелените и

Националният фронт. Според анализите тези промени целят да преодолееят биполярността на френската партийна система (Кнарр 2004): 61). Това на този етап все още не е реализирано.

Проведените електорални реформи не винаги водят до промяна в изборните резултати и до увеличаване на представителството на партиите, които предлагат и провеждат реформата. Понякога дори изиграват лоша шега на инициаторите на промените в изборителната система. В Полша правителството на Й. Бузек, автор на въвеждането на 8-процентна бариера за коалиции и 5-процентна за партии, води до изчезването на партиите на Солидарност от парламента.

Анализът на прекрояването на изборителните райони в Белгия през 2002 г. и въвеждането на 5%-ов праг показва, че това не променя резултатите на основните политически сили (Pilet 2006: 17). Следователно, когато партиите предлагат реформа в изборителната система, тя може да е само част от други стратегии. Партиите могат да инициират реформи, които да са неутрални по отношение на спечелените места, но които увеличават получените от тях гласове, тъй като партиите са и „vote seeking” организации. Освен това анализът на белгийския пример показва, че една изборителната реформа засяга не само отношенията между партиите, но и вътрешнопартийните отношения. Определен тип промяна може да доведе до засилване на централното, национално ниво на дадена партия по отношение на местните ѝ организации¹⁹. От вътрешнопартийна перспектива може да се каже, че актьорите подкрепят реформи, които засилват техните правомощия.

Според М. Шугарт предпоставките за реформа се съдържат в съществуващата изборителна система. Системи, които са „крайни” („extreme”), съдържат предварителни условия за пораждаване на натиск за тяхното реформиране (Shugart 2000: 27). Крайните изборителни системи (свръхпропорционална или свръхмажоритарна) пораждат резултати, които могат да се възприемат като патологични от политическите актьори и от обществото. Свръхпредставителните пропорционални системи водят до непредвидими коалиционни правителства, за които изборителите не са подали гласа си, както е в Италия и Израел (Ibid. : 45-47). Нова Зеландия пък е пример за крайна плурална система по уестминстърски модел, която води до силни диспропорции между получени гласове и парламентарни мандати и до изключване на малки партии и малцин-

ствени групи. Вътрешноприсъщата предразположеност на т.нар. „крайни“ избирателни системи обаче не води задължително до реформа. Нейното инициериране става след конкретно събитие.

Последици от избирателните реформи в Нова Зеландия и Италия

Нова Зеландия заедно с Япония и Италия е сред най-анализираните и цитирани случаи на утвърдена демокрация, която променя избирателната си система. Преди реформата от 1993 г. Нова Зеландия е класически пример за плурална система (ФРПР) с над 130-годишна история в руслото на уестминстърската традиция (Lijphart 1991). След изборите от 1978 и 1981 г. Националната партия получава пълно мнозинство в Камарата на представителите, след като е спечелила по-малко гласове от останалата в опозиция Лейбъристка партия. Третата партия Обществено доверие, пък с 16% от гласовете получава едно място през 1978 г., а през 1981 г. с 21% от гласовете — само две места. Това предизвиква силно обществено недоволство и избраното през 1984 г. лейбъристко правителство, което обещава реформиране на избирателната система, създава Кралска комисия за случая. В доклада си от 1986 г. “Towards a Better Democracy” комисията препоръчва изоставянето на плуралната система, считана за несправедлива, тъй като лишава от представителност малцинствените групи и малките партии. На основата на десет критерия, на които трябва да отговаря новата избирателната система, комисията преценява, че смесената система е най-подходящата (Denemark 2000: 85-86)²⁰.

Реформата е решена на два референдума. Първият се провежда през септември 1992 г., като 84,7% от избирателите се обявяват за промяна на избирателната система, а от предложените алтернативни системи 70,5% гласуват за въвеждането на смесената система (Ibidem). Въвеждането на смесената избирателна система е прието с втори референдум през ноември 1993 г. с 53% от гласовете. Новата система следва примера на Германия — избирателите разполагат с два гласа, единият за кандидат, който да представлява местния едномандатен окръг, а другият за партийни листи в национален мащаб, по пропорционална система²¹.

Смесената избирателна система поражда три основни промени. Първата е постигането на очакваната по-висока пропорционалност на представителството. В периода 1946—1993 г. средната диспропорцио-

налност между подадени гласове и получени места е средно 11%. След 1993 г. тя е намалена средно на 3%. Другото основно следствие е, че Нова Зеландия от страна, традиционно управлявана от еднопартийни правителства (Лейбъристка и Националната партия управляват с еднопартийни мнозинства от 1935 до 1993 г.), се превръща в страна, управлявана от коалиционни правителства. Третото следствие от въвеждането на смесената избирателна система е осигуряването на представителство на малцинствени групи — маорите увеличават представителството си от 7% при старата система на средно 16% при смесената избирателна система. (Roberts 2005 : 102-103).

Пример за по-противоречиви и несигурни резултати от реформиране на избирателната система е Италия. След като използва в продължение на половин век смятаната за „крайна“ пропорционална избирателна система, Италия я заменя през 1993 г. със смесена. Предишната система води до фрагментирана партийна система, разединени партии, нестабилни управления и според дефиницията на Дж. Сартори „поляризиран мултипартизъм“. В периода 1948—1992 г. изборите потвърждават присъствието в управлението на историческите партии, представляващи предишната антифашистка коалиция (Verzichelli, Cotta 2008 : 230-231). Християндемократическата партия е стълб на управляващите коалиции. От 80-те години партийната система претърпява промени с появата на Зелените, които през 1983 г. получават представителство, и с възхода на Северната лига, която през 1992 г. става трета парламентарна сила.

Реформата на избирателната система е генерирана през 1992 г. от скандал за незаконно финансиране на партиите, в който са намесени лидерите на традиционно управляващите партии на най-високо ниво. Разследването „чисти ръце“ засяга тези партии, заподозрени във връзки с мафията. Парламентът е разпуснат и се организират предсрочни избори. Традиционните партии, които доминират дотогава италианската политика, са дълбоко дискредитирани. От старите партии в най-добра позиция е комунистическата партия, преименувана на Партия на демократичната левица, тъй като е най-малко засегната от скандала. Засилват се крайно десните партии: в северната част на страната Северната лига се налага като основен актьор, а в южната - Националният алианс печели нови привърженици. Новата избирателна система се налага на референдум през 1993 г.²². Въведена е смесена избирателна система, в

която само една четвърт от местата в двете камари са избрани по пропорционалната система.

Фундаменталната промяна в партийната система е свързана и с възхода на формацията „Форца Италия“ на италианския магнат Силвио Берлускони. Така през 1994 г. партийната система е организирана около три полюса: ляв, доминиран от посткомунистически партии, централен — представен от Народната партия, основен наследник на християндемократията и от движението на Марио Сегни, и десен полюс начело с „Форца Италия“ в съюз със Северната лига, Националния алианс и една от партиите наследнички на християндемократията (Verzichelli, Cotta 2008 : 232). Основното противопоставяне на изборите от 1996 г. е между Берлускони и десния алианс, от една страна, и ръководената от Романо Проди коалиция на левицата „Маслина“ (картел от партии, сред които Партията на демократичната левица, Народната партия, Зелените, нова социалистическа партия).

Оформянето на нов биполярен модел зависи от поведението на крайните партии вляво и вдясно. През 1996 г. биполярността е непълна, тъй като Северната лига се явява самостоятелно, а партията на левицата и новата комунистическа партия не участват напълно в лявоцентристката коалиция. Те подкрепят лявоцентристкото правителство на Романо Проди до кризата от 1998 г. На изборите от 2001 г. Северната лига участва в дясноцентристка коалиция, което осигурява нейната победа.

Италианската избирателната система претърпява нова промяна през 2005 г., проведена от дясноцентристкия кабинет на С. Берлускони. Въведена е система, основана на пропорционалното представителство със затворени листи и за двете камари. Новите избирателни правила целят да накарат партиите да сформират коалиции: въведени са различни прагове — 10% за коалиция от партии; 4% за партия, явяваща се самостоятелно на изборите и 2% — за партии, явяващи се в картел с листи на други партии. Освен това за „картелите“ се въвежда „бонус“ на мнозинството, т.е. коалициите, получили най-много гласове за Долната камара, автоматично печелят 55% от мандатите, или 340 от общо 630 места. Според критиците вляво новият избирателен закон цели да постави технически пречки пред възхода на лявоцентристката коалиция Унионе²³. Коалицията, ръководена от Романо Проди, обаче получава „бонуса“ на мнозинството в Долната камара с преднина от 24 000 гласа на изборите

от 2006 г.²⁴

Според анализите с новата изборна система се засилва тенденцията за оформяне на двуполусната система (Verzichelli, Cotta 2008: 233). В същото време обаче и този период не преодолява фрагментацията на партийната система, а промените в изборната система и на партийните организации водят до рязко засилване на персонализацията на политическите актьори около техните лидери за сметка на партийните организации.

Реформи в страните от Централна и Източна Европа

Първите демократични избори в страните-членки на ЕС от Централна и Източна Европа се характеризират с прилагането на разнообразни формули и системи, включително мажоритарни и смесени. Литва произвежда първите си избори през 1990 г. по мажоритарната система, България прилага смесена система. Унгария въвежда изборната система от смесен тип. Основната тенденция при промяна в изборните системи в страните от ЦИЕ е приемането на системи на пропорционалното представителство или на елементи на пропорционалните системи, като не се наблюдава обратното — засилване или включване на мажоритарни елементи (Bielasiak 2002: 192). Страните, възприели различни видове пропорционално представителство²⁵, са: Чехия, Полша, Словакия, Словения, Румъния България, Естония и Латвия. Само в две страни се налага смесената изборна система — Унгария и Литва. Според унгарската изборна система от общо 386-местният парламент се съставя от 176 депутати или 45% от местата, избирани с мажоритарен вот, а 210 от партийни листи, или 55%. Според специалистите системата е консолидирана и засилва стабилността на управлението и партийната концентрация (Agh 2008: 192).

Литва произвежда първите си избори през 1990 г. по мажоритарна система. За изборите от 1992 г. се въвежда смесена изборна система — 70 депутати се избират по пропорционалната система със затворени партийни листи, а 71 с мажоритарна. Има фиксирани прагове от 4% за партии и 2% за партиите на малцинствата. Съществува изискване за минимална изборна активност от 25%. Изборният закон за парламентарните избори е променен по инициатива на големите партии през

1996 г.: избирателният праг се повишава от 4 на 5% за партии, въведен е праг от 7% за коалиции и е премахнат 2%-овият праг за партиите на малцинствата. Целта на реформата — намаляване броя на парламентарно представените партии, не е постигната. В резултат на изборите от 1992 г., преди завишаването на прага, в парламента са представени 12 партии, след изборите от 1996 г. — 14 партии; през 2000 г. — 16, и осем след изборите през 2004 г.

Полша е типичен случай на различните тенденции, характеризиращи партийните системи в посткомунистическите страни. Първият избирателен закон от 1991 г. създава 37 избирателни района с магнитуд от седем до 17 депутатски мандата. Депутатските мандати се разпределят според метода Hare-Niemeyer. Няма фиксиран праг²⁶. На изборите за сенат и сейм от 27 октомври 1991 се конкурират 111 формации. Резултатът е силно фрагментиран парламент, в който са представени 29 формации. Останал известен като „краткият“, парламентът е крайно непопулярен в обществото и просъществува само две години (Wiatr 2003: 110). Най-силните партии в него — Демократичният съюз и Съюзът на демократичната левица, разполагат съответно с едва 62 места и 12,32% от гласовете за първата и 60 места и 11,99% от гласовете за втората. Сред формациите 18 разполагат с по две места, а 11 само с по едно. Това прави невъзможно сформирането на правителство от по-малко от пет партии, а за две години се сменят трима министър-председатели и две правителства. Парламентът е разпуснат през май 1993 г., след като приема промени в избирателния закон, целящи да намалят фрагментираността му.

Въведени са избирателни прагове от 5% за партии и 8% за коалиции, а прагът за националната листа на партиите се увеличава от 5 на 7%. Броят на избирателните райони е увеличен от 37 на 52, като величината им варира между три и 17 мандата. Гласовете се разпределят по формулата d'Hondt, която е благоприятна за основните партии. Промените в избирателния закон постигат целта да се намали политическата фрагментираност на сейма: само шест партии успяват да преодолеят различните прагове на изборите от 1993 г. Това обаче поражда проблеми, тъй като е нарушена пропорционалността. Сформираната управляваща коалиция между посткомунистическата социалдемократическа партия и селската партия с общо 36% от гласовете разполага с 66% от местата в парламента. Извън парламента остават девет десни партии, които

общо получават 34% от гласовете. Сред тях са и основните формации на антикомунистическата опозиция като “Солидарност”. Поради това новоизбраният парламент не е достатъчно легитимен.

Крахът на изборите от 1993 г. обаче води до краткотрайна консолидация на десницата, която за изборите от 1997 г. се представя в предизборен блок Предизборна акция “Солидарност”. Блокът печели изборите, без обаче да получи абсолютно мнозинство, което отново води до сформирание на коалиция. Липсата на правителство на абсолютното мнозинство обаче не се дължи само на прилагания изборителен закон, а и на слабата институционализация на политическите партии, характеризираща се с чести разцепвания, сливания и на слаба идентификация на политическите партии от страна електората (Raciborski 2008: 32). Дясното правителство променя през 2001 г. парламентарния праг на 5% за партии и на 8% за коалициите. Изборите са спечелени от левицата. Полша продължава да се сблъсква с електоралната волатилност, нетрайност и изчезването на парламентарни формации, раздробеност на партийната система. Тези характеристики не могат да бъдат променени само с реформа на изборителната система.

Чехия също провежда няколко модификации в правилата за избор на представители за камарата на депутатите. До 1998 г. изборите се произвеждат по пропорционална система с формулата Hagenbach-Bischoff и диференцирани прагове за партии и коалиции: 5% за партия, 7% за коалиция от две партии, 9% за коалиция от три партии и 11% за коалиция от четири или повече партии. По настояване на двете основни политически сили — Социалдемократическата и Гражданскодемократичната партия, след 1998 г. се въвеждат 35 изборителни района и нов математически метод — модифицирана формула D’Hondt, благоприятна за големите партии. Този изборителен закон обаче е обявен за неконституционен през 2001 г. Новият изборителен закон, гласуван през 2002 г., въвежда 14 изборителни района с величина от пет до 25 мандата. Местата се разпределят по формулата D’Hondt. Въведени са и нови изборителни прагове: 5% за партия, 10% за коалиция от две партии, 15% за коалиция от три партии и 20% за четири или повече партии (Dancak, Hlousek 2008: 443).

Друга тенденция на промените в изборните правила в ЦИЕ е въвеждането на различни изборителните прагове и техните промени. Към

Таблица 6: Промени в избирателните системи на страните от ЦИЕ

Държава	Избори	Електорална формула	Избирателен праг
България	1990-91	От смесена към пропорционална Д'Онт	
Естония	1990-92 1992-95	Прост трансфериран вот към пропорционална с листи.	
Латвия	1990-93 1993-95	От мажоритарна към пропорционална StLague	От 4% на 5%
Литва	1990-92	От мажоритарна към смесена	4% (2% за партии на малцинствата)
	1996		5% за партии 7% за коалиции
Полша	1989-91 1991-93 2001 2006 -	StLague — към Д'Онт StLague Д'Онт	0 - 5% Сега е 5% за партии и 8% за коалиции
Румъния	1990 1992 2000 2008	Пропорционална От пропорционална към смесена	5% за партии и 8-9% за коалиции ²⁷
Словакия ²⁸	1990	Пропорционална с листи	3%
	1999		5% за партия 7% за коалиция 10% за коалиция от 4 или повече партии

вече посочените примери може да се добавят Латвия, която през 1992 г. въвежда парламентарен праг от 4%, а през 1995 г. го повишава на 5%.

Словения			
Чехия	1990-1998	Пропорционална Haguenbach-Bischoff	
	1998-2001	Пропорционална Д'Онт	
Унгария			

Източник: *Bielasiak 2002: 193.*

България не променя избирателния праг от 4% и представлява по-скоро изключение от общата тенденция.

Последните няколко години бележат една нова тенденция за реформиране на избирателните системи. На много места в тези страни се дебатира преминаване към мажоритарна или към смесена избирателна система. Това произтича от все още неконсолидираните партийни системи и понякога силната електорална волатилност, водещи със себе си партийна фрагментираност и на места нестабилни управления. Словения организира референдум за въвеждането на мажоритарна система, с цел да се засили стабилността на управлението, но гражданите отхвърлиха това предложение. Въвеждането на мажоритарни елементи беше направено и в България. Предложенията за въвеждането на мажоритарни елементи се базират на различни аргументи: осигуряване стабилност на управлението; намаляване фрагментацията на партийните системи; преодоляване на криза на легитимност на политическите елити и партии; избор на личности, които имат връзка с електората, намаляване на политическата корупция, повишаване на избирателната активност. Подобни предложения отразяват и чисто стратегически планове на утвърдените актьори за запазване на влиянието им.

В заключение можем отново да подчертаем, че избирателната система е важен институционален елемент във функционирането на представителната демокрация. Изборът на нейния “дизайн” се извършва от политическите елити, но тя трябва да бъде възприета и считана за легитимна от гражданите и от голяма част от политическите актьори. Промените във вече утвърдените избирателните системи са по-скоро редки събития, провокирани от различни видове кризи в политическия живот

— на легитимността, на партиите или при структурни промени на електоралния ред и партийната система. Примерът на Нова Зеландия показва, че реформата на избирателната система решава най-важните проблеми на представителството. Италия обаче внася нюанси в твърдението, че чрез реформа на избирателните правила се решават проблемите на партийна фрагментираност и нестабилност на правителствата.

Политическите партии като стратегически актьори може да прибягнат до промяна на избирателната система в своя полза с цел да увеличат тежестта си в парламента или сред избирателите или пък за да осигурят своето съществуване в бъдеще. Манипулацията и инструментализацията на електоралните правила от страна на политическите актьори обаче невинаги води до очакваните от актьорите резултати. Понякога тези, които прокарват реформите, се оказват губещи на следващите избори. Трябва да се подчертае и ролята на гражданското общество, което може да наложи избирателна реформа, макар и основните партии да не са склонни да я проведат, или обратно, то може да блокира провеждането на подобна реформа, както показва ирландският случай. Като основна тенденция на реформи на избирателните системи през 21 век се очертава приемането на смесени избирателни системи, включващи елементи на мажоритарни и пропорционални системи. Подобна тенденция се забелязва и в страните от ЦИЕ, макар засега само на ниво политически дебати.

Бележки:

¹Виж анализа на тенденциите в изследването на избирателните системи, реализиран от Pilet 2008: 137-154.

²Сред последните изследвания в тази насока: Farrell 2001.

³Прагът в Холандия е 0,67%; в Дания — 2 %; в Швеция, България и Австрия — 4%, а в Турция — 10%.

⁴Методите за разпределение на гласовете се разделят най-общо в две основни категории: 1) методи на най-големите остатъци — Hare, Droop, Imperiali и 2) методи на най-силната средна стойност — Imperiali, D'Hondt, Saint Lagul, модифициран Sainte Laguë, система на равни пропорции, датска система, метод Adams. За дълбочинен анализ на различните формули и ефект им на диспропорционалност виж Gallagher 1992: 469-496.

⁵Величината и схемата на избирателните окръзи понякога са по-важни за пропорционалността от самата математическа формула. Политическата власт има възможност да “разрязва” територията, с цел да облагодетелства управляващите. Това действие е популярно като gerrymandering по името на губернатора на Масачузетс Elbridge Gerry, който осигурява победа на партията си чрез очертаването на избирателните райони. Разграничават се пасивен

gerrymandering — не се променят окръзите въпреки настъпили демографски и социални промени; социален gerrymandering — определени социални групи се приписват към даден окръг, за да се повлияе на резултата от избора; позитивен gerrymandering — създаване на изкуствени окръзи с цел да се включат етнически малцинства (Ihl 2000 : 46-49).

⁶Разграничават се системи с едно ниво и системи с две или повече нива на разпределение на мандати. Първите може да имат множество окръзи: Аржентина, Бразилия, България, Испания, Португалия и др., или само един национален окръг: Холандия, Израел, Молдова, Монако, Словакия, Сърбия и др. При вторите броят на местата на по-горно ниво може да е предварително определен (с компенсаторна клауза): Белгия, Боливия, Венецуела, Германия, Дания, Швеция. Има и системи, при които на по-горното ниво се прехвърлят останалите свободни на по-долното ниво места: Австрия, Гърция, Италия до 1993 г. (Diamantopoulos (2004: 92).

⁷FPTP — First past the post — най-простата форма на plurality/majority system; едномандатни изборните окръзи. Победител е получилият най-много гласове. Не се изисква абсолютно мнозинство.

⁸AV — Alternative vote — алтернативен вот, познат и като преференциален — е вид мажоритарна система. Подобно на вота в два тура се провежда в едномандатни окръзи, в които изборителите подкрепят по свой избор кандидатите.

⁹MMP — mixed member proportional system — резултатите от пропорционалната част на системата се взимат предвид за компенсиране на диспропорционалността, получена при мажоритарния вот в едномандатните окръзи. Изборителите в Германия и Нова Зеландия гласуват с две различни бюлетини — с едната за партия, с другата за кандидат.

¹⁰PBV — Party Block Vote — е форма на плурална-мажоритарна система plurality/majority system — мажоритарна система, при която окръзите са многомандатни, но изборът е за партия, а не за кандидат. Партията с най-много гласове печели всички мандати в изборния окръг.

¹¹TRS — Two Round System — мажоритарна система в два тура. Първият тур може да се организира по системата на FPTP, по BV или по PBV. Втори тур се организира, ако нито една листа или кандидат не постигне пълно мнозинство на първия.

¹²BV — Block Vote — форма на plurality/majority system — мажоритарна система, при която окръзите са многомандатни, изборителите гласуват толкова пъти за толкова кандидати, колкото са мандатите. Кандидатите, получили най-много гласове, печелят мандатите.

¹³SNTV Single Non — Transferable Vote — Прост нетрансфеерируем вот — гласоподавателите има един глас за кандидат подобно на FPTP, но изборителните райони са многомандатни. Избрани са кандидатите, получили най-много гласове.

¹⁴Множество изборителни системи са резултат на външно влияние. Примери са Западна Германия след Втората световна война и Намибия в края на 80-те години. Виж: “Processus de promulgation de la réforme”, ACE Electoral, The Electoral Knowledge project, <http://aceproject.org/main/francais/es/esd04.htm> The electoral knowledge project, консултиран на 18 август 2008 г.

¹⁵Партиите могат да правят “декларация за сродяване” (apparentement) само по райони, но не и на национално ниво. Ако партия постигне абсолютно мнозинство, тя излъчва всички депутати от района. Ако нито една партия не получи абсолютно мнозинство, но картелът от партии получи абсолютното мнозинство, тогава мандатите се разпределят между партиите в коалицията по пропорционални методи. Ако нито партия, нито коалиция няма абсолютно мнозинство, тогава местата се разпределят пропорционално между всички партии. (Diamantopoulos 2004 :147).

¹⁶Ibidem.

¹⁷Франция през Петата република прилага мажоритарния вот в два тура за парламен-

тарните избори, с изключение на изборите през 1986 г., когато е прието пропорционалното представителство. Изборите са спечелени от десницата. Мажоритарната система се възстановява за следващите избори.

¹⁸През 1977 г. Франция въвежда пропорционалната избирателна система за изборите за Европейски парламент, през 1983 г. частично се въвежда пропорционална система и за общинските избори, а от 1986 и за регионалните избори.

¹⁹Окръпняването на избирателните окръзи в Белгия засилва централното ръководство в случая на франкофонската социалистическа партия, която разполага с мощни локални федерации.

²⁰Десетте критерия за новата избирателна система са: равнопоставеност на политическите партии; ефективно представителство на малцинствени групи и групи на интереси; ефективно представителство на маорите; политическа интеграция; ефективно представителство на избирателите; избирателна активност; ефективно управление; ефективен парламент; ефективни партии и политическа легитимност.

²¹В 120-местния парламент 55 депутати се избират от партийни листи по пропорционалната система, а 65 от едномандатни окръзи по системата FPTP. Запазват се местата, резервирани за маорите, които могат да получават и допълнителни места. Прагът за партийните листи е 5%. Когато дадена партия преодолее този праг, но в мажоритарния вот е по-слабо представена от пропорционалния резултат, тогава се избират кандидати от партийната листа, като целта е общият брой партийни мандати да е възможно най-близък до резултатите ѝ по пропорционалния вот. Ако партията не преодолее прага от 5% в пропорционалния вот, но има избран поне един мажоритарен кандидат, тогава се избират кандидати от партийната листа на базата на получените резултати.

²²През 1991 г. се провежда първи референдум, като поставеният въпрос е за промени в избирателния закон за Камарата на депутатите. Обявената цел е да се намали корупцията, свързана с преференциалното гласуване. Референдумът всъщност поражда кампания за по-радикална избирателна реформа (Katz 2001 : 97).

²³Виж анализа на Arens. and Schwarz 2005.

²⁴Лявата опозицията създава предизборен алианс „Unione“, включващ наследника на бившата християндемократическа партия „Маргерита“, левите демократи (бившата италианска комунистическа партия), Зелените и новата комунистическа партия (Rifondazione Comunista). Коалицията провежда първични избори за лидер по американски модел, спечелени от Р. Проди.

²⁵PR — система за пропорционално представителство; многомандатни избирателни окръзи. Съществуват два основни типа пропорционални системи: List PR (пропорционална с листи) и STV (single transferable vote). STV — Single transferable vote — прост трансферируем вот — е преференциална система, при която избирателят подрежда кандидатите, районите са многомандатни. Кандидатите, които преминават специфична квота от гласовете, подадени като първо предпочитание, се избират веднага. При следващото преброяване вотът за кандидатите, получили най-малко гласове, се преразпределят и трансферират към най-успешните кандидати. Правят се толкова преброявания, колкото са нужни за запълване на мандатите.

²⁶69 от 460-те места в Сейма се разпределят в национален мащаб (по модифициран метод Sainte-Laguë) между партиите, представили кандидатски листи в поне пет района с поне 5000 подписа във всеки от районите и преминали национален праг от 5% или с избрани кандидати в пет района.

²⁷Soare, Preda 2008: 352.

²⁸Mesenikov 2008: 396.

Библиография:

Agh A. (2008) La Hongrie. - In De Waele J.-M., P. Magnette, (dir), Les démocraties européennes, Armand Colin, Paris.

Alonso S., R. R. Rufino (2007) Political representation and ethnic conflict in new democracies. - European Journal of Political Research 46: 237-267.

Arens M. and P. Schwarz, Italy: Berlusconi changes electoral law to remain in power. 4 November 2005, World Socialist Web Site www.wsws.org.

Bell D. S. (2008) Le Royaume-Uni. — In : De Waele J.-M., P. Magnette, (dir), Les démocraties européennes, Armand Colin, Paris.

Benoit K. (2004), Models of Electoral System Change. - Electoral Studies, 23(3): 363-389.

Bielasiak J. (2006) “Regime Diversity and institutional engineering: Design and Reform of Electoral Systems in Post-Communism”. Paper presented at the Annual Meeting of the Western Political Science Association, Albuquerque N.M, March 16-19.

Bielasiak, J., (2002) The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Post communist States. - Comparative Politics, Vol. 34, No 2, p. 193.

Bielasiak, J., “The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Post communist States”, in Comparative Politics, Vol. 34, No 2, Jan., 2002, pp. 189-210, p. 192.

Blais A., A. Dobrzynska and I. H. Indridason (2004) To adopt or Not to Adopt Proportional Representation: The Politics of Institutional Choice. — British Journal of Politics, Cambridge: Cambridge University Press.

Blais A., L. Massicotte (2002) Electoral systems. — In: Leduc L., R.G. Niemi and P. Norris, Comparing Democracies 2. New Challenges in the Study of Elections and Voting, London, Sage Publications, p. 40-69.

Colomer J. M. (2005) “It’s Parties that Choose Electoral Systems (or Duverger’s Laws Upside Down)”. — Political Studies, 53, pp. 1-23.

Cox G. (1997) Making Votes Count, Cambridge: Cambridge University Press.

Dancak B., V. Hlousek (2008) La République Tchèque. — In : De Waele J.-M., P. Magnette, (dir), Les démocraties européennes, Armand Colin, Paris.

De Waele J-M (2000) Les modes de scrutiny en Europe centrale et orientale. — In : Delwit P. et De Waele J-M (eds) Le mode de scrutin fait-il l'élection?, Bruxelles : Editions de l'Université Libre de Bruxelles.

Denemark D. (2000), Choosing MMP in New Zeland: Explaining the 1993 Electoral Reform.- In: Shugart M.S., Martin P. Wattenberg (eds), Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?, Oxford, Oxford University Press, 2001.

Diamantopoulos, T. (2004), Les systèmes électoraux aux présidentielles et aux législatives, Bruxelles, Editions de l'ULB, p. 14.

Duverger M (1973) [1951] Les partis politiques, Paris, Armand Colin.

Duverger, M. (dir.), (1950) L'influence des systèmes électoraux sur la vie politique, Paris, Armand Colin.

Farrell D.M. (2001) Electoral Systems, A comparative introduction, New York, Palgrave.

Gallagher M, "Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities", British Journal of Political Science, Cambridge University Press, Vol. 22, No 4 (Oct. 1992), pp. 469-496.

Gallagher M. (2005) The Republic of Ireland: The Single Transferable Vote in Action. - In Reynolds A. and A. Ellis (eds), Electoral System Design : A New International IDEA Handbook, International IDEA, Stockholm.

Hastings M. (1986), "Voix sans issue et vote utile: Les leçons d'une "disproportionnelle", Revue politique et parlementaire, 923, p. 22-29.

Ihl O. (2000) Le vote. Clefs, Montchrestien, Paris, 2ème éd..

Katz R. "Reforming the Italian Electoral Law", Shugart Matthew S., Martin P. Wattenberg (eds), Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?, Oxford, Oxford University Press, 2001.

Knapp A. (2004) Ephemeral Victories? France's Governing Parties, the Ecologists, and the Far Right. - In Mair P., W.C. Müller and Fr. Plasser (eds), Political Parties and Electoral Change. SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.

Lijphart A. (1991), Majoritarian rule in Theory and Practice, the Tenacity of a Flawed Paradigm. - International Science Journal, No 129

Lijphart A. (1994) Electoral Systems an Party Systems: A Study of Twenty- Seven Democracies, 1945-1990, Oxford, Oxford University Press.

Lijphart A. and B. Grofman (1986) Electoral Laws and their Political

Consequences, New York, Agathon Press.

Mair P., W.C. Müller and Fr. Plasser (2004) Introduction: Electoral Challenges and Party Responses — In: Mair P., W.C. Müller and Fr. Plasser (eds), *Political Parties and Electoral Change. Party Responses to Electoral Market*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.

Martin P. (1997) *Les systèmes électoraux et les modes de scrutin*, Paris, Montchrestien, p. 102.

Martin P. (2000) *Comprendre les évolutions électorales. La théorie des réalignements relativisée*, Presses de Sciences Po, Paris, p. 17.

Mesenikov G. (2008) *La Slovaquie*. - In : De Waele J.-M., P. Magnette, (dir), *Les démocraties européennes*, Armand Colin, Paris.

Müller W.C., Fr. Plasser and P. Ulram 2004 *Party Responses to the Erosion of Voter Loyalties in Austria: Weakness as an Advantage and Strength as a Handicap*. - In Mair P., Müller W.C., Fr. Plasser (eds), *Political Parties and Electoral Change. Party Responses to Electoral Market*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.

Murphy G. (2008) *L'Irlande*. - In De Waele J.-M., P. Magnette (dir.), *Les démocraties européennes*, Armand Colin, Paris.

Pilet J.-B. (2005) *The Adaptation of the Electoral System to the Ethno-Linguistic Evolution of Belgian Consociationalism*. — *Ethnopolitics*, Vol.4, No 4, 397-411.

Pilet J.-B. (2006) *Strategies Under the Surface: The Determinants in Redistricting in Belgium*. - *Comparative European Politics*, Palgrave Macmillan Ltd., 2006, pp. 1-22.

Pilet J.-B. (2008) *Lectures critiques. Les nouveaux souffles d'analyse des systèmes électoraux*. - *Revue française de science politique*, Vol. 58, No 1, pp. 137-154.

Raciborski J. (2008) *Pologne*. — In: De Waele J.-M., P. Magnette, (dir), *Les démocraties européennes*, Armand Colin, Paris.

Rae W. D. (1967) *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven, Yale University Press.

Rahat G. (2004) *The study of politics of electoral reform in 1990. Theoretical and methodological lessons*. - *Comparative Politics*, 36(4):, 461-479.

Reeve A., A Ware (1992), *Electoral studies: A Comparative Electoral and Theoretical Introduction*, London, Routledge.

Reynolds A., A. Ellis (eds) (2005), *Electoral System Design: A New International IDEA Handbook*, International IDEA, Stockholm.

Roberts N. S. (2005) *New Zealand: Learning to Live with Proportional Representation*. - Reynolds A., A. Ellis (eds), *Electoral System Design*. pp. 102-103.

Shugart M.S. (2000) "Extreme" Electoral Systems and the Appeal of the Mixed-Member Alternative. - In Shugart M.S. and M.P. Wattenberg (eds). *Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?*, Oxford, Oxford University Press, 2001.

Shugart Matthew S., Martin P. Wattenberg (eds), *Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?*, Oxford, Oxford University Press, 2001.

Soare S., C. Preda (2008) *La Roumanie*.- I De Waele J.-M., P. Magnette, (dir), *Les démocraties européennes*, Armand Colin, Paris.

Taagepera R., and M.S. Shugart (1989), *Seats and Votes : The Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven, Conn., Yale University Press.

Verzichelli L., M. Cotta (2008) *Italie*. — In: P. Magnette, J.-M. De Waele (dir), *Les démocraties européennes*, Armand Colin, Paris, 2008, pp. 230-231.

Wiatr J.J. (2003) *Pikó parlamentywu III Rzeczypospolitej*. — In: Wiatr J.J., J. Raciborski, J. Bartkowski, B. Fratzczak-Rudnicka and J. Kiliyas, *Demokracja polska 1989-2003*, Scholar, Warszawa.

Анохина Н.В., Е.Ю., Мелешкина (2007) *Пропорциональная избирательная система и опасности президенциализма: российский случай*. - *Полис, Политические исследования*, бр.5

На 2 юни 2009 г. беше проведен поредният дебат на Българската асоциация по политически науки от поредицата съвместно организирани дебати с Българското бюро на фондация "Фридрих Еберт". На дебата в залата за пресконференции на БТА в София основните доклади бяха изнесени от проф. Пламен Георгиев и от доц. Антоний Тодоров (НБУ).

БЪЛГАРСКАТА ПОЛИТИЧЕСКА КУЛТУРА

Пламен Георгиев: Българската политическа култура в промяна Историята

Българската култура, често описвана като традиционно "парохиална", т.е. определена чрез най-малката единица на териториално и религиозно свързана общност, възниква върху ценностите на Източното православие. Последното, както е известно, изостава от процеса на възраждане, започнат от Западноевропейския Ренесанс. Силно изразена емоционалност замъглява парохиалния разум, като го приковава към неговия вътрешен свят, обричайки индивида на изолация и своеобразно "анклавно" духовно съществуване. Повечето елементи на тази култура могат да бъдат определени като носещи белезите на дълбоко отчуждение.

По-голямата част от еволюционните модели, които консолидират културата на Западна Европа, сами по себе си отсъстват в българската действителност. В резултат от това България никога не получава възможността да създаде свой устойчив политически елит, тъй като чуждите инвазии, кризи и разрушителни войни водят до неговото унищожаване. Преследванията по политически причини, съперничеството между кланове или отмъщението често се считат за изход от социалните дилеми.

Българското политическо ръководство най-често е поставяло акцент върху вертикалното структуриране, като често е бивало изкушавано от един "азиатски дух" на властта. Последният изглежда култивиран в годините на османското потисничество, пресиран от руския имперски

патернализъм в годините след Освобождението от 1878 г., няколко авторитарни режима преди Втората световна война и укрепен през 45 години изолация по време на комунизма. Българинът изглежда повече вдъхновяван от управление с „твърда ръка“. Политиката рядко се възприема като общ ангажимент на националния елит. Тя все още изглежда въпрос за шанс или възползване от преимуществата да си на страната на победителя. Политическата лоялност е бивала подлагана на множество изпитания в жестокия образец на „отмъщение“, или гарантирана чрез най-безскрупулни клиенти.

Начинът, по който се възприема държавата и държавността от самото свое начало, изглежда резултат от непосилни предизвикателства. Те засягат както културата, така и политиката. Културните бариери задълбочават липсата на традиции в държавното управление след покръстването на българите от княз Борис I (852 — 889). Още по-трудно изглежда е било да се приложат ценностите на изтънчената византийска култура в българската реалност. Това обяснява защо българите остават чужди на византийската теологическа мъдрост, която цар Симеон I (893—927) иска да разпространи в българските земи.

Търсенето на форми на мирно съвместно съжителство отвъд битките е ограничило сблъсъка на културите и религиите и може да бъде считано за същината на уникалния български опит. Това изкуство за справяне с „другостта“ и преодоляване на културните различия в един глобален свят, изпълнен с нови противоречия, би могло да обогати формирането на ново европейско единство. Това изглежда възможно едва след като българите започнат да градят повече върху основите на една модерна политическа култура на активно участие и по-малко върху „овехтели представи“, наследени от миналото.

По време на националното Възраждане и след това, можем да открием три основни и няколко второстепенни чужди влияния върху културно-политическата ориентация на българския елит. Гръцкото влияние е първото, което следва да споменем. Най-положителната му проява е широката мрежа от училища, където получават образованието си и формират светските си възгледи някои от първите активисти на движението за българско Възраждане. Сръбското влияние, макар и не тъй силно като гръцкото, започва в края на XIX в. Сходството на българския и сръбския език до голяма степен е определило това взаимодействие. Сръбското

влияние може да се характеризира с интензивни търговски контакти, но също така и силно културно взаимодействие със Запада. Руското влияние изглежда най-значимото от всички чужди влияния. Скоро след 1774 г. и мирния договор от Кючук-Кайнарджа Турската империя разрешава възстановяването на преки търговски връзки между България и Русия. Руската култура и прогресивни интелектуални идеи оказват силно влияние върху значителна част от българския възрожденски елит и в последствие изместват гръцкото влияние.

Френското влияние започва с разпространяването на идеите на Френската революция и нейния отзвук в Османската империя. То се разпространява основно чрез гръцката средна класа и гръцките вестници във Виена. Франция изиграва особено важна роля за политическата еманципация на младото поколение, съставляващо българския елит по време на Възраждането. Английското и американското влияние се забелязват през 20-те години на XIX в. с активизирането на мисионери на Балканите и по-специално в Гърция. Те също така активно подкрепят превеждането на книги. Немското влияние се забелязва основно в контекста на Лутеранската реформация през XVI век и има ефект най-вече върху словенците и особено върху хърватите, но по-малко върху католическа България. Само един български интелектуален водач от тази епоха — д-р Петър Берон, откликва и го разпространява. Васил Априлов, основателят на първото училище в България, използващо систематичния подход, е друг представител на немското влияние. Полското влияние се отнася към периода след революцията от 1830 г. В частност то е свързано с личността на Чайка Чайковски (Садък Паша), организатор на турския казашки отряд, в който служат и много българи. След революцията от 1848 г. поляци (заедно с унгарци) активно участват като представители на гражданската култура в българските райони.

Три “фатални петици” бележат и оставят трагична следа в най-новата история на България от 1878 г. до края на Втората световна война и създават “катастрофична матрица” — пет потушени въстания, неуспешно участие в пет войни и пет преврата прекъсват естественото и нормално развитие на държавата. Повечето елементи на тази аспирараща поданическа култура носят определен положителен смисъл, когато погледнем назад към този период. В основата на тази система човек открива удивителна самопожертвователност и всеотдайност, вложени в делото, докато

крайният резултат изглежда повече от позорен и унизителен.

Войните нанасят непоправимо поражение върху нормалното процъфтяване на процеса на идентификация както в посока “към”, така и в посока “извън” формално определените територии на България. “Катастрофичната матрица” разрушава както поданическата, така и гражданската ориентация на мнозинството българи, разделени от двете страни на границите на собствената си родината. Крахът на националния идеал, свързан по-скоро с една по-достойна позиция сред останалите европейски страни, отколкото амбиции за по-широко “жизнено пространство”, дълбоко наранява българите.

Присъединяването на България към Европейския съюз през 2007 г. се възприема от мнозинството българи като възстановяване на историческата справедливост след десетилетия на “наказание” от страна на великите сили, последвано от пословична изолация по време на тоталитарния режим. Новопридобитият европейски статус все още трябва да открие своята липсващата “сърцевина” — тази на една участваща гражданска култура, активна демократична ангажираност и отговорност.

Съвременността

Политическото доверие днес в по-малка степен изглежда избор между „по-малкото зло” и повече като замъглено огледало от неясни партийни идентичности и нововъвлечени групи за интереси. Убеждението, свързано с политическия елит, че “всички са еднакви”, сериозно поставя под въпрос рационалните модели за участие в политическия живот.

Явен израз на доверието в партиите (измервано чрез конвенционалните скали „ляво” и „дясно”) предлагат малко замервания на политическата идентификация на българския електорат. Въпреки че противопоставянето на „ляво” срещу „дясно” до голяма част е загубило значението си, те все още отразяват наличните възприятия за политическа идентичност. Според проучване на института АССА — М от 2005 г. една трета от населението дефинира своята политическа принадлежност като “по-скоро лява или дясна”, а една трета — като „център”. Едва 20% възприемат себе си като „крайно десни, или десни”, докато 15% от анкетираните не са отговорили.

През 1991 г. в ранните години на демократичните промени около 34% от българите нямаха доверие на Великото народно събрание, а над 40% заявяваха, че не вярват на структурите за местно управление. В същото време повече от 30% от българите заявиха открито, че не хранят доверие към никоя държавна институция. Тази цинична “входна” тенденция в политическа система, белязана от последвали постоянни напрежения и периодични кризи, се оказва особено проблематична в настоящия политически контекст. Положителното отношение към правителството (правителствата) от 20% до 43% отразяват определени остатъчно-статистки очаквания, които са се снижили още повече през изминалите години. Тези очаквания днес са ориентирани не толкова към собствения политически обект, а по-скоро към институциите на Европейския съюз, като единствен възможен фактор за значима промяна.

Недоверието на българите към политическите институции достига границите на нормалната политическа комуникация, която до голяма степен е оставена на агенти за “връзки с обществеността” и все по-малко на убедителните партийни или институционални функционери. Това се свързва с по-ниска степен на гражданска компетентност и прозираща неосъзнатост на адекватно поведение от страна на правителствените институции.

Традиционно положителното (и доста сантиментално) отношение на повечето българи към „тяхната армия” е дълбоко вкоренено в политическата култура. Спомените за победи на бойните полета (прусаците на Балканите), но системни дипломатически провали, както и широко разпространеното схващане за „нож в гърба”, продължават да вдъхновяват патриотичните сърца. Българската армия в продължение на десетилетия играе и ролята на своеобразна социализираща институция. Това се отнася до нейната хомогенизираща функция на отношение на ред етнически и други по-малко образовани културни групи. Задължителната военна служба бе премахната през 90-те години. Повечето оценки отреждат на тази институция едно от първите места във всички класации. 70—75% от всички запитани българи от ранните години на прехода (1993) до наши дни вярват на своята армия. Въпреки това критичното отношение относно участието ѝ във войната в Ирак, Афганистан, както и мисиите в други горещи точки в изпълнение на ангажиментите към НАТО, американските бази, които се планира да се построят на българ-

ска територия, нарастващите военни разходи във времена на социална оскъдица и т.н., в определена степен свалят тази институция от идеализирания ѝ пиедестал.

Повечето българи изглеждат все още фрустрирани от представата за полицията като инструмент на тоталитарната власт. Това, което в момента има все по-голяма притегателна сила, са призивите за повече „прозрачност“ и обществен контрол върху полицията. Приватизацията на сектора на сигурността, корупцията и взаимодействието на някои нейни структури с организираната престъпност, липсата на механизми за контрол и т.н. поставят под въпрос настоящия ѝ статус. Новата Държавна агенция за национална сигурност (ДАНС) се разглежда като начин да се ускорят реформите в сектора на сигурността. Съдебният състав и прокуратурата са сред институциите, които предизвикват най-широко обсъждане в последните години на прехода. Принципно негативното отношение към незаконната приватизация, обогатяването на олигархическите структури и заграбването както на държавата, така и на бизнеса, доведоха до драматичен спад на доверието в действащата съдебна система. В последното десетилетие доверието в Съдебния състав и прокуратурата е спаднало с 25%, без значение от политическите предпочитания на анкетираните българи.

Важен аспект на политическата култура е националното самосъзнание и удовлетворението на индивида от принадлежността към определена нация. Идентификацията с повечето символи на нацията и държавата изглежда силно „потисната“ при повечето българи, въпреки че те рядко отричат своята националност. Българската национална идентификация не е източник на открито изразяван патриотизъм, а в още по-малка степен на национална гордост в сравнение с англосаксонските култури. Българите не споделят готовност да жертват много в името на обществени цели. Те могат да бъдат свързани по-скоро с „латентния“, по-интровертен патриотизъм, какъвто се приписва на немците. По отношение на своята отчужденост българите са по-сходни с италианците, макар и по-малко разделени в културно отношение по оста север—юг.

Българската православна църква има подкрепата на приблизително 40% от българските граждани, анкетираны през 1998 г. Това отношение не се влияе особено от политическата ориентация и предпочитания. Държавата е отделена от църквата и рядко си позволява намеса в ней-

ните дела дори по времето на тоталитаризма. Няколко разкола в голяма степен поставят на изпитание доверието в тази институция. Въпреки че мнозинството българи се придържат към ценностите и традициите на източното православие, това по-скоро се счита за част от собствената им културна идентичност. При все това секуларизмът е широко разпространен и преобладава „атеистично” възприятие на социалната действителност.

Българската държава е конгломерат от разнообразни етнически групи, които в различна степен са интегрирани в системата. Сегашната конституция прогласява правото на всеки гражданин да използва и изучава майчиния си език. В политическата система на България съществува забрана за основаването на партии на етническа основа. Това положение бе широко обсъждано в годините на прехода като препятствие за интеграцията на малцинствата в системата на политика и управление. Един „птичи поглед” върху 4 съседни балкански страни (Македония, Турция, Гърция и Румъния) показва по-въздържания характер на етническите нагласи, сравнени с България. Това се отнася до по-високите нива на толерантност на българите към употребата на други езици на обществени места. По-въздържачи, но рядко ограничителни нагласи, се изказват по адрес на ромите. Казаното в по-малка степен важи по отношение на етническото турско малцинство (с изключение на по-крайни националистски възражения срещу Движението за права и свободи) и неговото разширено участие в структурите за местно и централно управление, което се забелязва през последните години.

Намаляващият интерес към политиката (манипулиран от медиите), който регистрират демоскопските изследвания в последното десетилетие, в определена степен бива изместен от известно „завръщане към политиката”. То изглежда мотивирано от един по-взискателен прагматизъм. При все това трендът отразява чести кризи във взаимодействието на индивида с политическия му обект. Разочарованието от политиките от всички „фракции”, масовият спад на доверието в институциите, усещането за отсъствие на средства за значима социална промяна, допълнени от липсата на капацитет на местното управление (особено в малките градове и села) да влияе върху силно централизираното управление и неговата политика, утвърждават традиционно „отчуждения” модел на политическо участие.

Този тренд отчитат ред проучвания на политическата „аномия”. Въпреки това, изглежда, нещата се променят. Изключващите инструменти на политическата власт и непрозрачността на вземането на решения вече не се толерират в нововъзприемания контекст след присъединяването на България към Европейския съюз. По-осъзнатото гражданство излиза от старото състояние на „отчаяна апатия” и безпомощност пред „невидимите стени”, които следва да бъдат съборени. Малко е вероятно това да стане чрез радикални улични протести или бунтове, а по-скоро чрез нови политически образувания (екологични, феминистки, благотворителни или студентски движения). Тези признаци на значима обществена промяна се откриват практически във всички обществени сектори.

Тенденции и перспективи

Както показва опитът от последните 20 г., многообразието от хибридни политически култури, формирали се в преходния период на европейския Югоизток, увеличиха политическата ентропия и несигурност. Повечето от тях подкрепят демокрацията и пазарната икономика, но все още ползват стари (или “рециклирани”) идеи и схеми за вътрешен протекционизъм.

Това “бягство от свободата”, затрупало много демократични надежди и революционна енергия на българите в годините на прехода, заплашва да отклони страната от първоначалната ѝ европейска орбита, която се счита за гаранция за модерен демократичен и социален напредък. Държавата — или каквото е останало от нея — се е превърнала в обикновен посредник между спорни актьори в зле измислена политическа система, използвана “на лизинг” от все по-неуверените правителства. Чрез своя патернализъм и политическа неграмотност фрагментираната и фрустрирана политическа култура не само толерира, но и подхранва сенчести схеми за незаконно преразпределение на обществено богатство, акумулирано в годините на „реалния социализъм”.

Политическата култура в България не се подчинява на идеята за „демократия на малцинството”. Тя изглежда все по-малко вдъхновена от някаква полиархия, направлявана от некултивирани национални елити, обсебени от силите на “невидимата ръка” на свободния пазар. Неолибералните ценности имат малък шанс да пуснат корени в това

общество. Колкото и неуверена все още да изглежда тази гражданска култура, не трябва да се подценяват нейните възможности да отправя предизвикателства към властта, превърната в заложник на заграбени публични пространства. Постепенният преход към идеите на модерния национализъм и следователно към възвръщането на “заграбената държава” може да се окаже най-вероятната и надеждна консолидираща основа.

Хората вече усвояват прости, но ефикасни стратегии за достигане на демократичните си цели чрез граждански натиск върху системата. Това се отнася до исканията за повече прозрачност и социални отговорности на институциите, които да заработят върху европейски стандарти и норми. От първоначалния хаос на българския преход кристализира нов критичен рационализъм, който вече формира модерни европейски структури на социалния и политически живот. Европа може да процъфтява само като творение на суверенни участници, тъй като е възприела ролята на господар на собствената си съдба. Така политическата култура се превръща в политически фактор и приоритет. Тя следва да се счита не само за отличителен маркер, но и за необходимо условие за формирането на ново европейско единство.

В заключение нека приведем един “граждански дневен ред”, който според нас стои пред страната и би могъл да се дефинира по следния начин:

- Необходим е значим тласък към нови политически алтернативи както за левите, така и за десните партии, за да се излезе от нишата на „квазиpluralизма”, формиран през последните десетилетия.

- Връщането към социално отговорна държава, която да възстанови доверието в институциите и да насърчи една системно пренебрегвана собствено-държавническа традиция чрез модерни форми на самоуправление, изглежда главна задача.

- Икономическата криза от края на 2008 г. може да се окаже и шанс България да се раздели със стари илюзии и да възвърне загубени полета на доверие.

- Подкрепяната от обществото политика, която да възстанови „управлението на закона” и силно накърненото чувство за социална справедливост в днешното българско общество, има съществена роля за европейското бъдеще на страната.

- Гражданските движения, НПО и други недържавни актьори придобиват още по-отговорна роля в издигането на България до нейния пълноценен европейски статус.

Антоний Тодоров: Българската политическа култура днес

В съвременното българско общество съжителстват по същество няколко политически култури, така както ги определят Г. Алмонд и С. Върба: традиционна, поданическа и гражданска. Но също така сме в състояние да дефинираме и господстваща политическа култура, споделяните от мнозинството общи културни модели. Тук наследеното се смесва с новото, политическата култура е винаги в процес на обновяване. Разбира се новопоявяващите се културни модели, днес свързани до голяма степен с членството на България в ЕС, не носят непременно и само позитиви. Така както Европа, винаги ценностно натоварена позитивно в българското масово съзнание, не е източник единствено на положителна промяна. Изработването на разбиране за противоречивостта на европейските общества е част от продължаващата и днес модернизация на българската политическа култура. Това е свързано с преодоляването на вярата, че там, „в белите страни” (както често може да се чуе или прочете), нещата са непременно по-добре отколкото у нас, „там” всичко е по-добро от „тук”.

Ако приемем, че има господстваща политическа култура, съжителстваща и с повече или по-малко маргинални, малцинствени, политически култури, основният въпрос трябва да бъде: какъв е характерът ѝ, какви политически ценности и навици се налагат, разпространяват, устояват в днешното българско общество. Оттук и следващите въпроси, като този за специфичните механизми, които поддържат господстващата политическа култура, както и дали е възможно развитието на трайно преобладаваща гражданска политическа култура в България.

Съвременната българска политическа култура е смесица от наследени и новопридобити политически ценности, навици и практики. С традицията не можем да обясним всичко, макар в говоренето често да прибъгваме към оправдания с „500 години турско робство” или „45 години комунистическа диктатура”. Днес младите хора в България, които нямат никакъв личен опит с комунизма (още по-малко с „турското робство”), съставляват почти една трета от избирателите. Новите елементи на българската политическа култура са резултат от усвояване на собствен, днешен опит, все по-често европейски, произтичащ от членството ни в ЕС.

Ако се върна към поставения по-горе въпрос за това, какъв тип пре-

обладаваща политическа култура се установява в българското общество и дали това може да бъде гражданска култура, тогава би било интересно да се анализират онези черти на съвременната политическа култура в България, които са в противоречие с характеристиките на гражданската култура. Очертаването на тези характеристики има стойност, ако те бъдат подложени на критично осмисляне, включително на изясняване на поддържащите ги социални структури.

Оригиналните черти на българската политическа култура

Един от признатите авторитети в изследванията за „българския национален характер“ Иван Хаджийски посочва как се оформят и разпространяват основните елементи на онова, което разбираме като национална българска политическа култура. „Колективизъм — индивидуализъм — егоизъм: това са трите главни периода в досегашното ни нравствено развитие. Тези периоди са рожба на различни обществени епохи и имат за характерни носители различни обществени групи“, пише Иван Хаджийски в „Моралната философия на българина от новото време“.

Внимателният прочит на едно изследване на Румен Даскалов позволява идентифицирането на следните няколко важни особени характеристики на българското политическо общество след Освобождението до 1939 г., характеристики, които изглежда запазват значението си и след това, дори, вероятно, те могат да бъдат идентифицирани и днес.

- Егалитаризмът, най-общо свързан със селските корени на българското следоосвобожденско общество.
- Слабото гражданско общество, което се проявява в силната зависимост на партиите от властта и трудността им да оцеляват в опозиция.
- Политическият персонализъм, водещ до идентификация на партиите с техните лидери, до силна партийна фрагментация и къс политически живот на партиите.
- Политическото насилие, към което често се е прибегвало и което е оставило травматични следи в българската социална памет.
- Преобладаването на личния режим като разновидност на авторитаризма, при който основните решения в политиката винаги зависят от върховния лидер.

- Специалното отношение към Русия, независимо дали е приятелско или враждебно, което обаче е част от по-общата идеята за покровителя на България.

- Силната тежест на темата за националното обединение, проявяваща се като различни национални блянове (по Македония, по Беломорска Тракия) и като възвеличаване на лидерите, свързани с националната идея.

Честата употреба на политическото насилие също оказва трайно травмиращо въздействие върху българската политическа култура. Употребата на политическата власт за разправа с политическия противник или съперник, дори доскорошен съюзник, са често срещани в политическата история на България: преврати, политически репресии и убийства, политически съдебни процеси съпътстват българската политическа история. Това има няколко трайни последици върху политическата култура. На първо място това внушава политически конформизъм, приемането на силата на властта като непреодолима. На второ място политическото насилие създава травматични разделения в българското общество, между палачи и жертви, между виновни и невинни, разделения, съпътстващи драматичните периоди на българската история: 1887—1894, 1923—1925, 1941—1944, както особено това ще се прояви по времето на комунистическото управление. Тези исторически травми в колективната памет ще се окажат устойчиви и въпреки смяната на поколенията ще продължат да бъдат мотиви за поведението (за омразата или отхвърлянето, за стремежа към реванш и наказания). През 1990 г. се водеше между двете основни политически сили (БСП и СДС) яръстен дебат за това, чии жертви са били повече, чии „кости“ повече заслужават почитане. Травмите в колективната памет продължават да бъдат силен мобилизиращ инструмент и до ден днешен, макар със смяната на поколенията значението им да отслабва обективно.

Преобладаването на личния режим, независимо от конкретната форма на политически режим, е също една устойчива черта на българската политическа история, оказваща влияние върху политическата култура. Убеждението, че най-важните решения се взимат от политическия водач, че волята на гражданите няма особено значение, се превръща в устойчив стереотип в мисленето на масовия българин. Това поражда и скептичното отношение към такава демократична процедура, каквато

са изборите (изборите „се правят“, те не са поле на честно състезание, а действително форма на плебисцит, чийто резултат е предварително известен). Личният режим продължава и през XX век: цар Борис үүү вдъхновява два противоправителствени преврата (1923 и 1934), след 1935 г. той управлява чрез назначени от него правителства. След установяването на комунистическото управление институционалната система, въпреки официалната си реторика на колективно ръководство, се основава на личния режим на „първия партиен и държавен ръководител“, от чиято воля зависят важните решения. Практиката на личния режим стимулира политическия конформизъм, както и убеждението, че единственият начин да промениш нещо в политиката може да стане, ако се добереш до влияние върху самия център на властта. След 1989 г. практиката на личния режим е премахната, но в политическата култура остават трайни наслоявания, свързани с него: най-разпространеното убеждение е, че президентът или премиерът имат пълната власт и действително са в състояние, само по силата на волята си, да променят съществено нещо. Парадоксът е, че и днес, двадесет години след началото на прехода към демокрация, предпочитани за имената на улиците и площадите са именно тези фигури на авторитарни политически лидери в българската история.

Съвременната политическа култура пред изпитанието на Европа

Наследството на политическата култура в България се сблъсква с драматичния преход към демокрация. Няколко са основните елементи на голямата промяна в политическата култура. Преди всичко това е натрупаният опит от рухването на комунистическата система — за няколко поколения това събитие е невероятно и огромно по мащабите си, мнозина българи изживяват това сгромолясване като лична драма, независимо дали ги изпълва с възторг или със страх. Сред най-съществените страни на рухването на старата система е разклащането на държавните структури като цяло: българските граждани стават свидетели на една слаба държава, отхвърляна, неефикасна, немощна, неспособна да се наложи над организираната престъпност, над частните „групировки“. Това влиза в остър конфликт с утвърдената представа за вездесъщата и силна комунистическа държава, налагаща общозадължителен ред и

имаща силата да го гарантира. Тези поколения трябва да се адаптират към новата пазарна реалност — да търсят, избират, пресмятат (което до голяма степен им е било спестено преди).

Новите поколения, социализирали се след 1989 г. не правят такова сравнение: за тях нещата са такива, каквито са. Тези поколения са потопени в друга действителност, където богатството носи власт, силата е инструмент за постигане на личните цели, пазарът, а не държавата, е вездесъщ. Новите поколения са пазарно ориентирани, консуматорски настроени, ценят високоплатената работа. Това са и поколенията на интернет практиките, които започват все повече да навлизат в българското общество от средата на 90-те години. Интернет създава и други условия за общуване, информиране, взаимодействие, непознати на предишните поколения.

Всичко това променя и отношението към политиката. Радикалната промяна към демократична система политизира силно обществото, залогът е твърде голям и разделя мненията. Мнозина усвояват нови практики: на протест и обществен натиск, на лобиране и публично отстояване на собственото мнение, на убеждаване на другите, на остри спорове с опонентите. Усвояват се и практиките на политическия избор, на преди него — на ориентацията в политическото пространство, на търсенето и пресяването на информацията, на критичното четене на пресата. Независимо от различията в разбирането за политиката, всички споделят голямата национална политическа цел на България — присъединяването към ЕС. В някакъв смисъл до 2000—2001 г. политическият процес е изпълнен с различни каузи, дори и след това има поне една голяма кауза — присъединяването на България към ЕС. Но след 1 януари 2007 г. като че ли големите политически каузи изчезват от дебата, в програмно отношение различните партии започват удивително да си приличат, масовата публика не се чувства ентузиазизирана от политиката. Дори напротив, отношението към политиката става не просто резервирано, но дори враждебно, ако не е просто инструментално — като към вид печеливш бизнес. За тази масова нагласа на публиката съдейства и разпространението на пазарните ценности, убеждението, че всичко е стока, включително политическите програми. Едно от сравнително новите, но по-скоро масово разпространяващи се напоследък разбираня за политиката като за „политически пазар“, също стимулира такова отношение на публиката към

политическата дейност. Така българската политическа култура започва да усвоява нов опит, нови ценности, които видимо са в противоречие с предписвания демократичен републиканизъм, изискващ от гражданите активно отношение, съпричастие и участие в общото дело (*res publica*).

Все повече в съвременната българска политическа култура се разпространяват характеристики, противоположни на характеристиките на класическата гражданска култура, дефинирана от Алмонд и Върба. Дефинирането на тези нови характеристики на съвременната българска политическа култура е резултат от наблюдения на политически дебат и на поведението на гражданите през последните година-две. Ще започна с такава учудващо трайна черта на съвременната политическа култура в България, каквато е манихейството. Разбира се, не става дума за изповядване на религията на Мани от III в., а за същностно разбиране на света, на обществото и политиката като фундаментално разделени на добра и лоша половина. Това разбиране на политиката отхвърля основанията на всеки друг възглед (като лош) и оттам на другостта (защото често именно другият е и лошият). Такова разбиране за политиката можах да идентифицирам по времето на един дебат между политици в НБУ, на които беше зададен въпросът, дали могат да назоват едно-две положителни неща за политическия си съперник. Оказа се, че повечето политици не можах да формулират нищо положително за противниците си, очевидно квалифицирайки ги като врагове, за които не би трябвало да има място. Това разбиране за политиката довежда до крайност едно разбиране на Карл Шмит за политиката като разграничаване между приятели и врагове, когато се забрави, че конфликтността е в рамките на едно обществено цяло, чието запазване е условие за политиката изобщо.

Съвременната българска политическа култура е подчертано мащистка, основава се разпространената вяра в способността на една „силна ръка“ да накаже „лошите“ и да въздвори справедливост. Това върви заедно с горното — тезата за „възмездие“ като мотив на политическото действие се използва достатъчно често. А публиката често си представя ефикасната политика като „наказване на лошите“, отстраняването им, заменянето им с „добрите“. За тази цел политическият лидер най-често си го представяме като „силен мъж“, носител на „мъжественост“, решителност и воля, който не отстъпва, а следва твърдо разбиранията

си, който не се огъва и същевременно е добродетелен, честен, интелигентен и знаещ. Общественото мнение най-често осъжда у политиците липсата на „мъжество“, проявите на „женски качества“, определяни като отстъпчивост и склонност към компромиси. Популярността на излъчващи такава „мъжественост“ фигури в съвременната българска политика е много голяма и е съпътствана, ако не и подхранвана от някои елементи на масовата „чалга“ култура, в която ролите на активния, силния мъж и на очакващата, слаба жена, са подчертани.

Съществена черта на съвременната българска политическа култура е свръхстойностяването на политическата власт. Това е масовото убеждение, че властта дава неограничени възможности, че ако имаш власт, можеш да направиш всичко, както и че нищо не може да се направи, ако не си на власт. Това е честото оправдание на партиите в опозиция например. Но също така и резултат от отношението към властта като към плячка, която трябва да се вземе, може да се дели и да се използва. Огромната стойност, която се придава на политическата власт (разбрана най-вече като контрол над публичните институции), омаловажава самостоятелната гражданска инициатива, възможността да се постигат важни обществени цели извън институциите и дори без тях. Всъщност това е донякъде проява на един дълбоко възприет етатизъм, особено голямо доверие в държавата: дори когато всички я критикуват и смятат за „провалена“, винаги си представят, че именно тя трябва в крайна сметка да се погрижи да всичко. Дори когато при пиянска свада някой бъде убит или пиян шофьор прегази някого на пътя, общественото мнение вини държавата, че не се грижи за реда и сигурността, именно защото си представя, че тя е всесилна и вездесъща.

Политическата култура в съвременна България е белязана и от един комплекс за малоценност. Той се проявява като едно тревожно лутане между мании за национално величие („българите сме най-интелигентни“, „имаме най-добри млади математици“, „били сме най-могъщата държава на Балканите“, „наследници сме на най-древната европейска култура“ и т.н.) и непрекъснато самосъжаление, че сме най-зле от всички. Дори когато оценяваме собствените си проблеми, губим всякакво чувство за мярка: нашата корупция е непременно най-голямата, „България е страна от Третия свят“ и т.н.

Днешната политическа култура в България е белязана и от сил-

но разпространена гражданска безотговорност. Това е другото име на гражданско дезангажиране, често обратната страна на политическата безотговорност на елитите. Тази характеристика се проявява в систематичното искане на оставки — нещо, което в началото на прехода към демокрация има своите основания, защото тогавашните очаквания са за тотална смяна на стария елит. Днес обаче натискът на протестите продължава в същата логика: вместо да се иска институциите и държавните служители да вършат работата си и гражданското общество да осъществява непрекъснат натиск и контрол в тази насока, отново обичайно се искат оставки. Оставката може да се квалифицира като поемане на лична отговорност, но също така и като дезангажиране с проблема, заради който тя е поискана. Свързано с това е и честото довеждане на конкретни проблеми до неразрешими конфликти: конкретна катастрофа, причинена от безотговорността на шофьора, се развива в глобална критика за политиката на държавата в различни области. Разбира се, това не е специфично българска черта, но може да се каже, че такъв подход ни пречи в търсенето на конкретни решения на конкретните проблеми. Тази особеност обаче върви заедно с едно дълбоко недоверие към политиците, към желанието и способността им да решават общи проблеми. Публиката наблюдава безучастно случващото се и много често се радва на провалите на управлението, сякаш те не засягат всички.

Гражданската безотговорност върви заедно и с гражданския цинизъм. Наблюденията ми показват, че много често гражданите са склонни да практикуват онова, което намират укорително у политиците. Тук нагласите подхранват популисткото говорене, протипоставящо „народа“ на „управляващите“, независимо кой в момента е в управлението. Сякаш когато си част от „народа“, каквото и да кажеш, е оправдано, а когато попаднеш в управлението, ставаш „като тях“, т.е. корумпиран, лицемерен и егоист. Говоренето в публичното пространство за „управляващите“ като за някакво чуждо тяло, което не е част от нас, не е част от легитимния ни избор, предполага същевременно идеализирана представа за „народа“ като съставен изключително от добросъвестни, активни, отговорни и разумни индивиди. Такова разбиране позволява на почти всеки гражданин, когато говори с политик, да заема ролята на „говорител на народа“, без значение дали същият този народ не е съвкупност от индивиди с различни представи и разбираня за света и политиката.

Най-сетне съвременната българска политическа култура е белязана и от един дълбок общностен консерватизъм. Той има най-разнообразни проявления, но едно от най-съществените е нежеланието на голямата част от днешното българско общество да си представя България като модерна държава. Един скорошен пример за това е официалната церемония за отбелязването на 24 май — Денят на славянската писменост и култура: църковно траурно пеене в началото, последвано от траурен марш на военния оркестър при поднасянето на венците, нещо като традиционна панихида, а не радостен съвременен празник. България си я представяме най-вече със „старините“: тракийското злато, Аспарух, иконите, както и с традиционен поминък като розовото масло. Модерна България не присъства в нашите образи, XX век е несъществуващ.

Тези достатъчно разпространени, масови страни на съвременната българска политическа култура, са резултат и от историческото развитие, но все повече резултат от днешните взаимодействия в обществото между елитите, публиката и медиите. Господстващите черти на съвременната българска политическа култура са комфортни за публиката — тя вижда вината единствено в управляващите, без да приема, че те са представителни за днешната публика. Именно затова общественото мнение се нуждае също от възпитание в граждански дух. От своя страна политиците се надпреварват в ефектно радикално говорене, защото това е условието да бъдат чути от публиката. Дисквалифицирането на противника със „смазващ“ дискурс“ е едновременно и игра с низките страсти на публиката. Така все повече политическият дебат се измества от шоуто, а политиците все повече предпочитат като място на изява шоупрограмите. Медиите имат много често подобно поведение — те играят ролята на „четвърта власт“, но не метафорично, като посредници на общественото мнение, а действително, като корпоративни участници в политическия процес, които застъпват своите собствени разбирания. При това често става дума за разбиранията на рекламодателите, а не толкова на самите журналисти. В такава ситуация публиката е като на спектакъл, който не я засяга: днес е склонна бурно да акламира онези, които след четири години обикновено ще заклеимява.

Гражданската култура днес си остава сравнително маргинална, споделяна в по-образованите среди, както и като парадоксално проявление на една наследена от времето на комунизма страст към граждан-

ска активност на всяка цена. Студентските политически мобилизации от 2009 г., както и екологичните протести, представляват една нова проява на такава гражданска култура, стига да успеят да запазят автономията си и да не бъдат бързо инструментализирани от отделни политически партии, които до голяма степен днес действат като корпоративни частни субекти.

ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПАРТИИ ВЪВ ФУНКЦИОНИРАНЕТО НА ДЕМОКРАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ

На 27 март 2009 г. беше проведена кръгла маса, организирана от Българската асоциация по политически науки и Департамента по политически науки на Нов български университет. Дискутантите бяха проф. Георги Карасимеонов (Софийски университет „Св. Климент Охридски“), проф. Петър-Емил Митев (Институт „Иван Хаджийски“), доц. Анна Кръстева (НБУ) и доц. Антоний Тодоров (НБУ). Водещ на дискусиата беше доц. Антоний Гълъбов (НБУ)

Антоний Гълъбов

Темата на днешната кръгла маса е „Политическите партии във функционирането на демокрацията“. Ще дам веднага думата на първия ни участник проф. Георги Карасимеонов, като си запазя правото за някакви допълнителни бележки по темата, тъй като имам сериозни притеснения по отношение на качеството на демокрацията в България. Но нека не започваме с този методологически скептицизъм. Позволете ми да дам думата на

Георги Карасимеонов

Аз ще се придържам към предложената от мене тема, а именно „Вътрешнопартийната демокрация и демократичният процес“. Една тема, която е много важна в практически план, но за съжаление в теоретически план е твърде малко анализирана и изследвана от учените не само в България, но и извън нея. Ще се спра накратко върху някои принципни въпроси относно връзката между вътрешнопартийна демокрация и демократичния процес.

Изучаването на вътрешнопартийната демокрация се радва на твърде малко внимание в иначе богатата литература за политическите партии. Вниманието на авторите се концентрира върху организационните аспекти в партийното изграждане и развитие, но тези свързани с демократичността в партийната дейност и структурите почти не се засягат. Вероятно сте запознати с класическия труд на Р. Михелс, който се занимава частично с темата за вътрешнопартийната демокрация и отговорността на лидерите и очертава неизбежните тенденции към олигархия,

което го кара да се съмнява в жизнеспособността на самата демокрация. Повечето автори след Михелс не следват неговата логика, която свързва вътрешнопартийната демокрация с функционирането на демократичния ред и повече се занимава с организационните трансформации на партиите, които водят до промени в техните връзки с електората.

М. Дюверже също има произведения върху партиите, той е класик в изследването на политическите идеологии в новото време. Други изследователи се занимават с политическите партии на социална основа, с тяхната професионализация и бюрократизация, връзката им с държавата и т.н. Реално почти не съществува сравнителен анализ на функционирането на вътрешни правила, на съдържание и уставите на партиите от гледна точка на демократичната теория. Това се потвърждава също така от една от най-известните изследователки, Ван Бизен, която неотдавна изрази също мнение. Тя писа, че начинът, по който партиите се организират вътрешно, взаимодействат с външната среда и какви функции изпълняват, е почти недокосвана територия на либерално, демократичната теория. Този дефицит в научните изследвания доведе до подценяването на един друг принципен въпрос: взаимовръзката между нивото на вътрешнопартийната демокрация и състоянието на демокрацията в политическата система на една държава.

Много автори подценяват темата, тъй като за много от тях основният проблем в ранните демокрация е свързан с представителната функция на партиите, с техните електорални функции и ролята им като посредници между гражданското общество и държавните институции. Според привържениците на елитиските и плуралистичните теории същността на демокрациите и демократичната политическа отговорност се гради върху ефективното политическо състезание повече, отколкото върху вътрешната партийна демокрация и участие. За много автори партиите или се приемат като аморфни тела, или в най-добрият случай като състоящи се от лидери и техните поддръжници.

Парадоксално е като факт, че не учените, които се занимават с процесите на партиите в либералната демокрация, а тези, занимаващи се с изследването на тоталитаризма и авторитарните режими, аргументират тезата, че политическите партии, основани на авторитарни принципи, стават основни политически инструменти, които нарушават демокрацията и установяват тоталитарни режими. Тези партии изиграха първосте-

пенна роля в установяването на политически монопол, който елиминира демокрацията и упражнява политически репресии срещу опонентите. С други думи, семената на тоталитарните режими са посетени от недемократични и авторитарни партии. Крайните примери за тоталитарни режими не са единственото потвърждение на връзката между липсата на демокрация вътре в дадена партия и липса на демокрация вън в политическата система като цяло. Днес има редица негативни феномени в развитите демокрации и в частност в България, като увеличаване недоверието в партиите, неучастието в изборите. Тези феномени се дължат според мен на слаба и неограничена вътрешна демократичност до голяма степен, тъй като ограниченията на вътрешнопартийната демокрация води до автократия, корупция, клиентелизъм, намаляваща членска маса и засилване на популистките партии за сметка на демократичните.

Не е случайно, че през 1967 г. парламентът на Федерална република Германия прие специален закон за политическите партии, който отразява опита на постнацизма. Това е най-разгърнатият и значим закон за политически партии, приет в развита демокрация и именно в Германия. Той отчита редица исторически аспекти, свързани с нацисткия режим. Именно в този закон се поставят минимални изисквания, за да се подсигури демократичният процес от долу на горе. Законът не позволява регистрацията на авторитарно структурирани партии. Някои днешни български партии нямаше да бъдат регистрирани по такъв закон. Причина за това е подозрението, че такива партии ще наложат недемократични принципи и в сферата на държавата. Вътрешният ред в една партия отговаря основно на демократични принципи само когато могат да бъдат изразени в самата партия подкрепящи и отхвърлящи този ред политически мнения. Когато съм участвал в дискусии за нашите закони, винаги съм бил привърженик да се приеме такъв разгърнат вариант на закона, който също така да има изисквания за вътрешната партийна демокрация.

В този ред на мисли изникват няколко въпроса. Могат ли политическите партии да изпълняват своята роля и функция, ако тяхната вътрешна структура е недемократична? Може ли една партия да се управлява отвътре недемократично и впоследствие да управлява демократично, когато ѝ се наложи да формира правителство или да участва в него? Аз лично се съмнявам и българският опит потвърждава многократно това.

Именно когато една партия е вътрешно недемократична, когато уставите ѝ изразяват недемократични тенденции и интереси, тази партия и нейните лидери като управляващи ще проявяват същите тенденции, когато са на власт. На изборите в България има точно такива партии, които са с доста лимитирана вътрешнопартийна демокрация. Връзката на демокрациите в отделните държави и демокрацията в партиите не са откъснати един от друг проблеми, а по скоро проблеми, които взаимно се допълват.

Защо вътрешнопартийната демокрация е важна както за самите партии, така и за самата демокрация? Ето някои хипотези, които биха могли да потвърдят твърдението за една взаимна зависимост между вътрешнопартийната демокрация и либералната демокрация в политическата система. Колкото по-развита е вътрешнопартийната демокрация, толкова повече се заздравяват връзките между партийните структури и електорати. Увеличава се доверието на населението в действията на политическите партии и тяхната представителна функция. Създават се по-стабилни връзки между партиите и техните представители в парламента и другите институции. Увеличава се прозрачността на политическия процес и доверието в неговите резултати. Легитимира се по-отчетливо и отговорно партийно лидерство. Заздравява се демократичната политическа култура в партийните елити и членската маса. Една развита вътрешнопартийна демокрация ограничава клиентелистките процеси, корупцията и патронажа в дадена партия. Ограничава ефектите от възникването на партокрация и партийна бюрокрация в партийните дейности и от олигархична сентенция в демократична система.

Вътрешнопартийната демокрация е един от факторите, които предполагат, че политическите партии ще се превърнат в лаборатории за формиране на демократи и на демократични практики. Партиите могат да станат важен инструмент за износ на демокрация към други важни институции като парламентите, централни и местни власти. Когато хората приемат партиите като демократични, тогава демокрацията е по-стабилна. Недемократичните партии пораждаят недемократични практики във властовата система. Ако в развитите демокрации се борят с вторични демократични дефицити във функционирането на партиите, то консолидиращите се демокрации, каквато е нашата, трябва да решават някои основни проблеми в политическата култура и практика, които

се отразяват и във вътрешния живот на политическите партии.

Антоний Гълъбов

Много от новите партии се оказаха организационни копия на тази партия, на която са се противопоставили, така че това има пряка връзка и с качеството на демокрацията, с принципите на политическото представителство. Позволете ми сега да дам думата на проф. Петър-Емил Митев.

Петър-Емил Митев

Ще се спра върху темата „Политически партии и кризата на политическото представителство”. Преди всичко няколкото думи за настоящата ситуация. От 1989 г. досега беше изминат немалък път на формиране и трансформиране на политическите партии у нас. В крайна сметка основните от тях стигнаха до европейските политически семейства. Същевременно наблюдаваме криза в политическия модел, която се проявява в две насоки: като криза на идентичността и като криза на електоралното доверие. Най-малко засегната от кризата е Атака, която е антисистемна организация. Относително незасегнати от кризата на доверие засега са ГЕРБ, чиято идентичност тепърва ще бъде проверявана от практиката. Най-малко криза на идентичност мисля, че можем да видим в НДСВ и едновременно с това най-голяма криза на доверието. Най-малка криза на доверието има ДПС и едновременно с това най-голяма криза на идентичност.

В тези условия, в които се намираме сега, виждаме как се удвоява политическата скала. От една страна, противостоят БСП и ГЕРБ, а от друга страна, ДПС и Атака. Проблематизиран е центърът в условия, в които е особено необходим. Това признание получаваме от хора, от които не сме свикнали да получаваме точно такива признания. В едно скорошно интервю г-н И. Костов каза, че е особено важно националното съгласие в условията на криза. В крайна сметка центърът е и пространство на повишена коалиционност, на готовност за такова съгласие. На какво се дължи това, което наблюдаваме сега и което в крайна сметка внася толкова много въпросителни за сценария на политическия процес, който ще започне след новите избори през юни-юли 2009?

Още в началото на десетилетието се роди тезата за разпад на политическото пространство и той често беше обясняван с някакъв заговор, с намесата на бившата Държавна сигурност. Първото нещо от гледна

точка на методологията, което трябва да направим, е да се освободим от възможна провинциалност, т.е. да видим нещата в контекста на общите тенденции, за да не приписваме на специфични български условия самите тенденции, а да видим в какво се състои особената форма. В съвременния политически свят има очевидни общи тенденции. Можем условно да ги наречем мега тенденции, например деполитизацията. Тя се вижда особено ясно от факта, че младите поколения са с по-малки политически интереси от възрастните. Това, което често смятаме, че е специфично българска черта, не е така. Дистанцията между интереса към спорта и към изборите е увеличена във всички страни. Има тенденция към политически центризъм, което означава повишена коалиционност, която наблюдаваме включително при създаването на коалиции между партии, които са били в противоположни полюси.

Българският преход беше точно в обратната насока. Системната промяна съдържаше опасната тенденция към повишена политизация, включването на огромни маси от хора, които дотогава са били конформисти или пасивно са се отнасяли към политическите събития, рязка в началото мощна поляризация на политическия живот, стремеж към монопол вместо към коалиционност на една или друга партия. Това са общите условия на прехода, които се променят след края му, след признаването, че функционират пазарната икономика и демократичните институции. Тези условия са общи. Какво отличава България от страните в Централна Европа, каквито са Унгария или Чехия? Това, което наблюдаваме в Източна Европа след началото на прехода е, че се създава мощен антикомунистически фронт, който взема властта и който след това се разпада на политически партии. Отваря се ветрилото на многопартийна система. Разпада се и самата бивша комунистическа партия. Това е единият вариант и той е по-разпространеният. У нас не става нито едното, нито другото. И у нас се създава силен антикомунистически фронт, който обаче не достига до властта в самото начало и даже започва да се разпада, преди да е стигнал до властта. От друга страна, комунистическата партия също не се разпада така, както става в Унгария или в Чехия. Какво се получава в такъв случай? По-късно този антикомунистически фронт се трансформира в политическа партия, при което така наречените присъдружни партии се вливат в една или друга степен в самата партия. Т.е. ако с началото в Съюз на демократичните

сили се намират и социалдемократи, и християндемократически център, и открито десница, в определен етап те се сливат в едно, като остава неясен въпросът до каква степен обединената идеология на християндемократията е действително приета от всички еднакво. Аналогично се случва и в лявото пространство, в което съществуват и „стагнисти и „реформисти социалдемократи“.

Извън рамките на Източна Европа, в условията на преход се появява един специфичен модел, който най-ясно и класически е изразен в Мексико, в лицето на т.нар. Институционално-революционна партия. Партия, която държи изключително дълго време властта в Мексико, но партиите от този вид се отличават и с характерни черти като лимитирана авторитарност, клиентелизъм, етатизъм, определена доза популизъм, идеологическа манипулация най-често на националистическа основа. Партия от този тип, партия на властта, можем да видим как се създава в някои от източноевропейските страни. За разлика от Централна Европа ето такава партия управлява сега в Русия. Такава партия е била и тази на Ататюрк в Турция.

В България, в хода на прехода през 90-те години ние виждаме как БСП тръгва по пътя на партия от този тип по времето на Жан Виденов. За щастие този процес беше прекъснат тогава с катастрофата, която претърпя лявото правителство. След това второ действие в тази насока видяхме в лицето на „синьото“ управление след 1997 г. И в единия, и в другия случай можеше да се стигне до трайно полуавторитарно управление, ако не беше европейският контекст, който беше влязъл в страната. Ако сега се върнем към кризата в ляво и дясно може да видим последиците от този процес, който протече през 90-те години и при който всъщност основната особеност е това, че е дебалансирано взаимоотношението между дейност и власт. Разбира се, за да осъществи своите политически цели и функции, една политическа партия трябва да вземе властта. Освен това властта може да бъде самоцел, може да бъде източник на обогатяване на партийното ръководство или свързани с партията структури. Това са две доста различни неща. Дебалансирането на управленческата дейност е точно характерно за формации от типа на тази, която споменах. Такъв тип партия е и ВМРО-ДПМНЕ в съседна Македония, която формално се води за дясна, но фактически в много отношения използва известните ни от историята за болшевизма начини за действие и подчер-

тано популистски похвати.

Кризата в дясно започна в началото на новото хилядолетие с това, че партията на властта, каквато всъщност се формираше тогава, остана без власт. Кризата в ляво, която не е така видима, се дължи на това, че властта прикрива тази деформация, заложена още през 90-те години. У нас се стигна не до срив, а просто до трансформация, която постави под съмнение отделни политически формации, но заедно с това и предизвиква съществени тежки проблеми в развитието на демократическия модел.

Положителна перспектива може да се намери в някои баланси: между негативизъм и конструктивност (отрицанието става платформа и силен лозунг, което в днешните условия не може да бъде основа за движение напред); между субектност и проблемност (свеждането на проблемите до субектите, които са свързани с решаването на тези проблеми също е едно наследство от прехода, при който съществуваше въпросът за генералната смяна на системата на властта). В центъра на тези баланси трябва да бъде отношението между власт и дейност. Това в известен смисъл означава рестартиране на основните политически сили в нашата страна. Благодаря.

Антоний Гълъбов

Много благодаря. Преди да дам думата на доц. Анна Кръстева, ще изтъкна ролята на правото в политическия процес. Част от специалистите в България смятат, че тя е единствената страна, която реши да прави прехода си чрез нова конституция, при това след едни доста компромисни избори, които тогавашната опозиция прие. Така през 2001 г. властта беше спечелена от несъществуваща юридически партия (тя беше регистрирана през 2002 г.) Правото ни дава и една друга гледна точка и към представителството и към качеството на демокрацията в България.

Анна Кръстева

Ще вляза в темата за политическите партии през три оси — етническото, националното и европейското — и два ефекта. Ще нарека първия „Ефекта „Под игото“. В „Голямото четене“ гледахме как блестящи интелектуалци с ерудиция, въображение, оригиналност, хъс разширяват хоризонтите на четенето. Българите избраха „Под игото“ и „Време разделно“. Политическият еквивалент изглежда така: мобилизират се впе-

чатляващи политически усилия, чужди фондации, емблематични политици, водещи експерти се отдават на виртуозната игра на политическото инженерство. В същото време гласоподавателите се преориентират от НДСВ към недотам „изисканите“ РЗС и Атака. Вторият ефект е ефектът на ескимоса. На него ще се спра след малко.

Първата ос е етническото. Бих открила две противоположни тенденции: свръхетницизиране на политическото и анихилиране на етническото.

Свръхетницизирането на политическото се проявява във въпроси като има ли ислямски фундаментализъм. Въпросите ни обграждат от всякъде: шалварите в Рибново се превърнаха в обект не на антропологически, а на политически интерес. Типичен вид перформативни дискурси, които — като всяко перформативно слово — правят няколко неща. Първо, религиозното в голяма степен измества или изпълва етническото. Религиозното става етническо. Второ, още по-съществено, това слово създава етнически групи. В случая — помаците, като ги разграничава от българското мнозинство: първо, по културен признак, наблюдайки на особености в тяхната традиция, и второ, много по съществено — политически. Помаците станаха обект на нападки на политици от мнозинството. Класическите партии останаха равнодушни. В тази ситуация единствен политически приют остава ДПС.

Поставянето на религиозно в сърцевината на етническото и непоносимостта към религиозното доста напомнят едни предишни времена. При комунизма, дори в позитивните периоди, когато имаше политика на приобщаване, на интеграция на малцинствата, последната вървеше по линия на етническото, а никога на религиозното. Винаги имаше една дистанция, отхвърляне на религиозното. В този смисъл нетърпимостта към религиозното на късния посткомунизъм напомня ранния комунизъм.

Втори елемент от тази тенденция е анти-ДПС говоренето, което изпълни цялата политическа сцена — Иван Костов: „Доган е проклятието на България“; Б. Борисов: „Имам мисията да изкарам Доган и ДПС извън властта“; „Атака“ — „ДПС навсякъде извън нас“.

В същото време наблюдаваме една противоположна тенденция, която бих определила като анихилиране на етническото. Една малцинствена партия може да бъде либерална, консервативна, социалдемокра-

тическа и т.н. ДПС си избра да бъде не малцинствена и либерална партия, а либерална вместо малцинствена. Един пример от същата зала, в която тече нашият дебат. Миналата година проведохме международна конференция за „Политическото представяне на малцинствата”, на която поканихме и интелектуалци, близки до ДПС. Те казаха, че темата е много любопитна и интересна, но далеч от техните приоритети: „Ние сме съсредоточени сега върху либерални дейности и ценности”. Защо този избор? Нямам готови отговори. Това, което ще се опитам да направя, следвайки проф. Карасимеонов в неговата положителна оценка на сравнителния метод, е да го приложа към близки общества, към сходни феномени, които най-добре позволяват да се открият значимите различия. За това съвсем накратко в този по принцип кратък анализ ще направя сравнение между ДПС у нас и Демократичния съюз на унгарците в Румъния.

Ситуацията е сходна, но някои различия между двете партии са съществени.

И двете партии са създадени в самото начало на демократичния преход.

Организационната им структура е различна: ДПС се основава на силен вертикален принцип, структурирана е категорично около Ахмед Доган. Демократичният съюз е организация-чадър, много по-отворена, множествена. Електоралната подкрепа за ДПС е нарастваща, с впечатляващите 34 мандата през 2005 г. от 15 през 1990 г. Демократичният съюз на унгарците има стабилна електорална подкрепа с тенденция за лек спад: от 40 депутати през 1990 г. до 32 през 2004 г.

Отношенията с другите малцинства представляват една от най-впечатляващите разлики. ДПС е отворено както към други малцинства — ромско и помашко, така и към мнозинството (и по отношение на парламентарната група, и на електората). Демократичният съюз на унгарците не работи нито с ромското малцинство, нито с което и да е от по-малките малцинства — немци, украинци, липованци, татари, турци.

По отношение на връзката или отношенията с мнозинството изследователите подчертават високото самочувствие на унгарците, които се възприемат като наследници на Австро-унгарската империя, като носители на една висока цивилизованост. Оставям тук да направите сравнение с ДПС.

Отношението с държавата-майка също е различно. Чужди изследователите казват, че връзката на ДСУР с Будапеща е по-пряка, по-категорична отколкото връзката на ДПС с Анкара.

И двете партии са трайно в законодателната власт още от началото на промените. За разлика от Македония, където малцинствени партии рано се включват в изпълнителната власт, в Румъния това става през 1996 г., а в България през 2001 г.

Европейските партньори също са различни — Европейската народна партия в румънския случай, АДЛЕ за ДПС. Европейските партньори са функция на политическата идентификация: консерватизъм за Демократичния съюз на унгарците, либерализъм за ДПС. Демократичният съюз на унгарците поддържа идеята за по-малко държава в два различни, но еднакво важни смисъла — икономически (настояват за повече приватизация) и етно-културен, защото за тях държавата е синоним на асимилационна политика, а те наблягат на обратното — на развитието на общността. Либерализмът би трябвало да постави ДПС в сходна позиция за доста по-малка държава, но бих казала, че те са не толкова против държавата, колкото в държавата, а именно в държавата като власт — местна и централна.

Най-съществените различия между Демократичния съюз на унгарците и ДПС са по отношение на исканията. ДСУР ясно се определя като представител на една конкретно очертана хомогенна общност. Исканията им са пряко свързани със защита и отстояване на тези интереси. Първо, културни — унгарски език от детската градина до университета. Второ, политически искания. Демократичният съюз на унгарците защитава идеята за колективни права, идеята за културна автономия. Трансилванизмът е ядрото на тези политики — призови за оставане в родната Трансилвания, за по-по-силна регионализация, желание за федерализация.

Тези искания са свързани с политическата игра. Колкото партията е по-близо или вътре във властта, толкова повече исканията за автономност отслабват, а когато е в опозиция, се засилват.

В българския случай няма искания за турски университет, няма искания за автономия, има силно подчертаване на либералния дискурс на равнище декларирана, афиширана идентичност. Младежкото ДПС е тази партийна структура, която говори единствено с либерален дискурс.

Именно това „деетницизиране” и „либерализиране” на младежката организация ясно показва стратегията на партията за трансформиране от етническа в либерална партия.

Виждаме два доста чисти образци на две противоположни политически доктрини: от една страна, политика на идентичност — ДСУР, и от друга, политика на идеи — ДПС.

Има един вид политика, която сближава двете партии — изключителна грижа за младите. По един и същи или по сходни начини прокарват политика с множество стипендии за унгарски, респективно, турски университети, предоставят мощни канали за социално издигане на младите кадри.

Завършвам това сравнение, за да се върна към самоидентификацията на ДПС. Виждаме, че за разлика от Демократичния съюз на унгарците в Румъния, който високо, гордо и ясно заявява, че е малцинствена партия, ДПС подчертава своя характер на либерална партия. Наричам го „ефект на ескимоса” по подобие на тези български граждани, които при преброяване заявяват, че са ескимоси. Както отделният индивид в една демократична държава, така и един политически субект, и една общност имат правото да се самоидентифицират. Другите общности, граждани, държавата също имат свободата да идентифицират останалите. Както много българи се усмихват на ескимоската идентификация, така много политици и граждански актьори у нас не приемат либералния, а малцинствения характер на ДПС.

Сравнението на ДПС с ДСУР ясно откроява уникалността и спецификата на проекта на ДПС за заличаване на етничността. Един позитивен в дългосрочен план проект. Защо се получава този негативен резултат, на който наблегна проф. Петър-Емил Митев? Отговорите са много. Бих казала, че твърде съсредоточено в стратегията в дългосрочния план, ДПС изпусна тактиката. Публичният образ на елита на ДПС днес се свързва с корупция, клиентелизъм, арогантност. Парадоксално, в този образ няма никакъв етнически елемент, корупцията няма нито политически цвят, нито културен привкус. Елитът на ДПС успя да деетницизира публичния образ на партията, но за сметка на един негативен имидж.

Втората ос на анализа е националното. Ако се опитам да синтезирам и сравня предишното и настоящото десетилетие, бих казала, че

през 90-те години националното беше дадено на out sourcing. Този out sourcing на националното се осъществяваше и от двете големи политически сили - БСП и СДС. И двете прилагаха сходна тактика. СДС от време на време си сътрудничеса с ВМРО, за да екстернализира този дискурс. БСП използваше за същата цел националистическата Обединена партия на труда. За самите себе си запазиха по-умереното говорене. Тази обща стратегия не трябва да ни кара да забравим, че те тръгнаха от противоположен старт, за да стигнат до сходен финал. БСП тръгна от крайния национализъм на БКП, за да еволюира до един умерен национализъм. СДС тръгна от един почти национален nihilизъм, докато достигна до един умерен национализъм или патриотизъм. На този финал вече ги чакаше Ахмед Доган, който първи изрази тази идея с декларацията „Аз съм един умерен националист“.

Новото десетилетие, в което се намираме, преобърна ситуацията: на out sourcing е партийното, а централно стана националното, достатъчно е да погледнем посланията на ДСБ, Гергьовден, „Атака“, ГЕРБ.

С какво се изпълва националното? Беше казано, че новото правило е недоверието между елити и граждани и в двете посоки. Елитите подценяват гражданите. Гражданите фундаментално не вярват на елитите. Така че нито от горе, нито от долу може да се формулира общата цел на гражданска общност от отговорни елити и активни граждани. Като това не може да стане, с какво го изпълваме това национално? Бих казала с едно доста аморфно народностно от типа „Изберете българското“. Принцип, който има по-ясни отрицателни определения като не-коруптиране, не-елит, не-фундаментализъм. Опитите за позитивни определения като например „държавата — защитник на православието“ докарват още по-отрицателни последствия.

„Може ли партиите да преодолеят партийното говорене в името на кризата?“, „Има само един начин за излизане от кризата и той е, че е най-важно онзи, който ще ни спасява, да е симпатичен.“ Заобиколени сме от тези дискурси, които медиите бълват. Те не се произвеждат вътре в партиите, но партиите ги приемат, което илюстрира това анихилиране на партийното.

Избирателите вече не са представлявани, а съблазнявани. Афектираният гражданин замества ангажирания гражданин, преживяването на политическото е изместено от преживяването вместо политическото.

Управляващите и гражданите сключват нов емоционален договор.

Теорията за рационалния избор вече не работи, ще прибегнем до теорията на празните символи. Симеон не говореше нищо. Б. Борисов говори всичко. Царственото мълчание и всекидневното слово са, по терминологията на автора на тази теория Ернесто Лаклау, едни празни означаващи, които са достатъчно привлекателни, за да те привлечат, да те съблазнят да се идентифицираш с тях, и достатъчно неясно структурирани, за да може всеки да ги запълни с каквото сам пожелае.

„Няма доктрина“, „няма програма“ — това са най-честите критики към някои политически партии. Това не е пропуск или случайност. Ясните програми ясно отговарят или не на определени интереси. А силата на празните символи е, че са достатъчно обтекаеми, за да противоречат на интереси, а могат да бъдат достатъчно симпатични, за да те привлечат да им се довериш. Борисов е all inclusive. Той може да бъде и гневен и благ, и сърдит, и сговорчив, непримирим в опозиция, амбициозен на власт.

Много накратко за третата ос — европеизъм. Виждаме разминаване между проевропейски граждани и неконсистентно не рядко не-европейско говорене на елитите. Ясно е какво Европа не е („не е Турция“, „не е Русия“), но не и какво Европа е. На първите европейски избори през 2007 г. Европа беше артикулирана почти единствено като европейски фондове. Лайтмотив на БСП беше „лошата“ Европейска комисия с „двойните“ стандарти. Призивите на Георги Първанов за отваряне на III-IV реактор също имаха привкус на неспазване на европейски ангажменти. Това не-европейско говорене се върна като бумеранг: семплисткото разбиране за европейските фондове като единствен назован референт на европейската ни интеграция влезе в противоречие с пълната невъзможност за тяхното усвояване.

Същественото е, че нишата на евроспектицизма е доста населена — Атака, ДСБ, РЗС. По-рехаво е заселването на еврооптимизма. Най-яркият негов говорител — НДСВ — изпадна от националната политическа сцена. Притеснително е, че несръчното боравене с европейската карта подкопава представителството на еврооптимизма. Европейското не се предлага от политическия дискурс като алтернатива нито на етническото, нито на популисткото.

Антоний Гълъбов

За пореден път в навечерието на европейски избори виждате, че няма по-интересен от европейския политически дебат в България. Очевидно е, че недоверието в политическата система е огромно. Сегашното управляващо правителство повече от 8 месеца събира под 10% доверие. Това е абсолютен рекорд. В такъв момент е ясно, че легитимността на българските институции е под въпрос. Давам думата на последния ни модератор, доц. Антоний Тодоров.

Антоний Тодоров

Аз си избрах един ракурс в общата тема за политическите партии и функционирането на демокрацията, но искам да ви покажа няколко числа. Ще се опитам да ви покажа, че нещата са много по-дълбоки от простото доверие към правителството. Доверието към политиците и правителството е като настроението на хората. Днес питате и получавате един отговор, другата седмица питате и получавате други отговори, защото ние сме човешки същества, виждаме света субективно и се поддаваме на нашите настроения и нито един социолог със сериозното си изражение не може да накара тези, които пита, да му отговорят сериозно. Между другото Живко Георгиев в един разговор наскоро каза, че напоследък е все по-проблематично да вярваме на социологическите анкети не защото „социолозите лъжат” (това е разпространена теза), а защото тези, които социолозите питат, си играят с въпросите и отговарят така, както им хрумне. Питаш ме за кого ще гласувам, ще ти дам някакъв отговор. Дали ще го направя искрено, е съвсем друг въпрос.

През 2000 година американският политолог Робърт Патнъм развива понятието социален капитал, за да обясни начина, по който функционират демокрациите и особено стабилизирани демокрации. Накратко тезата му се състои в това, че съществуването на богата мрежа от неформални както отношения, така и практики на гражданско участие създава системата на по-ефикасни демократични институции. Ако свържем това с казаното и от проф. Петър-Емил Митев, от проф. Георги Карасимеонов и от доц. Анна Кръстева със състоянието на определени сектори или насоки на партиите в България, то очевидно българското общество притежава малък социален капитал. Разбира се, можем да кажем, че 50-те години комунизъм разрушиха социалния капитал. Тук Антоний Гълъбов каза, че партиите често се опитват да играят и да на-

подобяват БКП, само че аз няма да се съглася с него. Комунистическият гражданин участваше в твърде много организации. След 1990 г. изведнъж се нароиха много партии, много хора се ангажираха с тях. Човек би си казал, че се е изградил нов стадий на този социален капитал. Само че той сякаш не успя да надскочи онзи капитал, който имаше по времето на комунизма. Ако имаше противопоставяне на комунизма, новите партии се изградиха не като комунистическата партия, а като предкомунистическите политически партии, сред които, ако седнем да изброим няколко, ще се сетим за „стамболовистите“, „драгиевистите“, „цанковистите“ и др. подобни, но малцина от вас ще произнесат „Прогресивно либералната партия“ или „Националлиберална партия“. Малцина ще се сетят за партийните етикети. Тази персонализация на партиите бележи българската политическа култура и в някои случаи посткомунизмът не успя кой знае колко да я надскочи.

Нека Ви покажа няколко числа за представителността на партиите в България, или по-скоро за представителността на парламентарните партии след 1990 г. Парламентарните партии общо получават на парламентарните избори съответно 85,3% през 1990 г., 61,3% през 1991; 62,8% през 1994; 57,6% през 1997; 57,0% през 2001 и 45,0% през 2005 г. от гласовете на всички избиратели. За правителствените партии числата са следните: 41,3% през 1990, 28,1 за 1991, 32,4 за 1994, 32,6 за 1997, 33,5% за 2001 и 34,6% за 2005 г. Опозиционните партии в парламента събират съответно 44,0% през 1990, 33,2% през 1991, 30,4% през 1994, 25,0% през 1997, 23,6% през 2001 и 10,5% през 2005 г.

На всичките парламентарни избори от 1990 до 2005 г. парламентарните партиите като цяло намаляват своето политическо представителство. От над 80% през 1990, на малко повече от 60% през 1991—1994, на по-малко от 60% през 1997—2001 и на по-малко от 50% през 2005 г. Парадоксът е, че партиите от правителствените мнозинства от 1991 до 2005 г. се стабилизират около 30% от всички гласове, като дори отбелязват леко показване. Напротив, партиите от парламентарната опозиция видимо намаляват представителността си, измерена като дял от гласовете на всички избиратели. Очевидно има някакъв проблем на политическото представителство, парламентарните партии не са достатъчно способни да представят цялото общество.

Нещата са още по-проблематични на местните избори през 1995,

1999, 2003, 2007 г. Много по-малко са представени парламентарните партии на тези избори. Сякаш на местните избори няма национален парламент. Парламентарните партии общо получават на местните избори през 1995 — 53,5%, през 1999 — 34,3%, 2003 — 24,53% и през 2007 — 25,4%.

Нека видим трите основни партии на прехода: СДС, БСП и ДПС според броя на гласовете, получен на парламентарните и на местните избори (президентските имат по-особен характер). Трите партии получават общо над 3 млн. гласа до 1999, спадат на около 2 млн. през 1999—2001 и на по-малко от 2 млн. след това, като се има предвид, че избирателното тяло по официални данни и около 6,8 млн., а по неофициални — 6,0-6,4 млн. От 1999 насам нито БСП, нито СДС успява да събере над 1 млн. гласа на национални избори (изключение е 2005, когато БСП получи малко над 1,1 млн.). Днес се очертава ситуация, в която повечето партии вече не могат да надскочат кой знае колко много тези 500 000 гласа.

Членството в политическите партии също мобилизира все по-малко малко граждани — числото към 2009 г. е 6,9% партийни членове от всички избиратели (БСП, ДПС, ЛИДЕР, РЗС, НДСВ, ДСБ, ГЕРБ, ВМРО, СДС и „Атака“).

В партии, които са по-силно структурирани, като БСП и ДПС партийните членове са ядро на подкрепата. При БСП през 2005 г. партийните членове съставляват почти 17% от избирателите, а при ДПС — почти 20%. Където има по-многобройни организации, там има и по-голяма подкрепа. Флуидни партии като „Атака“ с предимно идеологически привърженици могат да имат по-широк кръг от избиратели, превишаващи броя на партийните членове (за „Атака“ само 2—3% от избирателите са и партийни членове). Последното се отнася за повечето от политическите партии в България. Дали това не е феномен на „изгубената кауза“? Партиите дотолкова вече отказват да представят различията си като различия на каузи, че избирателите не ги различават по друг начин освен естетически.

Антоний Гълъбов:

Благодаря на всички дискусанти. Абсолютно задължен съм да кажа нещо, тъй като съм представител на социолозите. Тежният проблем е в недоверието и в това, че все по-интересно става за какво лъжат запитаните. Това е професионален проблем, но той е част от качеството на българската демокрация, защото това е недоверие в собственото ни

общество.

ОБРАЗИ И ПОСЛАНИЯ НА ИЗБОРИ 2009

АННА КРЪСТЕВА

Нарцистичните образи

Древната легенда ни разказва: младият Нарцис бил толкова влюбен в своята красота, че се любувал единствено на себе си. Вгледал се в образа си в едно езеро, бил така неудържимо привлечен от него, че се устремил към него и завинаги потънал в бездната.

Политически образи 2009 се възряха в себе си, репликираха си, заиграха се и... забравиха избирателите. Избирателите не им го простиха.

С два въпроса започват анализите на политическия дискурс: в множествено число ли трябва да се разглежда той; в кампанията или извън нея се осъществява алхимията политик — избирател. Първият въпрос идентифицира съотношението специфично — сходно. Той се интересува дали кампаниите на отделните партии са толкова различни, че е редно да бъдат разглеждани като отделни случаи (звученето е полифонично, политическият дискурс става в множествено число) или общи елементи пронизват повечето от тях, независимо от противоположните послания. Вторият въпрос излиза отвъд дискурса и търси връзките му с реалността — дали политическият език резонира в очакванията на гражданите, или е израз на нарцистично самолюбване.

Избори 2009 отговориха отрицателно на първия въпрос и положително на втория: не благодарение на кампанията, а въпреки нея, но поради нея, гражданите се мобилизираха и на ПР хватките отговориха с електорална мобилизация.

Образите в гонитба на своите персонажи

Образите се впуснаха в истинска гонитба на своите персонажи: толкова стремителен е номадизмът, че в един момент стояха билбордове с лика на Борислав Великов с две различни политически идентичности: БНД на европейските избори, Лидер — на парламентарните. Както костенурката побеждава бързоногия Ахил в апорията на Зенон, така и българският избирател не хукна по следите на политическите хамеле-

Фигура 1: Един политик, две партии

они, а заложи на сигурното.

Разлетяването на образи и послания в различни посоки е неизменна черта на родните кампании, тя не подмина и избори 2009.

Нарцисстичният екхибиционизъм на Емил Кошлуков достигна впечатляващи висини, когато след лифтинга на Биг брадър се представи за... лицето на промяната. Ясно е, че бизнес партия като Лидер толкова

Фигура 2: (Не)възможната промяна

харесва политици с ясна цена, че може да привиди най-изхабения като носител на промяната. По-малко ясно е как подобен слоган може да извади и партия, излизаща от 8-годишно управление. Напълно ясно стана колко граждани пожелаха такава промяна: променил се Илия пак в... Азис.

Тези избори откритоа един политик с два образа, с шизофреничен облик, с две идентичности, разлетели се към противоположни полюси: Доган от афиша и Доган от с. Кочан¹, Доган от всеотдайната си работа с младите и Доган, свеждащ политиката до (своята) баница. Раздвоената

Фигура 3: Ляво-десен слоган

идентичност е диагноза и в медицината, и в политиката.

Слоганът е ефектен визуално, посланието е разпънато между лявата грижа за слабите и дясната грижа за сигурността, нито едното, нито другото — достойни за центристкото либерално. Либерализмът е верую на отговорни граждани, активни творци на своя живот. Слоганът може да не е много либерален, но е много “догановски” и точно изразява патерналистичното отношение на лидера към неговия електорат.

Проблемът на Доган не е толкова патернализмът, колкото цинизмът² — арогантното взривяване на политически коректното, предста-

вянето на политиката не като публичност, а като бизнес, не като солидарност, а като сделка.

Друго любопитно за избори 2009 е разминаването между образи и дълбинно послание. Образът на БСП за „силна икономика” и работни места са сините якички, любимите на Маркс, Енгелс, Ленин труженици,

Фигура 4: Плакат и контраплакат на БСП

образът на индустриализацията от преди половин столетие.

Изумително е колко плитка е контрарекламата, просто пренаписала огледално текста и вмъкнала недолюбваните Масларова и Доган. Всъщност контрааргументът е в самото послание. Истинска загадка е на кой ПР през 21 век, когато Европа гради икономика на знанието, основана на модерните информационни и комуникационни технологии, може да хрумне, че бъдещите работните места са с „каска” (за предпочитане червени). Как този демодиран образ може да внуши на левия избирател икономически динамизъм и социална солидарност, е по-лекият въпрос. По-тежкият въпрос, нямащ нищо общо с несръчния ПР, е какъв тип трудова заетост и икономика би искала да развива БСП, ако тази кампания не беше стопила напълно нейния електорат. Куризното е, че дори Путин е по-европейски настроен по отношение дефиницията на трудещите се, ласкаво наречени пролетариат: „Някога модната фраза бе: „Павето е оръдието на пролетариата”. Но днес изобщо не е така, главата и мозъкът са главното оръдие на пролетариата”.

Деприватизация на частното

Георги Кадиев нежно е обгърнал с ръка чудесното си семейство, трите му деца сияят и родителите покрай тях, всички около едно дърво — символът на живота, стабилността и дълголетието, а цялата тази идилгия в кръгла рамка — като от романтичните стари фотографии в семейния албум. Снимката на Мартин Димитров с бебчето му е по-голяма от другата, на която гордо размахва знамето на СДС — частното се визуализира като по-значимо от публичното и политическото. Ненадминат е Иван Костов, полегнал с хубавата Елена. Младите с приятно учудване

Фигура 5: Частното преди публичното

констатираат, че предшественици на любимите им маратонки Converse са носени даже и в скучното комунистическо минало, но са по-скептично настроени дали зрели политически лидери трябва да ги привличат с показността на интимността.

Сергей Станишев с умиление разказва в предаване как баба му го е наказвала в детските му години. Тези и многобройни други примери илюстрират една от основните тенденции на ПР стратегиите на избори 2009 — деприватизация на частното. Политиците биват показвани с „човешки“ лица: строгият Костов като млад влюбен, потъналият в политически крамоли Мартин Димитров като щастлив баща, вече посребряващият премиер Станишев като непослушен младеж. Целта е те да бъдат доближени до гражданите, да бъде създадено пространство на споделеност. По-амбициозната цел е да бъдат доближени до повече граждани: първите трепети на любовта и децата нямат партийни цветове, посланието не е партийно, а универсално.

Целите са симпатични, резултатите — противоречиви: частното измества политическото, видимостта замества публичността.

Деприватизацията се явява както на равнището на образите, така

и на посланията: Време е за добрите. На местни избори 2007 ДСБ замени рационалното с афективното — огромното синьо сърце на Мартин Заимов. Това сърце твърдо продължава да присъства в стилистиката на партията именно в тази си основополагаща функция — не като неизменната на политическата ангажираност емоция, а като заместител на аргумента: „Слушам сърцето си, има синя вълна” заявява М. Димитров само седмица преди изборите. Колко добър съветник е сърцето доказаха повече от скромните 6.7%.

На емоционалните десни избиратели бяха предложени доста политически оферти. Далеч по-малко обгрижвани бяха рационалните избиратели. Вместо оттласкване от емоционалното към прагматичното и рационалното, Синята коалиция заложи на аморфно формулираното морално — „добрите”. През 2007 г. рационалното беше подменено от емоционалното, през 2009 г. — от моралното. Класическият десен избирател иска да направи информиран рационален избор, а непрестанно му поднасят афективни и атрактивни заместители.

Едва по-късно, твърде късно, „Добрите” бяха допълнени с „Добрите решения” и по-категоричното — „Отговорите”. Очаквано бе, че знаещият е в единствено число, отговорите ги знае не двойното синьо лидерство, а по-синият и по-силният лидер — Иван Костов.

Точно същата афективно-моралистична стилистика откриваме и у основния опонент на сините — Доган: „От дълбините на съзнанието

Фигура 6: Трудният баланс текст-образ

ви моля за подкрепа”, „Всеки от нас си има своето време и място за отваряне, разгръщане и разбиране. Всеки от нас си има мисия. Тъкмо за това цветето се отваря, когато му дойде времето! Това е логиката на Живота”.

Доган е изобретател на един уникален жанр — екзистенциално-философски-политически трактат в афиша. Авторът сам го твори, няма ПР експерт, който да може да направи този микс от „портали на съзнанието”, „развитието като велико творение на Всевишния”, „градивната жизнена енергия”.

Общуването с избирателя е в гамата на споделянето, на съкровено говорене, на екзалтацията на доброто: “Приятели и съмишленици”, “В живота си съм имал усет към по-доброто”, “Всеки от нас си има своето време и място на отваряне, разгръщане и разбиране”.

Това не е говорене между политици и граждани, а между «приятели». Публичното се разгръща в гамата на частното.

Деприватизацията на частното, движението от публично към частно не се оказва печеливша стратегия. Успехът бе реализиран в обратната посока — от частното към публичното, от личности, превръщащи харизма в политическа енергия: Меглена Кунева на европейските избори, Бойко Борисов — на парламентарните.

От мюзикъла към хоръра

Закален във фитнес младеж цепи дърва с брадва и клипът на ГЕРБ бодро обещава: „България може да пребори корупцията”. Клип на БСП подхваща лайтмотива на кампанията на столетницата: „Костов го направи с Балкан”, пада страшна брадва, „Ще го направи и с пенсиите”. Резачките на Яне Янев са неизбежно допълнение на камионетките, с които ще кара престъпниците към затвора.

Образът на брадвата и кирката е една от имиджовите иновации на кампания 2009. Тя е израз на новата стилистика, на прехода от мюзикъла към хоръра. На предишни избори Азис ентузиасирано пееше за БСП, а политиките не оставяха шоуто само в ръцете на фолк дивите, а усилено го творяха — неподражаемите мимики на Тити Папазов, таекуондо отскока на Слави Бинев. Емил Кошлуков подгръ с VIP Brother, продължи и в изборната нощ³ да говори не за политика, а за благотворителност, и

Избирателите за миг помислиха, че мелодрамата и мюзикълът отново ще са главните жанрове. Кампаниите обаче завиха към хоръра.

От картата с черепите на първите демократични избори до „Взимаш Бойко, получаваш Костов“, негативната кампания неизменно присъства от зората на демокрацията до днес. Родните политици научават демокрацията отзад напред — първо и най-вече нейните сенчести страни. Но такава черна вълна не беше се стоварвала върху избирателите.

За да стане един образ емблематичен за цяла кампания, не е достатъчно някой имиджмейкър да го сътвори в творческото си студио. Отговорността за авторството на брадвата като квинтесенция на кампания 2009 трябва да бъде споделена от множество публични актьори — и политически, и синдикални. На 16 юни 34 браншови организации, орке-

Фигура 7: От резачките....

стрирани от КНСБ, размахаха брадви и резачки. Декларираният повод е замразяване на бюджетните заплати, реалният прозира през датата на протеста — три седмици преди изборите на 5 юли, и единият, и другият „пропуснали“ контекста на мерките — икономическата криза и необходимостта от по-рестриктивни политики.

Парадоксално е, че отговорност за символите на насилието носят не само политически активисти, но и тези, които би трябвало да бъдат контрапункт — творците. “Кирката” е безспорният лирически герой на пролет-лято 2009. Изкуството я възпя с всички средства — визуални и вербални. Тя е стожерът в разказа на М. Вешим с показателното заглавие “Формулата на успеха”: “Залитайки се мушва при вехториите под сайванта и след малко излиза в ръцете с кирка... онова сечиво, с което дедите му са вадели камънака, за да превърнат чукарите в орна земя.... На сутринта Голямо Кирково осъмва с голяма новина — кирка е забита в ламарината на червения трактор, докаран от чужбина”.

Ако за предците ни кирката е инструмент за вкарване на култура в природата, днес този инструмент служи за изкарване на културата от политиката.

Фигура 8: ...до кирката

Художникът Нено Белчев също черпи вдъхновение от този неуистойма тема. Неговата последна артистична творба е... кирка, забита в кола. На въпроса трябва ли изкуството да се вдъхновява от престъпността, той е категоричен, че мисия на художника е да е в крак с времето.

В тази жителна среда предвидим е парадоксалният от гледна

точка на политическата комуникация резултат, че негативната реклама се оказва по-устойчива от кампанията. И тогава, когато няма вече

Фигура 9: Негативна кампания след кампанията

залог, изборите са приключили, парламентът работи, правителството е избрано, заплашителни образи продължават да населяват публичното пространство: дебел врат с дебела верига, а надписът ни пита: “Искате ли те да управляват България”.

Времето на 2009 беше недвусмислено белязано от брадви, резачки, кирки. При това — на всички пластове на обществото, политиката в ма-кабрен синхрон с гражданското общество и дори изкуството.

На избори 2009 негативната реклама се яви в четири форми. Първата е в типичната стилистика на хоръра: страшно е, макар да не става веднага ясно кой е лошият и кой кого и защо плаши: „Политици, вие обещавате. Внимавайте! Идва Видовден”. Дори когато авторите номинално са различни — Зора или Днес (Движение за национално единство

Фигура 10: Негативна кампания — ясни послания, (не)ясни автори

и спасение) — стилистиката е поразително сходна.. — черно-червени

Фигура 11: Негативи отговори на негативна кампания

краски, тронав шрифт, императивност (“Внимавайте!”, “Не гледай от- страни!”)

Стилистиката на контрааргумента също е скучно симетрична:

Втората форма на негативна кампания е най-типичната: компрометиране на опонента. Призът за класика в жанра за 2009 отнесе мисирването на Борисов и Костов. Първо, поради добрия прицел. Как да

атакуваш неотразимата харизма на най-рейтинговия лидер? Като му пришиеш друг, далеч по-противоречив политик, искрено мразен от твоя електорат, но недолюбван дори от част от собствената си коалиция. Второ, поради амбицията на авторите — ранно и изключително масово разпространение във всички възможни традиционни и виртуални форми. Трето и най-съществено, поради ефекта — черният пиар закачи Костов за ГЕРБ. За голяма радост на Командира и за тих ужас на Генерала. Толкова много ПР срещу Костов безспорно му направи услуга, за която не можеше и да мечтае — да бъдеш мишена на тежкоартилерийска атака те прави мъченик или герой. Костов с радост прие втората роля. Афишът стана най-коментираната черна реклама и произведе ефекта на снежната топка, стимулира появата на нови образци.

Най-впечатляващата форма е заличаване границата между нормалната и негативната реклама. В класическата си форма последната е маргинална на партийния ПР. Тази маргиналност се осъществява чрез многобройни форми на дистанциране: ясно разделение между основните послания на партиите и атаките срещу противника в отделни афиши, слогани, клипове; разделяне на авторството: партията се подписва под позитивните послания, друга организация — феновете на „Нова зора” знаят защо — поема авторството на черните.

Масехите станаха майки, незаконородените деца бяха признати, избори 2009 трансформираха авторството, негативната реклама стана естествена и (почти) неизменна част от нормалната. В някои случаи на-

Фигура 12: Негативна кампания вместо кампания

пълно я замести: нищо позитивно не научаваме за Обединението на българските патриоти, но виждаме всеядната му негативност, иронизирала всички — от Костов до Доган, от Станишев до Кошлуков и Ковачки.

Фигура 13: Антидоганизация - 1

В основните си афиши партиите назоваха не своите приоритети, а своите противници: тройната коалиция се оказа малка за Яне Янев, та той громи Доган, Станишев, Царя и Христо Ковачки дори.

Можем ли да резюмираме цялата кампания с една дума? За нормални избори отговорът би трябвало да е отрицателен, звученето да е полифонично, партиите да говорят с различни гласове. Не така бе с

Фигура 13: Антидоганизация - 1

избори 2009, които могат да се сведат до една тема: антидоганизацията. Тя звучеше в масов хор в политическото и се визуализираше в публич-

Фигура 15: Антидоганизация - 3

Хора, спрете доганизацията!

ГЛАСОВЕ С **NO1** В МАКРОИКОНОМИКАТА И ПРОПОРЦИОНАЛНАТА ИНТЕГРАЛНИ БЕЗРЕКЕТНИ ЗА

РЕА ЗАКОННОСТ СПРАВЕДАЛИВОСТ

В изборното на предстоящите избори Емил Димитров Димитров ще промени партията. За това проповядваме:

"НЕ" на старите и нови догми, които са ни свързали за много години.

"ЗА" една нова догма: Емил Димитров Димитров и неговата партия са единствените, които могат да променят партията.

Без да доганизирате Емил ще излезе в гр. София на 3 март от 11 часа - пред сградата на ДПС на бул. „Димитър Обличанов“ № 41.

ГПС, ППС, ДПС, ССД, БСП, БЗНС, ПНЕ, Нова десница

КУПУВАНЕТО И ПРОДАВАНЕТО НА ГЛАСОВЕ Е ПРЕСТЪПЛЕНИЕ

ното пространство.

Любимият на Атака рефрен стана масов, не остана партия, която да не го пое. Специализираният „спиране“ Янев е сред първите:

Мартин Димитров стана лидер с образа на млад и динамичен експерт, за броени дни дискурсът му стана идеологически, антидогановата тема присъства (почти) по-често отколкото при Костов.

Парадоксална при всички е асиметричността: формулата на тройната коалиция 8:5:3 бе преобърната и нормалната за всяка опозиция критика се изсипа обратнопропорционално на партийните отговорности в доскорашното правителство.

Негативната реклама така връхлетя кампания 2009, че вълната прерасна в цунами, разби стари коалиционни партньорства и стратегически съюзи. Още номинално членове на едно и също правителство, на ДПС налетяха и НДСВ, и БСП. Българският избирател не можа да понесе

„антидоганизацията” да му бъде поднасяна и в червени, и жълти краски. Тази неочаквана подкрепа — по-дискретна от царските редици, хардлйнерски твърда, както единствено може да говори Румен Овчаров — не зарадва, а искрено възмути десния избирател. Предателството никога не печели симпатии. Не може 8 години да управлявате заедно (НДСВ и ДПС), два пъти да формирате правителство с мандат на ДПС (БСП) и гръмогласно да се критикувате. Една партия не губи заради кампанията на друга, а заради собствената си неспособност да си създаде позитивен образ. Хубавото на лошия ПР е гарантираният бумерангов ефект — на избори 2009 той беше разгромяващ.

Четвъртата форма са партии като Атака, които нямат други освен негативни послания. Те са константната ѝ идентичност — в афиши, послания, поведение. Този ПР печели повече от предишния, защото не се хвърля от коалиционност в опозиционност, от споделяне облагите на властта към отказ от понасяне негативите на кампаниите, от коопе-

Фигура 16: Постоянство в негативността

риране към конфронтиране. Дискурсът на Атака е негативен, очаквано негативен, последователно негативен и тази предвидимост се харесва на един от десетина българи.

Политическият дискурс има способността да реифицира, да превръща в реалност своите послания. Толкова сгъстен негативизъм не можеше да не създаде своите персонажи. Галевизацията сложи черен отпечатък върху избори 2009. Изумихме Европа със съдебно-политическата сага. Политиката стана най-прекия път от затвора към свободата. Преди партии пазаруваха политици, сега кандидат-политици

започнаха да си пазаруват партии.

Имало и ще има черен ПР — и за това, че внася интрига и съспенс, а политиците очакват от високоплатените им ПР да пълнят кампаниите със събития. Защо обаче на избори 2009 му бе отредена не маргинална, а централна роля? Защото бе натоварен с ключова функция: да запълни дефицита на идеи, визии, послания. Избори 2009 ярко демонстрираха, че след НАТО и ЕС политиците не знаят за какво да говорят, не могат да формулират хоризонти и перспективи. Негативната реклама е толкова предпочитана, защото позволява да се говори, без да се казва, да се произвеждат слогани без послания, декларации без идеи. Ако толкова много се отричаше на избори 2009, то е, защото нищо не се предлагаше. Затова спечели този, който успя да измести плоскостта от (анти)говоренето към граденето, от дискурса към дейността, от стратегията към ставането.

Беззъбият хумор

Кампания 2009 се запомни като най-черната от 20 години насам. Негативизмът измести намигването, брадвата — усмивките. А опити за хумор и закачливост не липсваха. Младите в БСП предложиха силен коз: презервативи с надпис „Влизай Redовно“. Докато беловласият червен електорат се чудеше как точно да ги употреби, тъмносините заложиха на по-универсална във възрастово отношение закачка: фланелките Absolut Kostov с шрифта на известната шведска водка.

Други партии се опитаха да „преведат“ скучно-експертния език на програмите на по-атрактивен кампаниен език: НДСВ предложи икономическата си програма под формата на вечен календар. „Вечността“ не се конкретизира дори в четиригодишен мандат, за да припомни още веднъж, че политическата реклама и електоралното поведение са две различни проблемни полета.

Че българите имат слабост към суеверия, не е откритие на кампания 2009. Врачки прогнозирали изборните резултати наравно със социолози, всъщност често със същата степен на (не)валидност. Любопитно за избори 2009 беше, че този път обаче политиците намериха начин „легитимно“ да афишират своето суеверие. От европейския до парламентарния вот синя гривна носеше късмет на Бойко Борисов. И БСП, и

ДПС си пожелаха същия късмет⁴, но браслетите асиметрично разпределиха магическата си сила.

Едно Ферари, много червено, голяма амбиция за „презареждане“ загряха най-амбициозния опит за намигване. БСП се постара да разчупи скучния си образ с нетрадиционни форми. Още по-игрива беше Интернет кампанията. Игра предлагаше виртуални закачки с Бойко Борисов.

Опити за хумор не липсваха, но лекотата не успя да компенсира чернотата, закачките — негативизма.

ПР-ът измести политиката, тя се реваншира

Фигура 17: Ръце вместо (нови) лица

С категоричен жест Яне Янев обещава да спре корупцията, Борислав Великов ни сочи европейския път дни преди да намери собствения си в Лидер, Меглена Кунева приветливо е събрала длани, Иван Костов, естествено, сочи нагоре, Емил Кошлуков леко е подпрял брадичка, за да подчертае тънка усмивка — безкраен брой билбордове ак-

Фигура 18: Жестът - отвореност

центрират върху жестовете. Ръката измести лицето като главен персонаж на избори 2009.

Мартин Димитров винаги е с широко разтворени ръце. Колкото *Фигура 19: Жестът - атака*

по-трудни бяха лидерските му неволи, толкова по-стриктно спазваше ПР инструкциите тялото да не се затваря в самоотбрана, а жестовете да транслират отвореност, откритост и динамизъм — на телевизионни интервюта, дебати, форуми, даже на срещата с Пламен Юруков.

Ръката става толкова централна, че анихилира тялото, става суверенна фигура. Колкото по-самостоятелна е, толкова по-изразителна, във версията на Атака направо разгромителна:

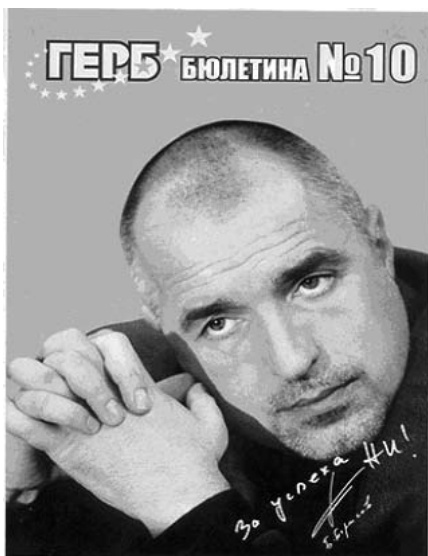
Защо тази гора от ръце? Две причини са в основата на любимия на тазгодишния ПР прием — онтологическа и комуникационна: създават

Фигура 20: Афишът на отиващия си премиер

се нови образи със стари лица; идеята за общуването бива въведена в самия образ. Ефектът е симпатичен, но само когато не остава формален, когато ПР-ът не измества посланието, когато правенето на кампания не

Фигура 21: Афишът на идващия премиер (Бойко Борисов - 2007 и 2009)

е заместител на правенето на политика.

Две емблематични изключения привличат вниманието. Станишев
Фигура 22: Жестът - имитация

гордо е изправил ръст на билборда — лидерската кампания на БСП има нужда от лидерски образ.

Бойко Борисов влезе в първата си кампания (избори 2007) с решително стиснати ръце. През 2009 вече няма нужда да се доказва и гледа фронтално в уверената поза на държавник.

Колкото и да стиска ръце, Яне Янев няма шанс да стане Бойко Борисов.

В един култов филм едната героиня казва за другата: „Тя се облича като мен, държи се като мен, спи с моя любовник”. Другата героиня казва за първата: „Тя се облича като мен, държи се като мен, спи с моя любовник”. Според всекидневната логика, едната говори истината, другата лъже. Според психоанализата, прави са и двете, и двете са впримчени в затворения кръг на огледалните образи.

Избори 2009 ни заляха с примери за огледални образи. Образи отговаряха на други образи или се пораждаха от други образи в безкрайна въртележка. На естественото лидерското звучене на лидерската партия ГЕРБ, БСП отговори с неестествена за стогодишна социалистическа партия лидерска кампания.

ПР-ът се устреми да замести политиката, тя се реваншира. Билбордове, залели цялата страна, телефонен тероризъм, разточителните кампании, ПР, който трябваше да спласи и отврати, от една страна,

срещу юначния образ на персонализираното лидерство, от друга.

Ако имаше победител на тези избори, това бяха гражданите. Те не се стреснаха и не се отдръпнаха, а се мобилизираха. Българите избраха не правенето на кампании, а правенето. На ПР-а отговориха с политика.

Бележки:

¹Където Доган се самоопредели като “инструмента във властта, който разпределя порциите на финансирането в държавата”.

²На конференцията в изборната нощ заявява: „Аз не дължа обяснение никому”. Най-дългогодишният на родната политическа сцена лидерски опит на Доган още не му е достатъчен, за да усвои най-стария закон на демокрацията — отчетността на елитите.

³На евровота.

⁴Браслетите на БСП бяха гумени, тези на ДПС — ловко се нанизваха около ръката с един удар.

БЪЛГАРСКИТЕ ЕВРОИЗБОРИ 2009

ДОБРИН КАНЕВ

На 7 юни 2009 г. българските избиратели гласуваха за втори пореден път (и за пръв път в рамките на едновременните избори във всички страни-членки на ЕС) за определяне на българските депутати в Европейския парламент (ЕП).

Политическата наука традиционно обръща сериозно внимание на този тип избори, като използва случая да тества някои установили се от десетилетия концепции.

Още след първите евроизбори през 1979 г. германските изследователи Райф и Шмит (Reif, Schmitt 1980: 3-44) формулираха тезата, че изборите за ЕП всъщност не са европейски избори, а „второразредни национални избори”. Те са „национални”, защото в очите на избирателите смисълът им е не толкова да излъчат (достойни и компетентни) депутати в ЕП, колкото да постигнат вътрешнополитически резултати. Те са от „втори порядък”, защото се считат за по-маловажни от основните национални избори, каквито са изборите за национален парламент.

Този характер на евроизборите води до определени повтарящи се през годините последици като по-ниско участие на избирателите, по-слаби стимули за гласуване за управляващите и за големите партии, възможност за „наказание” на действащото правителство и формиращите го партии и съответно гласуване за опозицията.

Друга специфика на евроизборите се крие в момента на тяхното провеждане от гледна точка на целия изборен цикъл. Само ако те са в навечерието на парламентарни избори, може да се очаква по-голяма мотивация от страна на партиите и на избирателите в опита да завоюват добри изходни позиции за следващите избори.

Тезата за „избори от втори ранг” доминира в изследванията за евроизборите и получава достатъчно доказателства след всеки пореден изборен цикъл. Такъв беше случаят и с евроизборите в България през 2007 г. (Kanev 2007: 54-63). През последните години обаче се предлага и алтернативен възглед, според който все пак „Европа има значение” и чисто европейски въпроси и политики се отразяват на поведението на избирателите на евроизборите (Nix, Marsh 2007: 495-510). Тази концепция

обяснява например сравнително ниското участие на изборите не толкова с маловажността на изборите, колкото с падащата популярност на самия ЕС. Сравнително доброто представяне на антиевропейски партии също се интерпретира като влагане на европейско съдържание в тези избори. В по-широк план се твърди, че партии, чиито платформи предлагат повече европейско съдържание (независимо дали е проевропейско или антиевропейско), се представят сравнително по-добре на евроизбори, отколкото го правят на национални избори. Друга теза е, че зелените партии привличат повече избиратели на евроизборите, доколкото избирателите съзнават, че екологичните проблеми могат да се решат по-успешно на европейско равнище.

Какво показаха от гледна точка на тези две алтернативни виждания за характера и значението на евроизборите последните избори за български депутати в ЕП като участници, кампании и резултати?

Преди да се потърсят отговорите, трябва обаче да се има предвид трудността да се прилагат някои изводи от политически процеси в установените европейски демокрации с такива в новите европейски демокрации, в т.ч. и в България. Например и двата модела на обяснение на евроизборите предполагат относително постоянна и стабилна партийна система между два евроизбора, както и между избори за национален и за Европейски парламент. Навлизането на нови участници прави рисковани изводите, доколкото не е ясно дали един или друг ефект не се дължи на чисто вътрешни причини, породили и възникването на нови партии. В България продължава да съществува голяма динамика в партийната система между парламентарните избори през 2005 г. и евроизборите 2007—2009 г. За четири години възникнаха нови партии, като една от тях е най-силна в момента, а още една-две практически нови партии са достатъчно силни, за да влязат в парламента. Очевидно през тези четири години са действали ред фактори, които затрудняват сравнението, което би било коректно при относителна стабилност на партийната система.

Участници и кампании

Разбира се, голямата особеност на българските евроизбори през 2009 г. беше фактът на провеждането им практически непосредствено (по-малко от месец) преди парламентарните избори. Това предполагаше

ярко изразяване на някои от типичните тези на концепцията за „избори от втори ранг“ — потъване на изборите в национална тематика, но и по-голяма значимост поради очакваните последици за резултатите от националните избори. Връзването на двата избора в пакет обаче прави по-трудно различима важността на „европейското“, както и сближава влаганите ресурси и усилия с тези за национални избори.

Почти единодушно водещите български партии и политици обявиха евроизборите просто за първи етап на едни и същи избори, за „първо полувреме на играта“ (Б. Борисов) или за неин „първи рунд“ (С. Станишев). С други думи, евроизборите съвсем откровено се считаха за подготовка на парламентарните и техните цели и очаквани резултати се калкулираха именно от тази гледна точка. Разчетите се свеждаха до прогнозата, че резултатите от евроизборите ще очертаят такава структура на гласоподаването, която няма да може съществено да се промени за краткия период от един месец.

Сравнително по-голямото значение на евроизборите се отрази на състава на кандидатските листи на партиите и коалициите (участваха десет партии, три коалиции и един независим кандидат). Второстепенността на евроизборите предполага, че кандидатите не са сред водещите политици на отделните партии. Такъв бе до голяма степен случаят през 2007 г. През 2009 г. обаче настъпи известна промяна, доколкото повечето партии номинираха най-малкото на челото на листите си известни имена.

По-скоро изключение се оказа ГЕРБ с водач на листата евродепутатката Румяна Желева, но тази нова партия все още не разполагаше с голям брой национално известни и популярни политици, а и разчиташе преди всичко на популярността на лидера си. БСП, която се яви в Коалиция за България заедно с няколко малки партии, номинира действащия външен министър и заместник министър-председател Ивайло Калфин, следван от сравнително познатите имена на евродепутатите Илияна Йотова и Кристиян Вигенин. ДПС също заложи на някои от водещите си политици, в повечето случаи настоящи депутати в ЕП като Ф. Хюсменова и Ч. Казак. Подобна беше ситуацията и с партия Атака, която постави начело досегашни евродепутати като Д. Стоянов, С. Бинев и Д. Чукулов. Водач на листата на НДСВ става най-одобряваният политик на формацията — еврокомисарката Меглена Кунева, а начело на кандидатите на

Синята коалиция беше бившия външен министър Надежда Михайлова.

Анализът на кандидатските листи показва, че в случая партиите не заложиха на слабо познати или неизвестни политически личности. Повечето кандидати бяха достатъчно известни, при това натрупали опит като евродепутати или допринесли значително за каузата на членството на България в ЕС. В последна сметка се оказа, че 10 от 18-те български евродепутати са преизбрани, а двама външни министри влязоха в ЕП. В този смисъл може да се твърди, че по отношение на кандидатите „европейското“ е било от значение, носело е определени предимства в тези избори.

Не така стоеше въпросът с „европейското измерение“ на предизборните кампании. Доколкото евроизборите бяха концептуализирани от партиите като първи етап на „истинските избори“, можеше да се очаква, че и кампаниите им ще бъдат разработени по-скоро като първа част на „истинската кампания“. Това предполагаше, че европейските въпроси ще служат по-скоро като фон, а не като субстанция на кампаниите. Разбира се, в противна посока действаше фактът, че много от вътрешните проблеми на България бяха директно свързани с европейската тематика, като например въпросът със спрените еврофондове и ред други.

Но като цяло второразредността на европейската тематика пролича още при откриване на кампаниите. От самото начало основните политически партии подчертаваха цели и проблеми, свързани с парламентарните избори, а не с европейските. Например БСП започна кампанията си с обявената цел за запазване на управляващата си роля в страната. Лидерът на ДПС Доган откри кампанията с издигане на цели за парламентарните избори, като дори някои от кандидатите за националните избори бяха представени пред публиката.

Голяма част от партиите изобщо не представиха отделна предизборна платформа за евроизборите. Само пет от 13-те партии и коалиции бяха подготвили специална предизборна програма. Дори и през 2007 г. тези партии бяха повече — шест.

ГЕРБ, партията, която спечели изборите, нямаше такава платформа. Нещо повече, в самото навечерие на изборния ден в началото на юни тя представи програмата си за управление, предназначена за парламентарните избори. Синята коалиция обясни, че нейната програма е една и съща за двата избора, макар че в нея европейските въпроси се разглеж-

даха едва в последния раздел. Подобен подход показа и партия Атака.

Петте партии, които представиха отделна предизборна платформа за евроизборите, бяха трите партии от управляващата коалиция БСП, НДСВ и ДПС, както и две малки партии без шанс да изпратят депутати в ЕП — Зелените и Българска социалдемокрация. Но и тези програми се свеждаха до възпроизвеждане на предизборните манифести на европейските партии — БСП на Партията на европейските социалисти, НДСВ и ДПС — на либералното европейско течение — и специфичните български акценти бяха сравнително малко.

В девизите и посланията на партиите „европейското“ в много случаи изобщо отсъстваше. Типичният подход беше да се изберат такива девизи и послания, които да могат да се използват и в двете кампании без промяна. Например девизът на ГЕРБ „България може“ беше подходящ и за двата избора, но беше заимстван от кампанията на Г. Първанов през 2006 г. Слоганът на Синята коалиция „Време е за добрите“ звучеше не само наивно, но и му липсваше всякаква специфика спрямо характера на изборите. ДПС използва елементарна игра с абревиатурата си, а РЗС се спря на „Не на корупцията“. Без връзка с евроизборите бяха и други девизи като „Искаме промяна“ (ЛИДЕР) или класическото обръщение към обединението на „Напред“.

Дори и тези девизи, които търсеха връзката с „европейското“, често бяха елементарни и трудно можеха да впечатлят избирателите. БСП предпочете девиза „Защитаваме българските интереси“ и се опита да го разшири със специфични послания към различни целеви групи. Девизът на НДСВ „Европа ни чува“ трябваше да припомни заслугите на партията за членството на България в ЕС, както и да подчертае авторитета на водача на листата Миглена Кунева. Куриозно звучеше слоганът на Българска нова демокрация „Да върнем България в Европа“. А партия Атака реши да заложил на изпробваното и в други страни на ЕС „Не на Турция в Европа“.

Значителна беше активността при рекламната кампания на партиите. Това също се отличаваше от обичайното при евроизбори и очевидно се дължеше на концепцията за двата етапа на кампанията. Значителен беше броят на излъчените клипове, като дори една малка партия като ЛИДЕР е излъчила по данни на GfK 579 рекламни клипа. Още повече те са на БСП, която като отделна партия, като Коалиция за България или

чрез нейни партньори е излъчила близо 800 клипа¹.

Независимо от това медийният интерес към изборите беше слаб. Показателно е, че повечето предвидени от закона телевизионни изяви на партиите и кандидатите бяха разположени във времеви пояси с ниска гледаемост. Клиповете при откриване на кампанията се излъчваха от 12,30 ч., дебатите — в 18,30 ч., като само заключителният дебат попадна в праймтайма.

Липсваше и интензивна интернет кампания. Нито една от партиите не създаде специална уеб страница за евроизборите, като повечето се задоволиха в най-добрия случай да й отделят място и връзка в официалните си сайтове. Малък брой от кандидатите използваша собствени лични блогове. Според публикувани данни само 10 от новоизбраните 17 евродепутати са имали профили във Фейсбук².

Ако анализираме съдържанието на кампанията, демонстрирано в предизборните платформи, дебатите и изявленията, бихме стигнали до следните заключения:

Първо. Както проличава и в повечето други европейски страни, налице е широко поле на декларирани общи приоритети и позиции на българските политически партии по отношение на стратегиите и политиките спрямо финансовата и икономическата криза, на контрола на климатичните промени, на международната роля на ЕС. Специфичните български искания се свеждаха до премахване на ограниченията за работа на български граждани в други страни-членки, опростяване на процедурите на Структурния и Кохезионния фонд, членство в Шенген, търсене на политическа подкрепа за въвеждане на общата валута, позитивно отношение към Лисабонския договор и разширяването на ЕС.

Това потвърждава една стара теза, че на евроизборите липсва достатъчно диференциращ потенциал между партиите по отношение на европейската политика.

Второ. Очертаха се и някои точки на различия и противопоставяне, но главно по вътрешни въпроси. Например БСП подчертаваше използването на ядрена енергия като един от важните приоритети, които нейните депутати ще подкрепят в ЕП. Същото се отнасяше и за големите енергийни проекти, които биха осигурили енергийната независимост на България („Набуко”, Южен поток, Бургас—Александруполис). В партийната платформа се съдържаха искания за допълнителни компенсации за

блокове 3 и 4 на АЕЦ „Козлодуй”, както и за подкрепа за строителството на АЕЦ Белене. Други партии обаче, най-вече Синята коалиция, не подкрепяха повечето от тези проекти, подозирайки възможна енергийна зависимост от Русия.

Трето. По време на кампанията не се проведеха сериозни дебати по европейски теми. Дори и провокираният от Атака и важен сам по себе си за България въпрос „За или против членството на Турция в ЕС” остана извън дискусиите. Европейските въпроси по-скоро служеха като декорация или най-много като допълнение на кампаниите, които като цяло се изграждаха около вътрешни теми. Кампанията се водеше на основата на противопоставянето „управляващи — опозиция” като БСП се опитваше да подчертава успешното управление, докато опозицията акцентираше върху отрицателната оценка на резултатите на правителството.

Четвърто. Значителна част от кампанията премина като негативна, дори мръсна кампания. Поредицата скандални и обидни действия дори принуди президента да предупреди партиите да избягват очернянето и дискредитацията на опонентите.

Пето. На този фон се очерта едно значимо изключение в лицето на кампанията на НДСВ и на водача на неговата листа. Те предпочетоха изцяло позитивната и насочената към европейски теми кампания. От самото начало Кунева се противопостави на нагласата на евроизборите да се гледа като на подготовка за парламентарните избори и наблюдаваше на техния собствено европейски характер. В последна сметка тази кампания се оказа успешна и НДСВ спечели две места в ЕП при положение, че сондажите преди изборите не допускаха тази партия да спечели дори и едно място.

Ако обърнем погледа си към българските граждани, можем да кажем, че те, подобно на партиите и политиците, поставяха предизборната кампания за еврота в контекста на вътрешнополитическите противоборства. В този смисъл и техният интерес към собствено европейските теми не беше особено висок. Две години след приемане на страната в ЕС наистина мнозинството българи продължават да подкрепят европейското членство по принцип, но все още не чувстват самите себе си като печеливши от това членство. Тези, които в навечерието на евроизборите се определяха като спечелили от членството на България в ЕС, бяха само 9%, докато за загубили се смятаха 15%. Голямото мнозинство от над 90%

от анкетираните не виждаше никаква сериозна промяна.

Освен това мнозинството от българите се чувстват твърде неинформирани и отдалечени от европейския политически живот, макар че демонстрират високо доверие към европейските институции (по-високо отколкото към националните). Всичко това не им създава основание да смятат евроизборите като нещо важно за тяхното ежедневие и близко бъдеще. Едва 22% определят изборите за европейски депутати като много важни³.

За да се промени това отношение не помогнаха и сравнително скромните информационно-рекламни кампании по отношение на Европейския парламент и за евроизборите. За разлика от 2007 г. политическите партии в България не направиха практически нищо. Слаба бе ефективността и на рекламите на самия ЕП. Рекламните материали от тази кампания са забелязани едва от 13 на сто от българските граждани. 62% определено не са ги забелязали, а 25% не са сигурни, което означава в последна сметка същото.

Поради всичко това и самото участие на изборите от гледна точка на избирателите се обосноваваше по-скоро с вътрешни причини, отколкото със собствено европейски очаквания.

Резултатите

Един от основните аргументи в полза на тезата за евроизборите като „второразредни“ е ниската и често намаляващата степен на участие. Българските евроизбори през 2009 г. се отклониха от тази тенденция. В тях участваха 2 601 677 избиратели (около 650 000 повече в сравнение с 2007 г.) от общо 6,7 милиона регистрирани в избирателните списъци. Нормата на участие е 38,9% при 29,2% през 2007 г. Като се има предвид неточността на избирателните списъци, може да се твърди, че този път реалният процент на участие се вписва в средните данни за ЕС.

Това, разбира се, не означава автоматически, че тези избори са привлекли повече гласоподаватели именно поради европейския си характер. Наистина след две години и половина членство в ЕС интересът към него и неговите институции би трябвало да е по-висок, но всичко показва, че българските граждани в по-голямата си част по-скоро гласува-

Табл. 1. Избори в България 2005-2009: Участие

	Гласове	%
Парламентарни избори. Юни 2005	3 747 793	55,76
Президентски избори 1. Октомври 2006 (1st	2 848 895	42,51
Президентски избори 2. Ноември 2006 (2 nd)	2 757 461	42,32
Евроизбори. Май 2007	1 955 296	29,22
Местни избори. Октомври 2007	3 526 193	50,72
Евроизбори. Юни 2009	2 601 677	38,91

ха с поглед към идващите непосредствено парламентарни избори. В този смисъл тук можем да открием потвърждение на тезата, че участието в евроизборите се повишава главно когато те се провеждат непосредствено преди национални избори. Това е един сериозен аргумент в полза на концепцията за евроизборите като избори от втори порядък.

При това, както показват данните от таблица 1, и по-високото участие на евроизборите през 2009 г. остава по-ниско в сравнение с парламентарните и местните избори, където обикновено гласуват около 3.5 млн. избиратели или участието е около 55%. Но все пак това участие се приближава до равнището, регистрирано на президентски избори през последните години.

Самите резултати на партиите и полученото съотношение между тях на изборите също могат да служат за тестване на някои от ключовите тези на концепцията за избори от втори ранг.

На първо място, типично за всички страни на ЕС е евроизборите да бъдат използвани от избирателите за “наказание” на управляващите в момента или най-малкото за изпращане на предупредителни сигнали към тях. Повлияването на резултатите от недоволството към управляващите се счита за една най-важните характеристики на този тип избори. Тезата е, че управляващите партии ще получат на евроизборите по-малък дял гласове отколкото на предишните национални парламентарни избори.

Изборите в България потвърдиха тази теза, макар и с известни отклонения. Водещата партия в управляващата коалиция БСП със своите

Табл. 2. Избори за ЕП в България 2007 - 2009

Партии и коа- лиции	Гласове		2009: 2007	2009	%		Депутати		
	2009	2007			2007	2009: 2007	2009	2007	2009: 2007
ГЕРБ	627 693	419 301	+208 392	24,36	21,69	+2,67	5	5	0
БСП (ПЕС, КБ)	476 618	414 786	+61 832	18,50	21,42	-2,92	4	5	-1
ДПС	364 197	392 650	-28 453	14,14	20,26	-6,12	3	4	-1
Атака	308 052	275 237	+32 815	11,96	14,2	-2,24	2	3	-1
НДСВ	205 146	121 398	+83 748	7,96	6,27	+1,69	2	1	+1
Синя коали- ция	204 817	176 225*	+28 592*	7,95			1	0	+1
РЗС	120 280	9 147	+111 133	4,67	0,47	+4,2	0	0	0
ЛИДЕР	146 984	-	-	5,70	-	-	0	-	-
Напред	57 931	-	-	2,25	-	-	0	-	-

* Данните са сумата от отделните резултати само на СДС и ДСБ през 2007 г. В Синята коалиция през 2009 г. участваха още три партии.

476 618 гласа загуби много избиратели в сравнение с 2005 г., което може да бъде обяснено отчасти и с различните равнища на участие. Но това не може да скрие факта, че делът на БСП сред избирателите спадна от 30,95 на 18,5%. Ако сравним двата евроизбора, то БСП не загуби в абсолютно измерение в сравнение с 2007 г. (+ 61 832), но също така получи по-малък дял от избирателите (от 21,4 до 18,5%) и получи едно място по-малко в ЕП.

Другата партия в управляващата коалиция НДСВ успя да получи на евроизборите 205 146 гласа или 7,96%, което беше неочакван и несъмнен успех в сравнение с евроизборите през 2007. Но сравнението с последните парламентарни избори също показва значителни загуби в абсолютно и относително измерение.

Всъщност изключение прави третата партия в управлението ДПС,

Табл. 3. Парламентарни избори 2005 и избори за ЕП 2009 в България

Партии и коалиции	Парламентарни избори 2005		Евроизбори	2009		2009:		2005	
	Гласове	%		Гласове	%	Гласове	%	Гласове	%
ГЕРБ			627 693	24,36					
БСП (КБ)	1 129 196	30,95	476 618	18,50	-652 578			- 12,45	
ДПС	467 400	12,81	364 197	14,14	-103 203			+1,33	
Атака	296 848	8,14	308 052	11,96	+11 204			+3,82	
НДСВ	725 314	19,88	205 146	7,96	-520 168			-11,92	
Синя коалиция	515 111*		204 817	7,95	-310 294*				

* Данните са сумата от отделните резултати само на СДС и ДСБ през 2005 г. В Синята коалиция през 2009 г. участваха още три партии.

която наистина загуби известен брой избиратели и едно депутатско място в сравнение с 2007 г., но увеличи относителния си дял сред избирателите в сравнение с последните парламентарни избори.

Тези резултати потвърждават в известна степен и една друга хипотеза, че най-големи загуби търпят големите управляващи партии, докато по-малките управляващи партии не губят толкова много. Но вероятно в българския контекст е по-важно да се има предвид специфичното място на ДПС в политическия живот, за да се обяснят нейните резултати.

Второ. Потвърди се и тезата, че на тези избори най-добри резултати постигат опозиционните партии. Главната опозиционна партия ГЕРБ със своите 627 693 гласа (24,36%) постигна най-високия абсолютен резултат и спечели най-голям брой (пет) мандати. Макар че тя не увеличи броя на мандатите си, гласовете за партията нараснаха с над 200 000 в сравнение с предишните евроизбори.

Другите опозиционни партии — СДС и ДСБ, обединени в Синята коалиция, обаче не показаха особено добри резултати с 204 817 гласа или 7,95%, макар че техните лидери интерпретираха резултата като “възкресение на българската десница”. Те наистина за пръв път получиха място в ЕП, но общият им резултат е по-слаб от сбора на резултатите на двете партии през 2007 г. А ако сравним резултатите на двете партии от парламентарните избори 2005 г., те също показват съществени загуби.

Трето. За типични характеристики на евроизборите се смятат отно-

сителната загуба на позиции на големи партии и съответно относително по-добри резултати за малки партии. Това твърдение намери потвърждение и в България през 2009 г., като някои малки и новообразувани партии и коалиции постигнаха изненадващо високи резултати. Това се отнася най-вече за ЛИДЕР с неговите 146 984 гласа и 5,70% и за РЗС със 120 280 гласа и 4,67%, и само донякъде за коалиция Напред с 57 922 гласа и 2,26% от избирателите.

Четвърто. Ако се обърнем към алтернативната обяснителна концепция за евроизборите, която твърди, че те имат собствено европейско значение, можем да проверим тезата, че относително добри резултати получават партии, които придават по-голям акцент на европейските въпроси, независимо дали в положителен или отрицателен смисъл. И освен това относително по-високи резултати, отколкото биха получили на парламентарни избори, получават партии, които силно се противопоставят на европейската интеграция.

В първия случай бихме могли да посочим като известно потвърждение резултатите на НДСВ, но само на основата на сравнение на двата евроизбора.

Във втория случай единственият български пример е партия Атака, която е опозиционно настроена най-малкото към Лисабонския договор. Тя наистина получи добър резултат с 308 052 гласа и 11.96%, като по този начин получи повече гласове на евроизборите в сравнение с парламентарните избори през 2005. Но поради по-високата степен на участие тя загуби относително тегло в сравнение с 2007 г. и загуби едно място в ЕП.

Като цяло и българските избори за ЕП през 2009 г. потвърждават ключови тези на концепцията за избори от втори порядък, но същевременно показват, че те не са само такива, а включват и някои характеристики на конкурентната теза за значимостта на европейските избори като европейски.

Но в последна сметка, в реалния политически живот те освен предназначения им роля имаха съществено значение и за резултатите на последвалите след месец парламентарни избори.

Бележки:

¹http://news.ibox.bg/news/id_1625770075

²http://www.novinite.com/view_news.php?id=104457

³http://www.aresearch.org/eu_election/1781.html

Библиография:

Reif, K., Schmitt, H. Nine Second-Order Elections: A Conceptual Framework for the Analysis of European Elections Results, *European Journal of Political Research*, No 8, 1980. pp. 3-44.

Kanev, D. European Parliament Elections as ‘Second Order Elections’? The Bulgarian Case of 2007, in: *Adapting to Integration in an Enlarged European Union. Volume 2: Adapting the Enlarged Union to the Citizen*. Ed. by Krassimir Y. Nikolov, Sofia, 2007, pp. 54-63.

Hix, S., Marsh, M., Punishment or Protest? Understanding European Parliament Elections, *The Journal of Politics*, Vol. 69, No. 2, May 2007, pp. 495-510.

ЕВРОПЕЙСКИ ИЗБОРИ 2009: ПРЕДИЗБОРНАТА НАД-ПРЕВАРА

ИРЕНА ТОДОРОВА

В множество изявления на политическите лидери се усещаше предварителната нагласа за този вот като за генерална репетиция за националния месец по-късно. Именно в това се криеше и причината съзнателно подготвеният политически мениджмънт на еврокампанията да обслужи с малко усилия и предстоящите парламентарни избори, като естествено прелее основните политически послания, премахвайки единствено „Европа“ от дневния ред.

Според много анализатори тази предизборна надпревара се оказва една от най-ожесточените в последните години. Освен осезаемата доминанцията на негативни послания и изместването на политическото послание с партийна реторика, предизборната кампания се трансформира от борба на принципи и идеи в откровената борба за власт.

Предизборната кампания беше изключително разочароваща и от гледна точка на отсъствието на основни европейски теми в политическия дебат. Липсата на въображение на политическите партии изключи от предизборната кампания важни въпроси, които се включват в дневния ред на Европа, като: институционални реформи, процеси на разширяване, енергийна сигурност, запазване на идентичността на малките нации в ЕС и т.н.

Задачата да опише предизборната кампания на българските претендентите за Европейски парламент не е никак лесна, затова няма да правя паралел между отделните личности, а ще разгледам основните политически послания на активните политически субекти в надпревара за европейски избори 2009.

БСП

Предизборната кампания на социалистите започна много преди официалния старт, но това не е нищо учудващо за една управляваща партия. БСП по никакъв начин не скри разбирането си за европейските

избори като за своеобразен първи тур на тези за национален парламент. Основните послания, които красяха плакатите на социалистите, отразяваха изцяло това, което са свършили и какво не са успели в рамките на тази коалиция. Много анализатори определиха кампанията на БСП като изключително скъпа. Според изследване на „Маркет линкс“ с най-голяма концентрация на политически послания, статии, интервюта с лидери в най-четените издания („24 часа“ и „Труд“) е Българската социалистическа партия. Вероятно това не повлия достатъчно на избирателите извън твърдото електорално ядро на социалистите и им отреди второ място на европейските избори с 18,05% или 4 мандата (Ивайло Калфин, Илияна Йотова, Кристиян Вигенин, Евгени Кирилов).

Ивайло Калфин като вицепремиер и външен министър се ползваше с популярност и позитивно отношение от страна не само на привържениците на БСП. В основните си предизборни послания се стремеше да открие европейското измерение на изборите. Логото на Партията на европейските социалисти стоеше върху всички предизборни материали като символ на европейското. Иляна Йотова през създадения предизборно Европейски информационен център успя умело да насочи вниманието не само на по-младежката аудитория върху предизборната ѝ кампания. Интернет адресът iliana.info умишлено е изписан с нейното малко име („...защото така ме наричат приятелите“), осмислен ход за демонстриране на близост с електората. „Ще се боря срещу прилагането на двоен стандарт към България в ЕС“ не беше от най-атраktivните послания, но може би целеше да докосне онази част от гласоподавателите, които се намират в чужбина и търсят причината за неуспехите си в недостатъчно добрия имидж на България пред света. При Кристиян Вигенин се забеляза стремеж към агитиране на интернет потребителите. Освен че поддържаше активно собственото си виртуално пространство, той се рекламираше и в „Арена БГ“ — сайт за нелегално сваляне на музика и филми (с мотото „Твоят човек в европарламента“) . Но Кристиян Вигенин е разпознаваем слабо сред по-младите избиратели като имащ отношения и работещ за защита на правата на интернет потребителите.

Ролята на лидера Сергей Станишев в предизборната кампания няма как да не бъде спомената. Добре обмислена и стратегически насочена ПР тактика със засилен национален дискурс беше 30 секундни-

ят телефонен запис на премиера пуснат на електората непосредствено преди изборния ден. „Аз съм Станишев — гласувайте“... защото от тези избори зависят много важни неща от здравеопазването и образованието до защита на пенсиите.

Негативната кампания на „Нова Зора“, част от „Коалиция за България“, насочена срещу Борисов и Костов не изпълни отредената ѝ роля да отслаби противника. Напротив, отчужди част от твърдите поддръжници.

ДПС

Лицата от листата на Ахмед Доган, които бяха избрани за евродепутати — Филиз Хюсменова, Владко Панайотов и Метин Казак повтарят мандата си, тъй като и досега бяха представители в ЕП в групата на Алианса на либералите и демократите за Европа. Кампанията на всички осемнайсет в листата беше водена под „строй“, какъвто е типичният подход на ДПС. Никой от избраните не се отличи със собствените си постижения в Европейския парламент. Дори в публичното пространство не присъстваха ясни послания освен тези в предизборните им клипове, акцентиращи на големия опит и самочувствие, което са придобили в ЕП през изминалите две години и готовност за справяне с климатичните условия, борбата с тероризма и организираната престъпност. Темата за Европа присъстваше, но ДПС не обедини своя електорат чрез предизборните си речи, а чрез срещите лице в лице с хората, на които, съдейки от завъртелите се в „Youtube“ клипове, се вижда ясно използването на манипулативни послания относно това, що е европейско.

На плакатите на отделните кандидати си личеше много повече изписаното с прекалено големи букви име на партията, отколкото на съответния представител. Първите букви бяха носители на основното послание — „гласувай Доверие, намери Подкрепа и Сигурност“. Плакатите бяха изключително наситени с цветове и надписи от логото на ДПС до това на АЛДЕ, от „Единни в многообразието“ до „Купуването и продаването на изборни гласове е престъпление и се наказва от закона“. поне за двама от избраните — Владко Панайотов и Метин Казак — кампанията явно се състоя инкогнито само за определени „кръгове“.

Имайки предвид, че кампанията за европейските избори се пренесе

изцяло и за парламентарните, не бих могла да я отлича с особен европейски привкус, въпреки озаглавената програмна платформа на ДПС — „Европа — път на стабилност”, в която Европа присъстваше единствено в заглавието. Сърцераздиращото писание върху един от плакатите на Ахмед Доган гласеше: „...от дълбините на съзнанието ми ви моля за подкрепа, защото съм сигурен, че няма да сбъркате. Иначе не бих се осмелил да поискам. Винаги ваш, А. Доган”. То беше на път да разплаче и най-яроствните противници на ДПС.

НДСВ

НДСВ според мен е безспорният „отличник” в предизборната кампания. Освен че бяха единствената партия, която заложи на силни личности, а не на популярността на партийния лидер, те бяха и единствените, които налагаха успешно темата за наднационалното, европейското. Не мога да не спомена, че НДСВ успешно откри кампанията си на Белоградчишките скали, където призоваваше всички да „гласуват” за природния феномен. Листата на НДСВ за евроизборите беше съставена предимно от известни за обществото жени, което само по-себе си е силен ход, имайки предвид слабото представителство на жените в политиката. Имена като Меглена Кунева, Антония Първанова, Биляна Раева, Гергана Паси и др. красяха успешно листата на НДСВ.

Меглена Кунева безспорно бе лицето на предизборната кампания и изразител на основното послание на НДСВ, което се стремеше към активизиране на избирателите. В рекламните постери и материали не присъстваха гръмки слова и слогани, а единствено лицата на НДСВ изписани с големи букви под общото мото „Гласувай”. Това е категоричен сигнал за доминацията на собствената идентичност и качества на кандидатите от партията на Саксбурготски. Меглена Кунева е разпознаваема като успешното европейско лице на България. Към мажоритарния вот се добави и високото доверие, с което тя се ползва в европейските институции.

Меглена Кунева изигра ключова роля и в осигуряването на място в ЕП и на Антония Първанова, чиито качества не отричам, но едва ли щеше да събере необходимия процент от гласовете, за да получи представителство в Комисията по околна среда, обществено здраве и безо-

пасност на храните от групата на АЛДЕ в ЕС. Меглена Кунева подсигури своята категорична победа и с присъствието си в интернет пространството, където осъществяваше непосредствена връзка с избирателите и системно ги включваше в процесите на вземане на решения. Тя разшири популярността си и чрез появата си в шоуто на скандалия фолк певец Азис, чрез срещите си с представителите на различни социални слоеве и гилдии от земеделци до представители на туристическия бизнес. „Ще работя за репутацията на България!": “Репутацията на страната ни има значение и ние трябва да продължим да работим за нея — нещо, което аз не съм спряла да правя през всичките години в политиката. Щастлива съм, че имах възможност да правя това с такъв лидер и с такъв екип.” С това послание докосна много от гласоподавателите, което се появи в момент, в който България беше със спрени еврофондове и с имидж на най-корумпираната държава, членуваща в ЕС. При преференциалния вот тя печели най-много гласове.

Антония Първанова, също достойна фигура в редиците на НДСВ, разбра необходимостта от активно онлайн присъствие и се възползва умело от него. Заложи на многобройни срещи с хората, акцентирайки на включеността ѝ в каузи като: За семейството, Права на пациента, Ин витро, Безопасен Интернет за деца, CSR кампании, Свобода в интернет. Социалният елемент присъстваше осезаемо в изказванията ѝ, но това е нормално за дипломант от Медицинския университет във Варна. Струва ми се, че изказванията ѝ („Гласувайте, за да не разочароваме децата си!") целяха да докоснат не толкова масовия избирател, колкото определена част от него, този в лицето на майките и жените.

ГЕРБ

Политическа партия ГЕРБ или по-точно партията на Бойко Борисов бе една от водещите в предизборната надпревара. За разлика от други партии ГЕРБ заложи на много пестелива, но стратегически обмислена кампания, която задоволи до известен степен интереса на нейните потенциални избиратели. Предизборната борба стартира на 17 май 2009 г. в град Пловдив под мотото „Да докажем, че България може!", което остана общовалидно и за парламентарните избори. Стартът беше даден от изпълнение с гайди на известни наши музиканти. Още от самото

начало присъствието на „България може“ и напева на „гайдите“ показва отявления народен, за да не кажа националистически дискурс, който ръководеше през цялото време политическата борба на ГЕРБ.

„Да докажем, че България може!“ — безспорно е послание, което носи много заряд, но тук си поставям въпроса какво точно може и пред кого ще го доказва. Може би отговорите се криеха в политическа програма на ГЕРБ, която си постави за цел пет основни приоритета за европейско управление на България:

- Възстановяване и гарантиране на справедливостта в българското общество;
- Превръщане на България в основен фактор на стабилност в региона и света, уважаван член на Европейския съюз;
- Благоденствие и просперитет за българските граждани и българската икономика;
- Подобряване на социалната сигурност. Създаване на благоприятна и здравословна среда на живот;
- Развитие на човешкия капитал на нацията за по-високо национално самочувствие.

Тези силни, но лишени от всякаква конкретика послания, останаха единствено и само на електронния сайт на ГЕРБ, който не им послужи за инструмент за предизборна манипулация по подобие на други партии, които умело успяха да използват виртуалното пространство като средство за влияние върху обществените нагласи. Европейското в кампанията на ГЕРБ съпровождаше единствено нейния старт, който бе придружен от кратко представяне на основните кандидати на ГЕРБ.

Румяна Желева, Владимир Уручев, Илиана Иванова, Емил Стоянов и Мария Неделчева бяха първите пет в листата на ГЕРБ, които получиха представителство в Европейския парламент. С какво обаче се открииха те като личности по време на предизборната кампания, бяха ли разпознаваеми или яркия персонаж на лидера на ГЕРБ, Бойко Борисов им гарантира широкото представителство в Европейската народна партия.

Румяна Желева беше евродепутат от групата на ЕНП, доктор по социология, член на Комисията по регионално развитие и Комисията по заетост и социални въпроси в Европейски парламент. Впечатляващи факти, но малко известни за българската общественост. Кампанията

на Желева премина в типичния за ГЕРБ дух редом до рамото на Бойко Борисов. Присъствието ѝ в традиционните медии не беше осезаемо. Многократно в публичните ѝ изказвания наред с очевидната национална реторика присъстваше и превърналото се в един момент на всички кандидати на ГЕРБ клише „Приоритетите на евродепутатите на ГЕРБ ще са част от тези на ЕНП”. Румяна Желева наблегна и на комуникацията с избирателите в интернет, тя е една от малкото от ГЕРБ, които се обърнаха към този подход в предизборната си кампания. Освен личния сайт, на който публикуваше всичките си изяви, Желева поддържаше собствен блог, в който независимо от малкото постинги се откриваха и нейни лични коментари, а не такива, написани от нает за целта екип.

Следващите кандидати на ГЕРБ, които са и едни от българските представителите в ЕНП — Владимир Уручев, Илиана Иванова, Емил Стоянов и Мария Неделчева, не блестяха с особено присъствие. Владимир Уручев дори не беше разпознаваем сред хората като досегашен евродепутат, но не се и постара да увеличи популярността си. Заложил на мотото „Нека заедно да постигнем повече за България!”, с което обиколил малките населени места като с. Петково, с. Виево, в които едва ли европейската проблематика представлява особен интерес. Илиана Иванова освен че е общински съветник в Столичен общински съвет, не е особено известна. Емил Стоянов присъстваше по-често в медиите като брата на Петър Стоянов. Мария Неделчева, която се опита да стане разпознаваема в академичните среди с участието си по европейски теми на различни форуми и дебати, накрая включи в своята автобиография и не толкова истинни данни като това, че вече е доктор по политически науки.

ГЕРБ не разполагаха с прекалено много билборди, плакати и агитационни материали. Присъствието на Бойко Борисов в различни телевизионни предавания успя да компенсират медийното отсъствие на кандидатите на ГЕРБ и му гарантира 5 места в ЕП. Важно е да се отбележи, че особено стратегически обмислена бе появата му в шоу програми като „Мюзик айдъл”, чиито изпълнители след това закриха предизборната му кампания. От участието му в „Стани богат” пък прибави популярността на Ники Кънчев към своята. ПР експертите на ГЕРБ успяха да постигнат прекия контакт с хората и да се справят с чувството за отдалеченост на политиците от масовия избирател, което автоматично беше

отразено по време на Европейските избори.

СИНЯТА КОАЛИЦИЯ

Обединението на десните сили в лицето на СДС, ДСБ и земеделците на Анастасия Мозер след продължителна битка за легитимност на регистрацията на един от основните партньори — СДС — успя да вкара едва 1 европейски депутат, Надежда Михайлова, и евентуално още един (Светослав Малинов), ако бъде ратифициран Лисабонският договор.

Предизборната кампания на Синята коалиция беше безспорно осезаема. Освен всекидневното присъствие на Иван Костов и Мартин Димитров в медиите, по-младите членове на сините бяха силно мобилизирани. Докато лидерите играеха ролята на жертви на „комунистическата машина“, целяща да заличи дясното от политическата сцена, десните активисти изнесоха предизборната кампания на коалицията.

„Време е!“ — основното послание на десните, ни отправяше назад във времето, в годините на промяна на статуквото, към каквото отново се стремяха. Имайки предвид обаче противоречивия характер на дясното, Синята коалиция насочи енергията си към привличане на нови симпатизанти в лицето на младите хора. Потърсиха прекия контакт с избирателя още при избора на лого (беше пуснато електронно гласуване в интернет медиите като „Медиапул“). Кандидатите за евродепутати от Синята коалиция търсеха обратна връзка с хората чрез блогове, сайтове и лични страници във Фейсбук.

Надежда Михайлова бе определена като най-скъпият евродепутат, защото за рекламно телевизионно време бяха похарчени 470 349 лева. И въпреки това предизборната кампания беше изключително вяла. Предизборният клип съдържаше кратък политически преглед на основни за страната моменти. От митингите през 1990 до кризата на „глад“ и „мизерия“ през 1996, преминава през 1997 г. и правителството на СДС с времето на „сбъднатите мечти“, стига до времето на „корупция“ днес през 2009 г. Клипът завърша с послания към бъдещето „Време е за Европа, време е за надежда, време е за теб“. Съдържанието напомня за сполуките на СДС и ключовата роля на сините при изкуплението от тоталитаризма, но всичко това се оказа недостатъчно на десния избирател. Дори политическата програма на сините не даваше европейски облик на

действие, а приличаше на готова национална платформа за управление на страната.

Синята коалиция не пренебрегна включването и на черния ПР в кампанията си, разпространявайки шеговити колажи на основните опоненти. На фона на предизборните плакати на БСП например бяха променяни основните послания с иронизиращи ги „Удвоихме инфлацията, това не е достатъчно ще продължим да съсипваме икономиката“, „За силна олигархия“ и много други.

АТАКА

Партията на Волен Сидеров заложи на сигурни имена на евроизборите като Димитър Стоянов, Слави Бинев и Десислав Чуколов, от които гласовете на избиратели изпратиха първите двама в ЕП. Предизборната кампания на Атака премина в типичният за нея анти-ДПС дискурс. „Атака тръгва към изборите за български и европейски парламент от най-мъченическият ни град, от българската Голгота — Батак, градът, който надживя турските кланета преди 133 години при потушаването от османците на Априлското въстание“ — с тези думи Волен Сидеров даде началото на предизборната кампания. Очевидно обаче не сбъдна първоначалните прогнози на социолозите за 4 депутатски места в ЕП и успя да изпрати само 2-ма представители на Атака. Липсата на нови послания, различни от тези на предишните избори, сякаш отчужди част от убедените му избиратели. Факт е, че партии като ГЕРБ и РЗС погълнаха част от електората на Атака.

Основният слоган „Подкрепи Атака, спаси България“, колкото и конкретно да звучеше за настоящето, толкова неясно звучеше за бъдещето. От какво по-точно да спасим България? Нали това са избори за Европейски парламент. В общи линии реториката на атакистите премина изцяло в контекста на обединяване на избиратели, използвайки ксенофобски и дискриминационни елементи като „.....купуването и продаването на гласове е престъпление, както турцизирането и ограбването на България“.

Една от най-евтините кампании по време на евроизборите беше тази на Атака сигурно защото по подобие на ДПС предпочетоха директната комуникация с хората.

РЗС, ЛИДЕР с Новото време и Зелените

„Ред, законност и справедливост”, ЛИДЕР с Новото време и Зелените се отличиха в предизборната надпревара, но не спечелиха нито едно място в ЕП.

С многобройните си медийни изяви още преди старта на предизборната кампания лидерът на РЗС Яне Янев създаде очаквания за добро представяне в изборите и потенциал за спечелване на места в европарламента. Непосредствено преди изборния ден, подкрепя за РЗС заявиха крайно радикални социални групи, които се открояха със сравнително малък интерес към европейската проблематика. РЗС бързо усети възможността за откъсване на електорат от партии като Атака и заложиха на антикорупционни теми и послания, чрез които да привлекат разочарованите от прехода избиратели. Силната ръка на лидера, навирена в лицата ни, крещяща „Спри корупцията” демонстрираше готовността на Яне Янев да се превърне в олицетворение на обществените очаквания. Ключова фигура, която ръководеше листата на РЗС, Димитър Абаджиев, остана встрани от кампанията, показваше се само в субтимни моменти тихомълком от рамото на лидера. Въпреки стотиците билборди, рекламни постери и осезаемо медийно присъствие, РЗС не успя да придаде никакво европейско измерение на предизборната кампания.

Коалицията между ЛИДЕР и Новото време не можа да развие добре предизборната си стратегия въпреки сериозното финансово измерение на кампанията. Наложилото се споразумение 10-тина дни преди изборите с цел прескачане на предизборната бариера ги постави в ситуация, в която нямаше време за дълго планиране на последващия кампанийен мениджмънт. Най-популярното лице в списъка с кандидати на ЛИДЕР с Новото време беше Емил Кошлуков, който подсили популярността си с участието си в риалити шоуто „Биг Брадър” по Нова телевизия. В политическата платформа, за разлика от публичния им образ „вървящ с култовото „Искаме промяна”, бяха включени важни европейски теми: за реализация на европейските средства и за ролята на младите хора в общия европейски дом. Емил Кошлуков обаче се раздели на косъм с мястото си в Европейския парламент, дали защото излизайки от парламента подкрепата за него спадна или заради коалирането с противоречивия образ на бизнесмена Христо Ковачки?

Зелените въпреки незадоволителното си представяне на европейските избори заслужават внимание най-вече заради възможността самоорганизираното се гражданско общество да мотивира подкрепа за конкретни каузи. Популяризирането на идеите на Зелените премина изцяло в интернет пространството, чрез силно присъствие в блогосферата, социалните мрежи и дискуссионните форуми. За съжаление обаче този подход на политическата комуникация все още изглежда твърде несериозен за масовия избирател и не се смята за средство, формиращо общественото мнение. Въпреки това Зелените успяха да активизират една от социалните групи, която системно отказва да гласува — тази на младите хора.

След всичко описано дотук бих искала да направя няколко основни извода от предизборната кампания на политическите актьори. Очевидно за всички ни е, че кампания за европейските избори почти нямаше. Не защото политическата надпревара не се състоя, а защото тя беше насочена преди всичко към постигане на успех на парламентарните избори.

Темата за „Европа“ остана маргинална, но затова имат вина и медиите, които не трябваше да оставят партийната реторика да взима превес, а да дават насока към европейското измерение на говореното. Липсата на информационна стратегия ни изправи пред съдържателните дефицити на предизборните партийни платформи. Имайки предвид неосведомеността на обществото за важността на европейските избори, изборната активност не беше ниска, напротив, дори беше изключително висока. Като слаба страна на кампанията бих отличила и отсъствието на конкретни политики, касаещи настоящето. Във всички агитационни материали от видео клипове до рекламни брошури наблюдавахме широко вперен поглед в миналото или в далечното бъдеще.

Библиография:

Буруджиева Т., Канева Л., 2007, Политически маркетинг, София, Сиела.

Канев Д., 2006, Мениджмънт и комуникация в политиката, София, Фридрих Еберт.

Lilleker D., 2007, Key concepts in political communication, London,

SAGE

Интернет сайтове:

Българска социалистическа партия: <http://www.bsp.bg/>

Движение за права и свободи: <http://www.dps.bg/>

НДСВ: <http://www.ndsv.bg/>

АТАКА: <http://ataka.bg/>

ГЕРБ: <http://www.gerb.bg/>

Политическа партия Ред, Законност и Справедливост: <http://rzs.bg/>

Синята коалиция: <http://www.siniatakoalicia.org/>

ЛИДЕР: <http://lider-bg.org/>

Зелените: <http://www.bulgariangreens.org/>

Сметна палата: <http://www.bulnao.government.bg/>

Централна избирателна комисия: <http://www.cikep2009.eu/>

Фондация медийна демокрация: <http://www.fmd.bg/>

Основанията на толерантността в преосмислянето на средствата за противодействие на тероризма

За книгата на Татяна Дронзина “Женският самоубийствен тероризъм”, София, Военно издателство, 2008, 320 с.

За първи път в българската научна литература се появява цялостно изследване на женския самоубийствен тероризъм, съчетаващо подходи и изследователски инвенции, характерни за политологичния, организационен и културалистки анализ. Изследователските цели на този задълбочен научен труд са определени скромно като усилие за конструиране на рамка, позволяваща цялостно сравнително изследване на формите, факторите и смисъла на актовете на женския самоубийствен тероризъм. Едновременно с това предмет на изследване е и възможността за установяване на специфични джандър измерения в неговото развитие. Изходната теза на Дронзина определя женския самоубийствен тероризъм не като индивидуален, а като организационен и социален феномен. Тази теза е защитена убедително на основата на детайлен анализ на състоянието на публичния, академичния и политическия дебат по отношение на тероризма.

Съдържанието на монографията е структурирано в пет глави, следвайки логиката на цялостна изследователска перспектива, при която женският самоубийствен тероризъм е контекстуализиран сред по-цялостни и взаимно определящи се полета на анализ. Предмет на изследване в първата глава са определенията и обяснителните подходи, свързани с тероризма. Втората глава е посветена на анализ на самоубийствения тероризъм. В третата се въвежда представата за религиозно легитимиран самоубийствен тероризъм, а в четвъртата и петата част на книгата са изследвани конкретни примери от Ливан, Турция, Шри Ланка, Чечения и Палестина. Водещо е разграничението между женския самоубийствен тероризъм, легитимиран чрез светски идеологии (по отношение на примерите от Ливан, Турция и Шри Ланка), и примерите от Чечения и Палестина, при които доминираща е религиозната легитимация.

Основополагащо методологическо значение има избраната перспектива на мултикаузалния подход, при която е възможно паралелното използване на рационалистки и културалистки обяснителни схеми при изследването на женския самоубийствен тероризъм. На структур-

но равнище, анализът си поставя за цел да идентифицира и установи влиянието на различни фактори, които не определят избора в полза на самоубийствения тероризъм, но създават предпоставки за неговото осъществяване и формират контекста на неговото действие. Преходите от структурно към организационно, а оттам и към индивидуално равнище придават пластичност и динамика на цялостната изследователска концепция.

В хода на анализа Дронзина дефинира прецизно своите изходни понятия, изграждайки цялостния контекст, в който анализът може да придобие своето истинско значение. По отношение на тероризма за автора важни са мишените, средствата и резултатът, а не мотивите и извършителите на терористичните действия (с. 31). Понятието за тероризъм, с което борави авторката, включва смисъла на: "... преднамерено насилие, насочено към граждански лица или обекти или към военни лица, съоръжения в невоенно време, целящо модифициране на поведението в желана посока на мишена, различна от непосредствената" (с. 37). По отношение на тезата за доминиращо политическия характер на тероризма авторката подчертава, че съществува разлика между това тероризмът да се приеме като тип политическо насилие и да се осмисли политически. Разгръщайки формулираното определение по отношение на самоубийствения тероризъм, Дронзина добавя към него и смъртта на извършителя като: "... предусловие за успеха на операцията, а собственото унищожение като съзнателен, отговорен и информиран избор" (с. 62).

При анализа на религиозно легитимирания самоубийствен тероризъм, Дронзина формулира целта на изследването си като създаване на концептуална рамка за оценка на ролята на религията като променлива, която оказва влияние на самоунищожителния избор, а също и на тежестта ѝ като фактор на организационно и социално равнище" (с. 109). На един от най-дискутираните въпроси, свързани с възможната връзка и зависимост на практиките на женския самоубийствен тероризъм и исляма, авторката предлага свой отговор, основаващ се на разбирането, че почти навсякъде женският самоубийствен тероризъм се оказва феномен на мюсюлмански общества, защото "... именно в част от мюсюлманските общества са изпълнени... условия, които имат общо не толкова с религията като набор от убеждения, колкото с типа социални отношения, мрежи и контакти, които тя създава" (с. 301).

Анализът на женския самоубийствен тероризъм е структуриран на три равнища — индивидуално, организационно и социално. Конкретното изследване на случаи позволява чрез анализ на факторите и предпоставките на самоубийствения тероризъм да бъдат систематизирани сходствата и да бъде изградена основата на бъдещо международно сравнително изследване в тази област. На базата на обширен емпиричен и впечатляващ в многообразието си теоретичен материал авторката доказва хипотезата си, че женският самоубийствен тероризъм възниква в “... общества, които въпреки различията помежду си споделят най-малко пет условия: в тях съществува възприятие за ожесточен етнически конфликт или чуждестранна инвазия (която застрашава етническата или националната идентичност); налице са религиозни или културни норми, ограничаващи достъпа на жени до сферата на публичното; структурите на традиционното общество се намират в състояние на разпад; този разпад предизвиква промяна и подмяна на културните авторитети, ценности и приоритети; налице са радикални организации, направили избор в полза на женския самоубийствен тероризъм” (с. 296).

Въпреки че легитимирането на женския самоубийствен тероризъм се търси в конкретни исторически и професионални рамки, авторката доказва, че става въпрос за модерен феномен. Според Дронзина, “... женският самоубийствен тероризъм независимо от начина си на легитимиране е изцяло модерно явление, което и физически и културно, става възможно в резултат на социални трансформации и модернизационни влияния, характерни за епохата на глобализацията, без аналог в миналото” (с. 298).

В настоящия анализ (за първи път на български език и за разлика от установилата се изследователска традиция, включваща предимно методология и резултати, но не и конкретни данни) се публикува по-голямата част от събраната и използвана като изходен емпиричен материал информация, както и нейните източници. Основните изводи на това изключително задълбочено изследване са структурирани в девет основни пункта. Приемайки, че не е възможно конструирането на универсална обяснителна концепция за женския самоубийствен тероризъм, Дронзина определя условията, при които той възниква; факторите, определящи организационния избор в негова полза; ролята на различни предпоставки за индивидуалния самоубийствен избор, мотивирани преди всичко

чрез увреждане на идентичността; липсата на отчетливи феминистични мотиви в тяхната западна интерпретация, а точно обратното — ролята му за препотвърждаването на доминиращото положение на мъжа в разпределението на властта; необходимостта от диференциране на публичния скрит дневен ред и приоритети на радикалните организации при използването на самоубийствения тероризъм, който по-често нанася вреди на тяхната кауза, вместо да доведе до постигане на прокламираните им цели; отчуждението на жените от социалния смисъл на “благородното самоубийство” за сметка на съществените различия между публичните и личните им мотиви; за да достигне до препотвърждаване на една от основните си тези, а именно, че: “... самоубийственият акт може да се разглежда като напълно рационален, тъй като е насочен към постигането на последното лично благо — идентичността” (с. 311).

В самия край на изложението Дронзина формулира и онези насоки на въздействие, които определя като възможни и реалистични по отношение на женския самоубийствен тероризъм. Това е цялостна изследователска и политическа програма, без чието реализиране традиционните антитерористични инициативи и средствата за превенция, ограничаване и реакция спрямо самоубийствения тероризъм, не биха могли да постигнат трайни резултати. Преди всичко става въпрос за прецизиране на научното разбиране за женския самоубийствен тероризъм чрез обогатяване на емпиричната база за неговото изследване. Без съмнение, съществена стъпка в тази насока е направена в собствената изследователска работа на авторката. Следва определянето на необходимостта от контекстуализиране на анализа и оценката на изследваните феномени спрямо конкретната реалност, в която те възникват и функционират. Преодоляването на джендър стереотипите, свързани с приемането на жената много по-често като жертва, отколкото като субект на насилието, на свой ред се определя като част от цялостната промяна в мащаба на оценка и характера на доминиращите интерпретации на женския самоубийствен тероризъм. На свой ред това предполага и съществена промяна в медийния дискурс, представящ самоубийците като жертви, а не като извършители на насилие.

Част от условията за промяна са свързани с разбирането, че феминизацията на националистичния дискурс, използван от радикалните терористични организации, не означава повече равноправие за жените.

Но, необходимостта от мерки, които могат да доведат до смекчаване на негативните последици на модернизационния процес по отношение на традиционни общества, още повече по отношение на жените, може да бъде постигнато само косвено и то като резултат на интегрирани усилия, надхвърлящи мащаба на противодействието срещу тероризма. В същия порядък намира място и повишаването на ценността на идентичността, включително и на женската идентичност, чрез средствата на диалога, основан на общите черти на човешката природа, независимо от културните различия.

Много по-конкретни са идеите, свързани с подкрепа за умерени течения в исляма, които се противопоставят на ислямистките интерпретации на джихада и участието на жени в него. Демитологизирането на лидери, насърчаващи самоубийствения тероризъм чрез прекъсване на връзката между техния авторитет и авторитета на мъжа в традиционното семейство, има характера на конкретна отправна точка в полето на глобалното психологическо противопоставяне, проблематизиращо ценностите на западноевропейската модерност. Но последната насока, в която Дронзина вижда необходимостта от създаване на предпоставки за преодоляване на терористичната заплаха, е свързана със създаването на повече образователни, професионални и социални шансове за жени в традиционните трансформиращи се общества, което според нея: "... би довело до утвърждаване на тяхното публично присъствие по несанкциониран от насилието начин".

"Женският самоубийствен тероризъм" е не само дълбоко премислен и мащабен научен труд върху специфична, но все по-съществена в условията на глобално развитие проблематика. Това е анализ, очертаващ основанията на толерантността в преосмислянето на рисковете, свързани с глобалното развитие на тероризма и неговата най-смъртоносна част — самоубийствения тероризъм. Хуманистичната перспектива на автора към неговите джендър измерения, както и гражданската и научна ангажираност спрямо търсенето на средства за неговото преодоляване, превръщат тази монография в едно от най-значимите български произведения, съчетаващо културата на глобалната гражданственост със строгостта на политическия анализ.

доц. д-р Антоний Гълъбов

Българският парламент и преходът

За книгата на Васил Проданов, Антоний Тодоров, Йосиф Аврамов, Ваня Иванова „Българският парламент и преходът”, София, Сила, 2009, 518 с.

Поредната книга, която разглежда прехода, би коментирал някой. И наистина е поредната, но за разлика от предшестващите „Българският парламент и преходът” идва след края на онзи оспорван отрязък от родната история, наречен „преход” и е специфична книга. Специфична с подхода си на изследване, специфична с гледните точки на авторите, специфична в появата си 20 години след нейното контекстуално раждане. Да, в действителност нейното раждане е започнало преди поне 20 години. И може би именно този сериозен период на отлежаване и на трупане на авторови наблюдения я прави изследване, различно от досегашните в българската политология. Сигурно не е случайно, че тя се появява няколко години след заклинанията, че преходът е приключил. Тази книга не би била възможна без, макар и само неколкогодишно, времево и мисловно отдалечаване от обраслото със смисли понятие „преход”.

Точно тази дистанция поставя читателя още от самото начало в позицията на съразказвач и непринудено го принуждава да прави за себе си спонтанен вторичен анализ на авторския. Тази книга много пъти ще предизвика читателя към задочен спор с авторите на отделните части, донякъде заради техните мнения, но в повечето случаи заради преразказа и анализа на събития, за които всеки има свои спомени и ги е съпреживял по различен начин. Книгата трябва да се чете внимателно, включително с връщане назад и препрочитане на отделни пасажки, така както се четат книгите на класиците. Само с подобно вторачване в текста може да се забележи, че най-ценното в тази книга е именно подборката на фактите, върху които стъпва анализът на авторите. Именно отсеиването на действително значимите и интересните от гледна точка на политическия анализатор, събития, което поднасят авторите, прави книгата повече от обикновено изследване. Самата тя се е превърнала в предмет, достоен за изследване.

“Българският парламент и преходът” доказва, че няма единен разказ за прехода, че интерпретациите варират както на научно и теоретично ниво, така и на всекидневно равнище. Безспорни са само фактите и

действията, които съпътстват дейността на демократичните български парламенти. Именно в този деликатен момент проличава умението и опитът на четиримата изследователи да намерят златното сечение между описанието на събитията и анализа на тяхната роля в прехода. Читателят придобива ясна представа за сложността и многостранността както на самия исторически процес, така и на българската партийна и политическа система. На фона на комплексно разгледаните исторически събития ясно проличава ролята на човешкия фактор в българската политика, на отговорността, респективно безотговорността на елита, на партийните пикове и падения, на политическите и биографични метаморфози на политици, които все още имат важна роля в българския парламент. Изследването надхвърля заявената си тема, ролята на българския парламент е анализирана както в качеството му на национална институция, така и като пресечна точка на интереси и конфликти, като отражение на събития, случващи се и вътре в кулоарите и извън него, в партийните централи и на избори.

Четиримата автори, всеки от тях специалист в различна сфера, успяват да предложат разказ за живота на българския парламент, не толкова анализ, колкото описание на действията и бездействията, които го правят устойчив на катаклизмите на преходния период. Именно това може би е най-важният извод от тази книга — въпреки партийната и политическа нестабилност институцията на българския парламент остава остров на стабилност в прехода. И не е пресилено да се каже, че тази книга не само дава отговори, но и поставя въпроси за положителните и отрицателните тенденции в развитието на парламентарната институция в най-новата история на България. Може би именно защото законодателните решения на парламента поставиха началото на прехода и до голяма степен направляваха обществото в този процес.

Георги Проданов

Новият световен ред и суверенитетът

За книгата на Милан Миланов „От Вестфалия до Багдад. Суверенитетът и въоръжената хуманитарна интервенция в условията на новия световен ред”, ГорексПрес, София, 2009, 254 с.

Модерното време в международните отношения започва с Вестфалския конгрес, поставил края на Тридесетгодишната война през 1648 г. Тогава за първи път в международното право се утвърждава принципна уважение на суверенитета на държавите. Оттогава насетне историята на международните отношения е история на взаимодействието на суверенни държави, които се признават взаимно, независимо дали поддържат мирни отношения, или са в състояние на война. Също така модерните държави следват своите интереси и могат да не се съобразяват с интересите на другите държави. Това означава, че суверенитетът ще е съпътстван и от висока конфликтност.

Новата книга на проф. Милан Миланов е теоретична рефлексия върху един съвременен проблем, дефиниран като елемент на глобализацията — фактическото ограничаване, „разтваряне” на класическия държавен суверенитет, разбираан като пълновластие, което никой на дели с друг. „Разграничаването на сегашния етап в развитието на международните отношения от предходните е свързано и с осъзнаването от страна на великите сили [...] на факта, че са неспособни самостоятелно и постоянно да моделират и да доминират международните отношения и им се налага, нерядко против волята си, да приемат и дори да търсят едно неизбежно сътрудничество” (с. 19-20).

Книгата анализира обстоятелствено връзката между суверенитета и международния ред в днешния свят през призмата на една нова категория на международните отношения — въоръжената хуманитарна интервенция. „Идеята за „абсолютен” суверенитет в днешната действителност все повече изглежда нереална и дори анахронична”, отбелязва М. Миланов (с. 72). Това има две следствия: от една страна, националните държави все по-малко могат да претендират сами да са в състояние да гарантират сигурността на своите граждани; от друга страна, зачитането на държавния суверенитет вече все по-малко се смята за абсолютен принцип, когато става дума за защита на човешките права.

Особено достойнство на тази книга е детайлният и критичен ана-

лиз на теоретичните подходи във връзка с проблема за „въоръжената хуманитарна интервенция“. Привлечена е значителна по обем теоретична литература, показани са противоречията на различни разпространени тези, представени са главните теоретични схеми, обосноваващи и легитимиращи използването на въоръжено насилие против принципа на суверенитета в името на други, смятани за по-висши или по-важни хуманитарни принципи.

Именно защото въоръжената хуманитарна интервенция по своята природа трансгресира зачитането на суверенитета и териториалната цялост — един вече стар и утвърден принцип на международното право — нейната легитимация се нуждае от особени усилия. Казано накратко, въпросът е защо един правен принцип трябва да се постигне с непременното нарушаване на друг правен принцип. Милан Миланов елегантно и добросъвестно представя сериозните правни, но и етически дилеми, с които се сблъскват днешните международни лидери, когато трябва да взимат трудни решения, като това за въоръжената интервенция в Косово през 1999, за интервенцията в Афганистан през 2002 г. или за интервенцията в Ирак през 2003 г.

Легитимирането на въоръжената хуманитарна интервенция е изключително дискуссионен въпрос. Милан Миланов точно показва аргументите на привържениците и на противниците на такава легитимация. Едните смятат, че това е недопустимо без санкцията на Съвета за сигурност на ООН — единствен имащ право да разпореда „справедлива война“, която да има характера на превантивна война. Другите смятат, че защитата на човешките права и спасяването на живота на застрашени индивиди и общности налага понякога спешни действия, чието забавяне или осуетяване при липса на резолюция на Съвета за сигурност би било фатално. Особено интересни са разсъжденията и позоваванията на Милан Миланов относно критериите за допустимост на въоръжената хуманитарна интервенция, когато няма оторизацията на ООН (с. 135-142). Обобщавайки световната дискусия и съвременния опит в тази връзка, авторът извежда три основни критерия за легитимност на такава интервенция: а) следвоенното мирно възстановяване на държавата, срещу която е предприета интервенцията, трябва да е осигурена част от предварителния план; б) наличието на предупреждение към съответната държава за употребата на въоръжена сила, дори само с оглед на

запазването на живота на цивилното население, но също така и от морални подбуди; в) отговорност на интервениращите държави по отношение на последиците от употребата на въоръжената сила. Последното се свързва с дейността на Международния наказателен съд и готовността на всички държави да приемат неговата юрисдикция (с. 141).

Книгата на Милан Миланов е пътеводител в съвременните международни отношения, защото засяга една възлова проблематика — същността и съдържанието на новия световен ред. Дали то ще бъде нов имперски ред или нов „мир на закона“? Авторът, изглежда, се съгласява с тезата на Цветан Тодоров за една трета алтернатива — „мирът на плурализма“, на мирното съжителство чрез зачитането и уважението към различието (с. 188).

Антоний Тодоров

Защо Русия не следва западния модел на демокрация?

За книгата на Румен Кънчев, София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008

Под това интригуващо заглавие авторът — доц. Румен Кънчев, прави сериозен анализ на геополитическите амбиции на Русия в началото на XXI век. Отговорът на този въпрос изглежда лесен за хора, теоретично неизкушени и непопадали в посткомунистическите реалности. А защо Русия изобщо трябва да следва западния модел на демокрация е най-логичният контравъпрос.

Всъщност тук се анализират няколко взаимно свързани и взаимно преплетени аспекти — философско-политически, геополитически и военностратегически. Тяхното обединяване е сериозен научен принос, допринасящ за комплексността и завършеността на изследването. Румен Кънчев не изследва „прехода към демокрация“. Това би било твърде неразумно на фона на резултатите от „демократическия преход“ в Русия — установения там военно-олигархичен режим.

Румен Кънчев не воюва и с общоприетите идеологеми за т.нар. „руски олигарси“ и изобщо с превратното представяне на олигархичния режим — че той се бил установил при Елцин, а Путин поставил на място, т.е. в затвора и под крилото си, т.нар. олигарси. Всъщност заслужава

ли си да се припомни, че олигархията е тип държавен и политически режим, при който свръхбогати чиновници са по върховете на държавната и политическата власт, като са забогатели именно поради това, че разполагат с неконтролирана власт. А съвсем не частните предприемачи от времето на Елцин, които са извън структурите на властта и най-много могат да лобират пред нея или по-често да подкупват истинските олигарси — висшите държавни чиновници.

А какви възможности имаше Русия да изгради демокрация по западен образец — с присъщата и плуралистична многопартийност, свобода на медиите, разделение на властите, действително равенство пред закона? Възможностите за това според Р. Кънчев са били нищожни — макар алтернативата теоретично да съществува. Не може да твърдим нито, както смята Ричард Пайпс, че в Русия изобщо и по принцип е невъзможно да има демокрация (болшевизмът е продукт на руската история!), нито пък да се съгласим с ранния (но не и късния!) Солженицин (според когото комунизмът е противоположен на цивилизационна същност на Русия). Р. Кънчев смята, че либерално-демократичната алтернатива за развитие на Русия на практика се е оказала невъзможна.

И така, как бихме градирали причините за избора на руското ръководство след 2000 г. на политически модел, който на практика няма нищо общо със западния модел на демокрация, а и спорно е доколко изобщо може да се говори за наличие на каквато и да е демокрация в днешна олигархична и авторитарна Русия. Както отбелязва Р. Кънчев, тук става дума за политически модел на т.нар. „суверенна демокрация” и ударението е върху суверенна, а не върху демокрация. Тя е суверенна, защото пази суверенитета на Русия от „враждебния Запад” и защото е специфично руска, уникална, а руснаците са месианска нация, защото смятат, че трябва да покажат на останалия свят как трябва да се живее и предлагат в противовес на американците и европейците не свободата, а... страданието.

Бихме добавили, че главният политически стратег на Путин — Владислав Сурков, изковава термина суверенна демокрация, за да опише политическата система, която отговаря на уникалните нужди (но не на Русия, както той си въобразява, а на управляващата я олигархия) и същевременно я държи далеч от западния модел на демокрация. Приближените на Сурков обясняват суверенната демокрация като политически

режим, базиран на силната националистическа държава, която гарантира стабилност и възпира всякакви чужди посегателства. Този режим освен това контролира медиите, за да осигури стабилност, потиска неправителствените организации, за да не подклаждат недоволство, и ограничава свободите, за да предотврати хаоса. Русия на Путин пре-красно отговаря на това описание.

Нека започнем от гносеологическите причини за неприемане на либералната демокрация от руснаците. Това е историческото непознаване и неразбиране на Запада от руската интелигенция. Тя копира западните идеи, но както казва Бердяев, ги копира догматично, на тях е чужд критическия скептицизъм на западните хора. Анкета на центъра „ЕС — Русия“, проведена през 2007 година, установи, че за над 40% от руснаците западната демокрация е „неподходяща“ или дори „разрушителна“ за страната. Огромното мнозинство пък е убедено, че „Русия е специална и трябва да следва свой път“. Че „автокрацията е по-добра от демокрацията“, вярват днес не само в Москва и Пекин (Робърт Кей-гън). Но особено в Русия демокрацията предизвиква отвращение именно поради начина, по-който тя функционираше по времето на разпада на бившия тоталитарен режим.

Имперският синдром остана непреодолян по времето на Елцин. Напротив, при Путин той получи допълнителни стимули за собственото си развитие. Не бе променена от управлявалия преди десет години либерален прозападен елит образователната система в Русия — руските ученици продължиха да учат по старите съветски учебници фалшифицираната през съветския период история.

Причините са в концептуалната неподготвеност на прозападния либерален елит при Елцин — илюзията за стратегическо партньорство със Запада след края на Студената война — също изигра лоша шега на демократите. Концептуалната неподготвеност и на западните идеолози, политици и стратегии е друга важна причина за краха на демократичната трансформация. Надменността на западните политици и геостратези — да третират Москва като победения враг, забравяйки, че Русия не е била окупирана от американски войски, нито бомбардирана с атомни бомби (Саймс) засили именно чувството за погазено национално достойнство и суверенитет на руснаците.

Путин и кремълският елит разбират много добре, че ако възприе-

мат западния модел и Русия бъде интегрерана в западния свят, тя неминуемо ще играе ролята на младши партньор — подобно на Великобритания или Франция. А това дълбоко засяга имперско-месианските чувства на руснаците.

От друга страна, само 10% от руснаците се интересуват от гражданските си права. В руското масово съзнание битува дълбок психологически синдром за непълноценност и обсадна психика. Руският и съветският човек са дълбоко комплексирани. Имперската нация е дресирана да бъде покорна на властта — независимо от извращенията и терора, на които е подложена. Друго проучване, направено през лятото от „Левада“, за изненада на мнозина откри, че руските младежи се възхищават на Йосиф Сталин. Половината от запитаните 1800 тийнейджъри отговорили, че той е бил мъдър лидер, въпреки че е предизвикал смъртта на милиони.

Геополитическите причини са също от голямо значение. Русия е ситуирана в северната част на Евразия. Тя притежава изключителни геополитически предимства пред европейците. Оттук и вековният стремеж за контрол над Евразия поради огромните геополитически предимства на Руската империя (респ. СССР и днешна Русия). Огромната територия, съчетана със сравнително малобройно население предполага, че интегрирането на властта е проблематично, а това води до лесно осъществимото желание с „желязна ръка“ да се управляват отдалечените на хиляди километри от центъра региони, често населени с неруско население.

Липсата на демократични традиции, авторитарната и поданическата политическа култура са допълнителни фактори, които затрудняват приемането на западния модел на демокрация. Като добавим ролята на армията и тайните служби в руската и особено в съветската история, заедно с факта, че днес 35 млн. руснаци работят за ВПК, армията и тайните служби, ни става ясно, защо неавторитарният и олигархичен режим се приема без почти никаква съпротива от днешното руско общество.

Освен това не бива да пренебрегваме и прагматичната външна политика на Путин — реализъм при оценката на събитията, политически нюанс, усет към хората, успешното използване на политиката на енергиен натиск и шантаж за осъществяване на външнополитическите цели на държавата.

Но Путин и неговите стратегии отлично разбират, че Русия не бива да изгражда своята дългосрочна външнополитическа стратегия върху конфронтацията със Запада. Реалностите след разпадането на Съветската империя показват, че Русия само би загубила от това — макар Медведев да казва, че Русия не се бои от нова студена война той и неговият патрон отлично осъзнават, че това би довело до изолация на страната с последици не по-малко тежки за Русия от тези след края на Студената война.

Предлаганият от Русия модел на „суверенна демокрация” е еkleктична и деформирана версия на западната демокрация, в който от демокрацията е останало твърде малко. При него функциониращата пазарна икономика е подчинена на „вертикалата на властта”. Макар да изглежда устойчив и непоклатим, този посттоталитарен режим едва ли може да бъде привлекателна алтернатива за европейски страни като България и дори за страни като Украйна или Грузия, които бавно и мъчително се откъсват от опеката на бившата си метрополия.

Момчил Дойчев

Abstracts

Dieter Segert. Dilemmas of the simultaneous transformation of politics and economics in East-Central Europe between 1989 and 2008

The article argues that the postcommunist transition, being a complex economic, political and social transformation, became an important testing ground for the restructuring of the capitalist order. Based on the experience of the East-Central Europe (Hungary, Poland and Czech Republic), the analysis explains the unexpected political instability after the accession of these countries into the EU. The main reason for that is based on a process of alienation between the political classes and the citizenries of these countries, which in turn undermines the functioning of representative democracy.

Antony Todorov. Institutional and cultural coherence or about the relation between political institutions and cultural environment

The article defines the institutional and cultural coherence as a concept for the explanation of the close interaction between politics and cultural environment. This concept is based on the theory of the political culture of Almond and Verba and the development of the concept of social capital by Bourdieu and Putnam. The methodological utility of the concept consists, the article argues, in the possibility to seize the complexity of the interaction between political institutions, political beliefs, practices of citizen's participation and value systems in the modern society.

Petia Georgieva. Reforms in the electoral systems: trends, factors, actors

The article analyses the recent changes in the electoral systems in many countries and compares the political debates about these innovations. There is no one single trend of choosing one or another electoral system, but in most cases, Central and Eastern Europe being a good example, the new laws try to combine majority with proportional representation principles. The main reason for the recent changes in the electoral systems in so many countries lays in the increasing claims of the citizens for most transparent political governance.

За авторите:

Дитер Зегерт е професор във Виенския университет, известен специалист по посткомунистически преход в Централна и Източна Европа. Преподавал е в Прага, Франкфурт на Одер, Бон.

Антоний Тодоров е доцент в Нов български университет, специалист по избори и политическо поведение.

Петя Георгиева е асистент в Нов български университет, доктор на Свободния университет в Брюксел, специализирала в областта на политическите партии в Централна и Източна Европа.

Пламен К. Георгиев е хоноруван професор в Центъра за изучаване на рисковете и сигурността към Нов български университет, преподавал е в Хайделбергския университет, специализирал е във Фрайбургския университет. Специалист по политическа култура и проблеми на политическата корупция.

Георги Карасимеонов е професор, ръководител на катедрата по политология на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, специалист по политически партии и политическа социология.

Петър-Емил Митев е професор, директор на Института за социални ценности и стректери „Иван Хаджийски“, специалист по политическа социология.

Анна Кръстева е доцент в Нов български университет, ръководител на департамента по политически науки, специалистка в областта на политическите идентичности и миграционните проблеми.

Добрин Канев е доцент по политология в НБУ, специалист по проблемите на политическия преход и политическите партии в Европа, в частност - социалдемократическите.

Ирена Тодорова е докторантка по политически науки в Нов български университет.

Георги Проданов е асистент в Нов български университет, специализирал в областта на политическите отношения.

Антоний Гълъбов е доцент в Нов български университет, специалист в областта на политическата социология.

Момчил Дойчев е доцент в НБУ, политолог.

Към потенциалните автори

Списание "Политически изследвания" изпраща получените материали за рецензия на членовете на редакционния съвет. Проблематиката му визираща теоретичните проблеми на политическите науки, анализа на политическите системи и на политическите процеси в България, Европа и света.

Ръкописите се приемат по електронен път на atodorov@nbu.bg и ipls@dir.bg във формат Word.doc.

Размерът на приеманите за публикуване текстове трябва да се съобразява със следното:

- Статиите — 20-25 стандартни страници (36 000-45 000 знака).
- Анализите — 10-15 стандартни страници (18 000-27 000 знака).
- Есета и размишления — 5-10 стандартни страници (9000-18 000 знака).
- Рецензиите и съобщенията — 2-3 стандартни страници (до 5000 знака).
- Анотации и отзиви — 1-2 стандартни страници (до 3000 знака).

Рецензиите се публикуват в България книги.

Библиографията трябва да бъде представяна след края на текста по следния начин:

За книга:

Майер Т. (2007) *Бъдещето на социалната демокрация*. София: Фондация "Фридрих Еберт".

За глава от книга:

Salomoni F. (2005) Balkan migrations to modern Turkey. — In: Chiodi L. (ed) *The borders of the polity. Migration and security across the EU and the Balkans*. Ravenna: Longo editore, 143—168.

За статия:

Piescu A. (2003) Political Manichaeism in contemporary public debate: the Romanian case.— *Southeastern Europe*, vol. 30, 1—12.

За интернет източник:

Bello T. East Timor's ruling party ahead in vote count. In: Reuters web site. <http://www.reuters.com/article/worldNews/idUSJAK23659320070702?feedType=RSS> (Jul, 2007).

Позоваванията в текста да следват следния модел:

(Кръстева, 1997: 45)

Бележките се поставят в края на текста преди литературата.

